

* ΤΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΤΕΛΕΥΤΗΝ*)

« Ἄξιόν γε παρατηρεῖν τὰ ὑπὸ τῶν πολλῶν ἐν
τοῖς πένθεσι γινόμενα καὶ λεγόμενα».

(Λουκιαν. περὶ Πένθους § 1)

Ἡ ἐκπλήρωσις τῶν θρησκευτικῶν καθηκόντων διὰ τοὺς ἀποθανόντας θεωρεῖται χρέος ἱερώτατον, ὑπὸ τε τῆς κοινωνίας καὶ τῆς θρησκείας ἐπιβαλλόμενον εἰς τοὺς συγγενεῖς, καὶ ἐν ἑλλείψει τούτων εἰς πάντα ἄνθρωπον. Διότι, οἱ ταφῆς στερηθέντες, ὡς ἀλλαχοῦ ἀνεφέραμεν, νομίζεται ὅτι περιπλανῶνται εἰς τὴν γῆν οἰκτρὰς ὑκοφέροντες βασάνους, ὡς ἐπίστευον καὶ οἱ ἀρχαῖοι ὅτι περὶ τὰ ὕδατα τῆς Στυγὸς οὗτοι περιπλανῶντο. Μετὰ θρησκευτικῆς εὐλαβείας ἐκτελοῦσι λοιπὸν οἱ συγγενεῖς τὰ πρὸς τὸν νεκρὸν καθήκοντα, οὐδὲν παραλείποντες, διότι ἑλλείψιν ἀγάπης καὶ φιλοστοργίας τοιοῦτο θεωροῦσι· καὶ διὰ τοῦτο δυστύχημα μέγιστον θεωρεῖται τὸ ἐν ἐγγύῃ, μακρὰν τῶν συγγενῶν καὶ φίλων, ἀποθνήσκειν. Τὶ γὰρ τ' ἔσῃς λέγει πλείεττις τις ἐν δημοτικῷ ᾄσματι πρὸς τοὺς συντρόφους του,

Τὶ γὰρ τ' ἔσῃς στερεύομαι μάννα καὶ σιγαλάρια,
μάννα γὰρ τὴν κεροδοσίαν, γυναικίαν γὰρ τὸ ξόδι,
παπάδες καὶ πνευματικούς γὰρ τὸ καλὸν τὸ σχώριον ¹⁾).

Ὅταν ἀσθενῆς τις κινδυνεύῃ νὰ ἀποθάνῃ, προσκαλεῖται ὁ ἱερεὺς, ὅπως ἐξομολογήσῃ αὐτόν, τῇ μεταδίδει δὲ τῆς θείας κοινωνίας, καὶ ἀναγινώσκει τὰς εὐχὰς τῶν ψυχορραγούντων ²⁾: ἡ εὐχὴ λέγεται ἀνάπανσις, ἐξ οὗ καὶ ἡ

*) Ἐδημοσιεύθη ἐν Παρθενῶνι 1872—3 ἔτ. Β' σ. 1137—1144. 1193—1200.

1) Ζαμπελ. Ἄσμ. Δημ. τῆς Ἑλλάδος σ. 695. *Passow* Carm. popul. σ. 119. Καὶ ὁ Λατῖνος ποιητὴς Τίβουλος, μακρὰν τῆς πατρίδος του Ρώμης ἐν τῇ νήσῳ Κερκύρα ἐξόριστος ὦν τὴν αὐτὴν ἰδέαν ἐκφράζει: (Eleg. I, iii, 5 κέ.).

..... Non hic mihi mater
quae legat in maestos ossa perusta sinus ;
Non soror, Assyrios cineri quae dedat odores,
et fleat effusis ante sepulcra comis.

2) [|Ἐν Κύπρῳ θέτουσι τὸν ψυχορραγοῦντα κατὰ γῆς ἐπὶ σάκκου, ὡς σημαῖον ταπεινοφροσύνης (Σακελλαρίου Κυπρ. Α', 736). Περὶ τοῦ ἐθίμου τῆς ἀποθέσεως ἐτοιμαθανάτου κατὰ γῆς παρὰ Ρωμαίους καὶ ἄλλοις ἀρχαίοις καὶ νεωτέροις λαοῖς, ὡς καὶ περὶ τῆς ἐννοίας τοῦ ἐθίμου βλ. *Samter* Antike und moderne Totengebräuche ἐν *Neue Jahrb. f. d. klass. Altertum* 1905 XV, 36 κέ.].

λέξις ἀνεπαύθη ὁ νεκρός, τὸν ἀνέπαινε καὶ αἱ τοιαῦται ¹⁾). Ἐν δὲ ὁ ψυχωραγῶν ἀγωνιά, ἀποσπῶσι τοὺς ἡλούς ἐκ τῶν μανδάλων τῶν θυρῶν, ὅπως ταχύτερον ἢ ψυχὴ ἐκδοῖ καὶ μὴ τυραννῆται ²⁾). Προσεύχονται δὲ πάντες οἱ ἐν τῇ οἰκίᾳ ὑπὲρ ἀναπαύσεως τῆς ψυχῆς τοῦ ἀποθνήσκοντος, καὶ οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ προσέρχονται ὅπως ἀμοιβαίως συγχωρηθῶσι, διότι ἀπάνθρωπον καὶ ἀντιχριστιανικὸν θεωρεῖται τὸ ἀρνεῖσθαι συγχώρησιν τῷ ἐκπνέοντι ³⁾). Ἐκ τοῦ χρόνου δὲ τῆς ἀγωνίας καὶ ἡ τοῦ ἀνδρὸς ἀρετὴ κρίνεται· διότι τῶν δικαίων ἢ ψυχὴ εὐκόλως καὶ ἀσμένως ἐξέρχεται τοῦ σώματος, ἐνῶ τῶν ἀμαρτωλῶν ἀγωνιά καὶ προσπαθεῖ νὰ μείνῃ ἔτι ἐν τῷ θνητῷ αὐτῆς ἐνδικοτήματι ⁴⁾ τὸ πλῆθος τῶν παρισταμένων δαιμόνων τρομάζουσα. «Οἶον ἀγῶνα ἔχει ἡ ψυχὴ χωρισμένη τοῦ σώματος!» λέγει ἡ νεκρώσιμος ἀκολουθία· «πρὸς τοὺς ἀνθρώπους τὰς χεῖρας ἐκτείνουσα, οὐκ ἔχει τὸν βοηθοῦντα· πρὸς τοὺς ἀγγέλους τὰ ὄμματα στρέφουσα, ἄπρακτα καθικετεύει».

Ὅταν δὲ τέλος ἐκπνεύσῃ ὁ ἀσθενής, ἀνοίγουσι τὰ παράθυρα καὶ τὰς θύρας τῆς οἰκίας ὅπως οἱ ἄγγελοι ἀκωλύτως εἰσέρχονται ⁵⁾). Διότι πιστεύουσι ἐν ἄγγελοι τὰς ψυχὰς παραλαμβάνουσι ⁶⁾). Εἰς σημεῖον δὲ τοῦ θανάτου ἀνάπτουσι

1) *I. Πρωτοδικίου* Περὶ τῆς παρ' ἡμῶν ἀπορίας μετὰ σημειώσεων καὶ παραβολῶν πρὸς τὴν ταφὴν τῶν ἀρχαίων. Ἐν Ἀθ. 1890 σ. 24.

2) *Χαρ. Μεγδάνου* Ὁ λύχνος τοῦ Διόσκουρου ἢ ἄλλοι θρησκευτικοὶ χαρακτήρες 1818 σ. 273. [[Ἐν Σύμῃ γυρίζουσι νεκρικά (μὲ τὴν ἀποκλειστικὴν ἀπονομήν) τὸν ψυχωραγοῦντα, ἵνα μὴ ἀγωνιά. Ἡ λύχνος τοῦ κρηνοῦ τῶν ἀποθνήσκοντων, ἀποθνήσκοντα, ἡ λύχνος κτλ. (Ζωγράφ. Ἀγ. Α' 216, 82. Πρὸς γενικῶς περὶ τοῦ ἡρώου: *Bastian's Geburt, Hochzeit u. Tod* σ. 128 κέ.). Ἄλλαι μαγγανεῖαι πρὸς ἀνακούφισιν τῆς ἀγωνίας, ἐν Βουρδουρίῃ: *Ξενοφάν. Γ'*, 335. Ἀφαίρεσις κεράμων τῆς στέγης (γερμ. *Zauberei*): *Grimm Deutsch. Myth.* III, 459 ἀρ. 721· γαλλ. τῶν Landes: *Rev. trad. pop.* VIII, 225]].

3) [[Ἐν Κύθῳ, ἀν ἡ τοῦ ἐτοιμοθανάτου ἀγωνία διαρκέσῃ ἐπὶ πολὺ, ὑπολαμβάνουσι ἐν εἶναι ἀσυγχώρητος παρ' ἀδικηθέντος, ὅς θέον νὰ τῷ συγχωρήσῃ τὸ ἀδίκημα, ἀν ἐπιζῇ, εἰδὲ καὶ εἶναι ἐν τοῖς τεθνεῶσιν, ἀνάγκη νὰ καπνισθῇ ὁ ἀγωνιῶν διὰ τοῦ σαβάνου εἴτε διὰ τῆς τέφρας ἐκείνου] (*Βάλληνα Κυθν.* σ. 113)].

4) *Πρωτοδικ.* ἐνθ. ἀν. σ. 10.

5) *Sonnini Voyage en Grèce et en Turquie* τ. II σ. 156. Ὁ *Wachsmuth* (*Das alte Griech. im neuen*, σ. 107) ἀναφέρων τὸ τοιοῦτον ἔθιμον, ὅπερ εἰς Ἀθήνας, ὡς λέγει, ἤκουσε, νομίζει ἐν γίνεται, ὅπως εὐκολώτερον ἢ ψυχὴ ἐξέρχεται. Καθ' ὅσον ἐξήτασα, καίτοι τὸ ἔθιμον τοῦτο πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος εἶναι ἐν χρήσει, ἀγνοεῖται ἢ αἰτία δι' ἣν γίνεται. [[Κατὰ γερμανικὴν δοξασίαν τὰ παράθυρα ἀνοίγονται, ἵνα μὴ παρεμποδίζεται ἡ ψυχὴ κατὰ τὴν ἀπομάκρυνσίν τῆς (*Grimm* ἐνθ. ἀν. σ. 440 ἀρ. 191. σ. 457 ἀρ. 664. Πρὸς καὶ *Rochholz Deutsch. Glaube* I, 171. *Kuhn u. Schwartz Norddeutsch. Sagen* σ. 435 ἀρ. 295. *Zs. Ver. Volksk.* 1891 σ. 218). Ὅμοια δοξασία ἐν Σαβοῖα: *Rev. de l'hist. des relig.* 1910 τ. 62 σ. 337, ἐν Mentonnais: *Rev. trad. pop.* IX, 117, ἐν Ἰταλίᾳ: *A. de Gubernatis Usi funebri* σ. 47. Γενικῶς περὶ τοῦ ἔθιμου βλ. αὐτ. σ. 48. *Liebrecht Volkskunde* σ. 371—3. *Bastian Der Mensch* II, 322—3 (Ausgang der Seele aus der Hütte). *Zs. Ver. Volksk.* 1901 σ. 267. *Lefèvre La Religion* σ. 172. Ἐν Σύμῃ δὲν κλείεται ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας ἡ θύρα τοῦ θωματίου, ἐν ᾗ ἀπεδίωσέ τις, ἵνα μὴ κατακλεισθῇ ὁ ἄγγελος (*Ζωγράφ. Ἀγ. Α'*, 216, 85). Ἐν Κύπρῳ ἀνοίγονται αἱ θύραι τοῦ θωματίου, ἐν ᾗ τίθεται ὁ νεκρός (*Σακελλαρίου Κυπρ. Α'*, 737)].

6) *Πρωτοδικός* σ. 11. Περὶ τῆς δοξασίας ταύτης ἐν ἐκτάσει ὁμιλοῦμεν ἐν τῷ β' μέρει

λαμπάδας καὶ θυμῶσι λίθانون ¹⁾, ὅπως καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ρωμαῖοι ἐποίουν ²⁾. Ὁ βαρῶνος Οὐ ἀναφέρει ³⁾ ὅτι σφάζουσιν ἀλέκτορα τὴν στιγμὴν ἐκείνην, ὅπως δηλαδὴ ἔκαμεν ὅταν ἀπέθνησκειν ὁ Σωκράτης, ἀλέκτορα εἰς τὸν Ἀσκληπιὸν θυσιάσας ⁴⁾, ἀλλὰ τὸ τοιοῦτον, ὡς καὶ ὁ Wachsmuth ὀρθῶς παρατηρεῖ ⁵⁾, δὲν εἶναι παντάπασιν ἀκριβές.

Οἱ πλησιέστεροι συγγενεῖς κλείουσι τὰ ὄμματα καὶ τὸ στόμα τοῦ ἀποθανόντος, ἐπισύροντες τρις ἡμέρα τὴν χεῖρα ἐπὶ τοῦ προσώπου ⁶⁾, ὅπως καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἑλληγες ⁷⁾ καὶ Ρωμαῖοι ⁸⁾ συνήθιζον. Φράζουσι δὲ τὸ στόμα καὶ τὰ

τοῦ α' τόμου τῆς ἡμετέρας Μελέτης ἐπὶ τοῦ βίου τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων, ἐν τῇ περὶ Χάρου κεφαλαίῳ [[σ. 302 κέ.]].

1) Πρωτόδικος αὐτ. [[*Δουκᾶ Φιλολ. ἐπισκ. σ. 97. Σακελλαρίον* ἔνθ. ἀν. Πρβλ. καὶ τὴν παροιμίαν ἐν ΠΠ. Δ', 454 λ. ζῆνω 12. *Hock Griech. Weihegebräuche σ. 14*]].

2) *Paulus σ. 18*: «Acerra ara quae ante mortuum poni solebat, in qua odores incedebant».

3) *Ow Aufzeichnungen eines Jahres am Hafe zu Athen τ. I σ. 165.*

4) *Πλάτων Φαίδων τ. I σ. 118 a ed. St.*

5) *Wachsmuth* ἔνθ. ἀν. σ. 107.

6) Πρωτόδικος ἔνθ. ἀν. σ. 11. [[*Βλ. καὶ Abbott Maced. Folkl. σ. 193. Γουσίον Πάγγ. σ. 62. Βάλληγδα Κυθν. σ. 113. Γαβαλά Στικινά σ. 11. Σακελλαρίον Κυπρ. Α', 736. Ἐν Καρπάθῳ λέγεται κάλυμμα τὸ κλείειν τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν νεκρῶν, ὑπάρχει δὲ καὶ κατὰ τὰ ἄλλα: ποῦ γὰρ οὐ καλύψονται! (Ζωγρ. Ἀγ. Α', 223). Ἐπεὶ ἀπὸ τῆς συνηθείας βλ. *Rev. de l'hist. des relig. 1908 τ. 51 σ. 8—9. Ἐκείνη καὶ *Zeitschrift für vergleichende Psychologie II (1907) σ. 187. Arch. f. Religionswiss. 1914 σ. 496. Ἐν Κρήτῃ ἠκούσατο ὁ δοξασία ὅτι, ἐὰν ἔχη ὁ νεκρὸς τὸν ἕνα ἢ ἀμφοτέρους τοὺς ὀφθαλμοὺς ἀνοικτούς, ἢ ἀποκαυθῆσθαι αὐτὸν μετ' ὀλίγον εἰς τὸν τάφον στενὸς συγγενῆς του (Παρνασσός II, 121), ἢ ἕτερος ἐκ τοῦ αὐτοῦ χωρίου (Κρητ. Ἀστὴρ Δ', 667—8), διὸ καὶ ἐνιαχοῦ ἀπομακρύνουσι τοὺς νεωτέρους καὶ εὐμορφωτέρους ἀπὸ τῶν βλεμμάτων θνήσκοντος (Βοετοῦ Ἐθν. ἡμερολ. 1863 σ. 54). Ἡ αὐτὴ δοξασία καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς βλ. *Bernoni Credenze popol. veneziane 1874 σ. 22. Arch. par le tradiz. popol. 1899 σ. 124 (Βερώνης). Reinsberg-Düringsfeld Ethn. Curiositäten II, 113 (Βενετίας). Rev. trad. pop. 1894 IX, 117 (ἐν Mentonnais). Αὐτ. 1905 XX, 197 (Quimper). Mélusine I, 456. Rochholz Deutsch. Glaube I, 196. Zs. Ver. Volksk. 1892 σ. 187—8 (Σλάβων). Αὐτ. 1912 σ. 163, 26 (Ρωμούνων κοιλάδος Harzbach Τρανσυλβανίας). Zs. oesterr. Ver. Volksk. III, 118, 192 (Βλάχων Βουκοβίνας). Wuttke Deutsch. Abergl. § 298. Βλ. καὶ *Arch. f. Religionsw. 1914 σ. 480. Κατ' ἄλλην δοξασίαν παραμένουσιν ἀνοικτοὶ οἱ ὀφθαλμοὶ νεκροῦ, ἐὰν δὲν εἶδε κατὰ τὴν τελευταίαν του ὄραν πρόσωπον φίλον, ὅπερ σφόδρα ἐπιθύμει νὰ ἴδῃ (Βιζυηνοῦ Τὸ μόνον τῆς ζωῆς μου ταξίδιον ἐν Ἐστίᾳ ΙΖ', 390—ἐκδ. Σιδέρη σ. 26). Ἀλλας ὁμοίως ξένας θαισιδαμονίας βλ. ἐν *Zs. Ver. Volksk. 1900 σ. 118. 1915 σ. 29—30 § 34 καὶ τοὺς αὐτόθι ἀναφερομένους συγγραφείς. Πρβλ. καὶ *Abbott Maced. Folkl. σ. 199 καὶ σημ. 2. Zs. Ver. Volksk. 1904 σ. 20, 21 κέ. Αὐτ. 1901 σ. 313. 1914 σ. 163, 27. Rev. trad. pop. 1895 X, 278*]].******

7) *Γέρας θανόντων* τοῦτο λέγεται παρ' Ὀμήρῳ (Ὀδυσσ. ω, 296. *Hermann Griechische Privatalterthüm. σ. 199 σημ. 3* [[γ' ἐκδ. σ. 362]]). Τοῦ σφάλισε τὰ μάτια λέγουσι νῦν, ὡς οἱ ἀρχαῖοι ἔλεγον ὅσοι ἢ ὀφθαλμοὺς καθαιρεῖν (Ἰλιάδ. Α, 452. Ὀδυσσ. λ, 425. ω, 295) καὶ συγκλείειν ὄμμα (Ἐύροπ. Ἐκάβη 430. Ἴων 241). [[*Βλ. καὶ *Στοβ. Μ', 8 σ. 69 Meineke. Παρ' Ἑβραίοις: Γέν. ΜΓ', 4*]].*

8) *Vergil Aen. IX, 487. Lucanus Phars. III, 740. Plin. N. H. XI, 37 § 150. Se-*

ώτα διὰ βάμβακος, τὸ δὲ ἔθιμον τοῦτο συνηθίζεται καθ' ἅπασαν τὴν Ἀνατολήν, κατὰ τὸν Sonnini ¹⁾).

Γυναῖκες σαβανώτριαι ²⁾ καλούμεναι λούουσιν ὑπὸ τὴν ἐπιτήρησιν συγγενοῦς τὸν νεκρὸν μὲ ὕδωρ καὶ οἶνον ³⁾, ὡς καὶ παρ' ἀρχαίοις ἐλούετο καὶ μὲ ἀρώματα ἠλείφετο ὁ νεκρὸς ⁴⁾: περιτυλίσσοι δ' ἀκολούθως αὐτὸν μὲ λευκὸν ὕφασμα, τὸ σάβανον ⁵⁾, ὅπερ ἔχει ἀναλογίαν πρὸς τὸ φᾶρος, δι' οὗ ἐπὶ Ὀμή-

nec. Contr. IX, 27 σ. 268 Burs. Ovid. Trist. III, iii, 44. Heroid. I, 113. X, 120. [[Βλ. καὶ Baumeister Denkmäler I, 308. 309]]. Ἐλέγετο δὲ τοῦτο operire, premere, claudere, condere oculos morientibus. [[Μαρτυρίαι παρὰ Βυζαντινοῖς: «ὄφθαλμοὺς καθελεῖν καὶ στόμα συνελεῖν καὶ περιστεῖλαι» (Ἰω. Χρυσσοστόμ. Ὁμιλ. εἰς τοὺς ἀνδριαντ. ΚΑ', 1 τ. 49 στ. 212 Migne). «καὶ μέλλων καθαιρεῖν τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ συγκλείειν τὰ χεῖλη» (Μιχαήλ Ἀκομιν. Α' σ. 204 Λάμπρου). «οὗ χεῖρες θνηταὶ καθέλων ὄμματα σά» (αὐτ. Α', 302). Βλ. καὶ Λεόντ. Νεαπόλ. σ. 52, 21 Gelzer. Χριστόφ. Μυτιληναῖον 77, 51 σ. 49 Kurtz. Ἐκκλησ. Κήρυκα Δ', 200 κέ. Βίον τῆς ὁσίας Μελάνης 68 (Ε' αἰ.) ἐν Anal. Bolland. 1903 σ. 49, 5]].

1) Sonnini Voyage en Grèce et en Turquie 1801 τ. II σ. 156. Τοῦτο δὲ ὅπως μὴ ἡ ὄψις τοῦ νεκροῦ μείνη ἀγρία (Ἀντωνιάδου Κρητικῆς σ. 345 [[δ' ἐκδ. σ. 350]]).

2) [[Ἐν Χίῳ λαζαρώτρι(ι)α, ἡ (Πανδ. Ηρόδοτ. Κανελλάκη Χιακ. ἀνάλ. σ. 355). Πρβλ. καὶ Ducange στ. 781 λ. Λάζαρος (λαζαροῦ λαζαρώσις λαζάρωμα)].

3) Bybilakis Neugriechisches Leben 1770 σ. 63. Guys Voyage littéraire en Grèce 1776 τ. I σ. 285. I. Λαογραφ. Ζήτηματα σ. 197. M. P. Vréto Mélanges néo-helléniques 1856 σ. 29. [[Βάλλ. Ἰω. Κούρ. σ. 114. Σακελλαρίου Κυρ. Α' 737. Ἐν Σίγῃ μόνον δι' οἴνου (Ἰακωβ. Σίγῃ σ. 6)]. Πρὸς προσέμαστος δ' οἴνου τὸν νεκρὸν κατὰ τὴν ἀνακομιδὴν βλ. κατωτέρω]]. Κατὰ τὸν Παπαδόπουλον (ἐνθ. ἀν. σ. 11) οὐδέποτε τοὺς νεκροὺς μύροις χρίουσιν ἢ λούουσιν ἐν ὕδατι ἀλλὰ ἴσως λούουσι δὲ χλιαρῷ ὕδατι, ἂν ἀκαθαρσία τις ἐκ τῆς ἀσθενείας ἔμεινεν. [[Πρὸς τὴν ἀλήθειαν μύρων βλ. Κ. Καλλίνικον ἐν Ἐκκλησιαστικῷ Κήρυκι 1914 Δ', 201. 202. Ἐτεῖραι μαρτυρίαι περὶ νεκρικοῦ λουτροῦ:]] H. Mathieu La Turquie τ. II σ. 113. [[A. A. Παπαδοπούλου Ὁ ὑπόδουλος Ἑλληνισμός σ. 130 (ἐν Πόντῳ)]. Τοὺς νεκροὺς λούουσι καὶ οἱ Ἀρμένιοι καὶ οἱ Τούρκοι καὶ ὅλοι οἱ λαοὶ τῆς Ἀνατολῆς. (Ricaut Hist. de l'église grecque σ. 437). [[Ὅτι εὐρύτατα εἶναι διαδεδομένη ἡ συνήθεια ἅπανταχοῦ τοῦ κόσμου βλ. Λαογρ. Σύμμ. Β', 273 σημ. 4' πρβλ. καὶ σ. 270 καὶ σημ. 8. Γενικώτερον βλ. Sartori ἐν Zs. Ver. Volksk. 1908 σ. 354 κέ. Πρβλ. καὶ Theodoridis Sexuelles Fühlen u. Werten σ. 16, 1]]. Τοὺς ἀποθανόντας κληρικοὺς λούουσι δύο ἱερεῖς βοηθούμενοι καὶ ὑφ' ἐνός διακόνου. [[Πρβλ. καὶ Maltzew Begräbnisritus σ. XXXIII]].

4) Ὀδυσ. ω, 44 κέ. [[Ἰλ. Σ, 350. Ω, 582]]. Ἐθριπ. Φοίνισσ. 1667. Ἰσαῖος π. Φιλοκλήτου κλήρου σ. 143 καὶ 209. Λουκιαν. π. Πένθους 11. [[Βλ. καὶ Iv. Müller Gr. Privatalt. σ. 363 a. Παρὰ Βυζαντινοῖς: Μιχ. Ἀκομινάτ. Β' σ. 236, 12 Λάμπρου. Πρβλ. γενικῶς καὶ Κ. Καλλίνικον ἐνθ. ἀν. Παρ' Ἑβραίοις: Πράξ. Ἀποστ. θ', 37. Ἐν ἀρχαίᾳ Ἰνδικῇ ἐμύρωνον τὸν νεκρὸν, ἔκειρον τὴν κόμην αὐτοῦ καὶ τὸ γένειον, ἔκοπτον τοὺς ὄνυχας (Açnalâyana παρὰ Gubernatis Usi funebri σ. 48). Καὶ ἐν ταῖς γερμανικαῖς χώραις κείρουσι τὴν κόμην καὶ κόπτουσι τοὺς ὄνυχας (Rochholz Deutsch. Glaube I, 181 κέ.). Λουτρόν, ξύρισμα καὶ ἐνδυμασία νεκροῦ παρὰ τοῖς Νοτιοσλάβοις: Zs. Ver. Volksk. 1891 σ. 154]].

5) Ἡ λέξις ἅπαντα καὶ παρὰ Κλήμεντι τῷ Ἀλεξανδρεῖ εἶναι δὲ λατινικὴ sabanum, savanum. [[Βλ. καὶ Ducange Gl. Gr. στ. 1313 ἐν λ. Κορῶ] Ἄτ. Β', 422—3. Ἐν Διηγῆσει τῶν θαυμάτων τοῦ ἁγ. Ἀρτεμίου τῆς ΙΑ' ἐκατ., παρὰ Papadopulo-Kerameus Varia graeca sacra σ. 12, ἡ λ. σημαίνει τὰ λουτρικὰ ἑθόνια. Σαβανοκαρτίτης καὶ σαβανοκράτης ἐν Γορτυ-

ρου περιένδυσον τοὺς νεκροὺς ¹⁾ καὶ πρὸς τὰ λευκὰ τῶν θνησκόντων ἐνδύματα, ἅτινα πολλοὶ συγγραφεῖς ἀναφέρουσι ²⁾.

Μετὰ τοῦτο στολίζουσι τὸν νεκρὸν ἐνδύοντες αὐτόν, ὡς καὶ οἱ ἀρχαῖοι συνήθιζον ³⁾, μὲ τὰ καλύτερά του ἐνδύματα ⁴⁾, πρὸ πάντων μὲ δσα δὲν εἶχε φορέσει ⁵⁾. ἂν δὲ εἶναι γυνή ἢ ἀποθανοῦσα τῆς φοροῦσι τὴν νυμφικὴν αὐτῆς ἐσθῆτα ⁶⁾. Ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῶν νέων ἐπιθέτουσι στέφανον ἐξ ἀνθέων ἐπὶ δὲ τῆς τῶν ἐγγάμων τὰ στέφανα τοῦ γάμου ⁷⁾, ὃ ἔθιμον καὶ παρ' ἀρχαίοις ἐπε-

νία ὁ ἐτοιμοθάνατος (Κατ' ἀνακοίνωσιν Ν. Λάσκαρη)]. Ἐχει δὲ τὸ σάβανον τριῶν πήχεων μῆκος καὶ τὸ περῶσιν εἰς τὸν λαίμῳ τοῦ νεκροῦ κατὰσαρκα (*Πρωτόδικος* σ. 12). Ἐν Κύπρῳ λέγεται *μύζαρον* (*Ἀθ. Σακελλαρίου* Κυπριακά τ. Α' σ. 288 [[ἐκδ. 1890 Α', 737], διὰ τῆς τουρκικῆς δὲ λ. *μπουχασί* δηλοῦται ἐν κρητικῷ διστίχῳ παρ' *Ἑλλ. Μελαίνης* Κρητ. Μελίση σ. 36, 2 (β' ἐκδ. σ. 23, 2). Γενικῶς περὶ σαβάνου βλ. *Κ. Καλλίνικον* ἔνθ. ἀν. σ. 202—3. Ἐνιαχοῦ, ὡς ἐν Θράκῃ, Πόντῳ, Κύπρῳ, Βουρδουρίῳ κ. ἀ., σάβανα ἐφέροντο ὑπὸ τῶν προσκυνητῶν ἐξ Ἱερουσαλήμ πρὸς χρῆσιν αὐτῶν ἢ τῶν συγγενῶν καὶ φίλων (βλ. *Βιζυητὸν* ἔνθ. ἀν. σ. 403—ἐκδ. Σιδέρη σ. 30. Ἀρχ. νεωτ. ἑλλ. γλ. Α', γ', 14. *Σακελλαρίου* ἔνθ. ἀν. Ξενοφάν. Γ', 336). Καὶ οἱ Βάσκοι τοὺς ἀποθνήσκοντας γέροντας ἐνδύουσι συνήθως δι' ἐνδύματος ἡγιασμένου, ἀγοραζομένου ἐκ μοναστηρίου (*Verh. Berl. Gesellsch. f. Anthropol.* 1899 σ. 293)].

1) Ἰλιάδ. Ψ, 352 κέ. Ὀδυσσ. β, 97 κέ. τ, 128 κέ. α, 122.

2) *Πανσαν.* Δ', ιγ', 1. *Ἀρτεμιδώρ.* Ὀνειροκρίσις β, 4. *Παύλος* Charicles τ. ΙΙ σ. 172. [[βλ. καὶ νόμον Ἰουλίδου τῆς Κέου σ. 2 κέ. ἐν *Αἰγίου* *Ἐφημερ.* 1859 σ. 1837 ἀρ. 3527 (= *Rochl Inscr. Att.* ἀρ. 395). Πρὸς τὴν καὶ *Ἱστορίας juridiques grecques* τ. 1, 5. *Revue de l'Égypte sacrée* 11, 1, σ. 318 (πρὸς καὶ σ. 299). Περὶ τῶν λιγῶν νεκροῦ εἰς σινδὼνα παρ' Ἑβραίοις: *Ματθ.* κς' 59. *Πλάτ.* γς', 46. *Λουκ.* κγ', 53]].

3) *Ἀλλιαν.* Ποικιλ. Ἱστορ. Α', 16.

4) *Guys* ἔνθ. ἀν. τ. Ι σ. 296. *Vreto* ἔνθ. ἀν. καὶ *Revue* Hist. de l'église grecque 1610 σ. 295.

5) *Πρωτόδικος* σ. 11. [[βλ. καὶ *Abbott Maced. Folkl.* σ. 193. *Κανελλάκη* Χιακ. ἀνάλ. σ. 335. *Georgeakis et Pineau* Folk-lore de Lesbos σ. 321. *Γουσίου* Πάγγ. σ. 62. Ξενοφάν. Γ', 336. Δ', 236. Ζωγρ. Ἀγ. Α', 48 λ. νεκροπάπουσα. Ἐν Βουρδουρίῳ ὁ νεκρὸς ἐθάπτετο μετὰ τῶν ἐνδυμάτων του, πλην τοῦ καλύμματος τῆς κεφαλῆς καὶ τῶν περιποδίων, τὰ ὅποια ἀφαιρούμενα ἐδίδοντο εἰς τὸν νεκροθάπτην (*Ξενοφάν.* Γ', 339—340). Κοινὸν ἦτο ἐν Ψαροῖς εἰς τε τοὺς ἀνδρας καὶ τὰς γυναῖκας, ὅτε ἐφθνον εἰς τὴν προσδυτικὴν αὐτῶν ἡλικίαν, νὰ προστοιμάζῃ ἕκαστος τὰ τοῦ θανάτου· τοῦτέστιν ἔθετον ἐντὸς κισσίου ἐνδυμασίαν νέαν, ὑποδήματα, παννὶ διὰ σάβανον καὶ τὰ τῆς ταφῆς ἔξοδα, πολλοὶ δὲ καὶ τοὺς τάφους αὐτῶν κατασκευάζον (*Χουσαλλίς* Β', 164). Γενικῶς περὶ στολισμοῦ τῶν νεκρῶν βλ. *Κ. Καλλίνικον* ἔνθ. ἀν. σ. 201. 202 κέ. Καὶ ἐν ταῖς ρωμαϊκαῖς ἐπαρχίαις τὸν νεκρὸν ἐνδύουσι καινουργῆ ἐνδύματα (*Gubernatis Usi funebri* σ. 50). Ὅμοίως καὶ οἱ Γακοῦται τῆς Σιδηρίας (*Rev. hist. religions* 1902 τ. 46 σ. 209). Ἐν Παλαιᾷ Ἀργολίᾳ τῆς Ἑλβετίας τὰ κάλλιστα ἐνδύματα (*Rochholz Deutsch. Glaube* I, 185)].

6) *Tournesfort* Relation d'un voyage du Levant. τ. Ι σ. 127. *Sonnini* ἔνθ. ἀν. Ὁ *Wachsmuth* (ἔνθ. ἀν. σ. 119) ὑποθέτει ὅτι τοῦτο ἔχει σχέσιν πρὸς τὸ ὑπὸ τοῦ Βαλσαμῶνος ἀναφερόμενον ἐν ἐρμηνείᾳ τοῦ ρς' Καρθαγέννης, ὅτι οἱ ἐπιτάφιοι ἐπιθαλάμιοι θὰ καταπύσσονται.

7) *A. P. Vreto* Memoria su di alcuni costumi nell' isola di Leucade σ. 41. *M. P. Vreto* Mélanges néohelléniques σ. 30. [[Στέφανον θέτουσιν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῶν νεογάμων ἢ τῶν μεμνηστευμένων ἐν Μακεδονίᾳ (*Abbott* ἔνθ. ἀν.). Ἐπὶ τῆς ἄκρας τοῦ φερέτρου πρὸς τὴν κεφαλὴν, ἐάν ὁ θανὼν εἶναι ἄγαμος ἢ νεόνυμφος, οὐχὶ ὁμοῦς προδεδη-

κράτει¹⁾. Πάντων τούτων ἐκτελεσθέντων, θέσαντες τὸν νεκρὸν ἐπὶ τάπητος ἢ σινδόνης, φέρουσιν ἐκ τῶν τεσσάρων ἄκρων κρατοῦντες καὶ ἀποθέτουσιν ἐπὶ κλίνης χθαμαλῆς καὶ στενῆς²⁾ ἐπὶ τούτῳ παρασκευασθείσης ἐν τῷ μέσῳ τῆς αἰθούσης, ἢ χαμαὶ εἰς τὸ ἔδαφος³⁾ (βάνουν τὸ νεκρὸ στὴ μέση), ὅπερ εἶναι ἢ πρόθεσις, τὸ προτίθεσθαι τὸν νεκρὸν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων⁴⁾ καὶ Ρωμαίων⁵⁾. Σπανίως εἰς τινὰς περιστάσεις, πρὸ πάντων ἔταν ὁ νεκρὸς ἀπέθανε διὰ βιαίου θανάτου, ἐκτίθεται ἢ πρὸς τὰ πρόθυρα τῆς οἰκίας⁶⁾, ὡς καὶ παρ' ἀρχαίους⁷⁾, ἢ εἰς τὸ ὑπαιθρον· καὶ εἰς τὸ ἔθιμον τοῦτο ἀναφέρονται οἱ ἀκόλουθοι στίχοι δημοτικοῦ τινος ᾄσματος :

“Ὅταν θέλω ν' ἀποθάνω
μιά παραγγελιά θὰ κάνω,
νὰ μὲ βάλουν ᾽ς τὸ κρεβάτι,
νὰ μὲ βγάνουν ᾽ς τὸ χαγιάτι,
νᾶρτον ὄλοι νὰ μὲ ἰδοῦνε,
κι' ὄλοι νὰ μὲ λυπηθοῦνε⁸⁾.”

κυίας ἡλικίας, ἐν Χίω (Καρελλάκη ἔνθ. ἀν. σ. 122). Περὶ στεφάνου ἀγάμων πρβλ. καὶ Wolters ἐν Ath. Mitth. 1896 σ. 399 κέ. Πρβλ. καὶ Βερβίτσι Λακωνίας ὁ στέφανος κατατίθεται ὑπὸ τοῦ ἀναδύτου (Κεῖντὸν ἔνθ. σ. 102). Ἐν Παραμυθίᾳ κατὰ τὴν κηδείαν μεμνηστευμένου προσηγορῶν ἡ στήλη καὶ ἐπιτάφιος θὰ ἀγροσθεύων εἰς τοὺς γάμους σου (Νεολόγ. ἔνθ. σ. 1892 κέ. Πρβλ. καὶ Λαζάρου τῆς Λαζάρου, ἂν ὁ νεκρὸς τῆς νεῦρος ἀγάμος, ἤδοντο γαμήλια ᾄσματα (Σκουρῶν Δ' 236). Ἄδελφον, ἂν ἡ συνήθεια τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων νὰ ἐπιθέτωσι λουτροῦ νεκρῶν ἐπὶ τῶν τάφων τῶν ἀγάμων προήλθεν ἐξ ἀναλόγων ἰδεῶν· βλ. Λαογρ. Σύμμ. Β' 272 κέ. Wolters Rothfigurige Lutrophoros ἐν Ath. Mitth. 1891 σ. 399 κέ. Πρβλ. καὶ Zs. Ver. Volksk. 1905 σ. 232—3]].

1) Λουκιαν. π. πένθους § 11. τ. II σ. 927 ed. Reitz. Becker Charicles II σ. 172. Franz Elementa epigraph. Graec. σ. 331. Curtius Inscript. ἐν Rheinisches Museum f. Philologie 1843 σ. 104. [[βλ. καὶ Κλήμ. Ἀλεξανδρ. Παιδαγ. Β', 8 σ. 213 Potter καὶ τὴν σημείωσιν 31 παρὰ Migne τ. VIII σ. 484. Bötticher Baumcultus σ. 320. Hock Griech. Weihegebräuche σ. 8. 9 κέ. 12. Wächter Reinheitsvorschriften im griech. Kult (RGVV. IX, 1) σ. 44, 2. Köchling De coronarum apud antiquos vi atque usu (RGVV. XIV, 2) σ. 52. 60. 96. Weicker Der Seelenvogel σ. 16]].

2) «Ἄνω λίαν μακρᾶς κιβωτοῦ» κατ' Ἀντωνιάδην (Κρητικὸς σ. 345 [[δ' ἐκδ. σ. 350]]).

3) Πρωτόδικος σ. 11. [[βλ. καὶ Βάλληγδα Κυθν. σ. 114. Γαβαλά Στικινος σ. 44. Georgakís et Pineau ἔνθ. ἀν. Περιγραφὴν προθέσεως ἐν ἡπειρωτικῷ ᾄσματι βλ. Ζωγρ. Ἄγ. Α', 112 ἀρ. 147]].

4) Ἡρόδ. Ε', 8. Εὐριπίδ. Ἄλκηστ. 664. Ἰκέτιδ. 53. Ἀημοσθένης σ. 1071, 1. Λυσίας σ. 131, 35.

5) Βλ. Marquardt Römische Privatalterthüm. τ. I σ. 353—354 καὶ τοὺς αὐτόθι ἀναφερομένους συγγραφείς.

6) Guys ἔνθ. ἀν. I σ. 287. Wachsmuth Das alte Griechenland im neuen σ. 108.

7) Ἰλιάδ. Τ, 212 κλπ. Pers. Sat. 3: «in portam rigides calces extendit». Hermann Griechische Privatalterthüm. σ. 198. [[σ. 363—4]]. Διὰ τοὺς Ρωμαίους βλ. Becker Gallus τ. III σ. 52.

8) Λιανοτράγουδα ἐκδ. Τεσσαρική 1868 σ. 299.

Καί ἡ μὲν κεφαλὴ τοῦ νεκροῦ ἀνέχεται διὰ προσκεφαλαίων ¹⁾, οἱ δὲ πόδες εἰσὶ δεδεμένοι διὰ ταινιῶν μελανοῦ χρώματος ²⁾, ὅπερ ὁμοιάζει πρὸς τὴν συνήθειαν τῶν ἀρχαίων τοῦ νᾶ κοσμοῦσι μὲ ταινίας τοὺς νεκρούς ³⁾. Τὸ πρόσωπον ἀσκεπὲς πάντοτε μένον ⁴⁾, στρέφεται πρὸς ἀνατολὰς ⁵⁾. αἱ δὲ χεῖρες σταυρώνονται, καὶ ἐπ' αὐτῶν τίθεται εἰκὼν τις ἀγίου ⁶⁾. Παρὰ τὴν νεκρικὴν κλίτην ἀνάπτονται δύο λαμπάδες μία πρὸς τὴν κεφαλὴν, καὶ ἑτέρα πρὸς τοὺς

1) [[Ὡς προσκεφάλαιον νεκρικὸν χρησιμοποιεῖται ἐν Θράκῃ τὸ γαμήλιον, πλήρες ἀνθέων τοῦ γάμου, ἐπιμελῶς φυλασσόμενον (*Βιζυητὸς* ἔνθ. ἀν. = ἐκδ. Σιδέρη σ. 31). Ἐν Βαρδακοῦ τὸ προσκεφάλαιον πληροῦται φύλλων καρύας, ἐν Βασσαρᾶ ἀχύρων, ἐν δὲ Βρεσθένοις φύλλων ἐλαίας (*Κουκουλὲ* Οἰνουτ. σ. 101). Ὅμοίως καὶ ἐν Λεωνιδίῳ φύλλων ἐλαίας (*Δέφνερ* ἐν Λαογρ. Ζ', 39), ἐν δὲ Κύπρῳ ἀνθέων καὶ εὐωδῶν φύλλων (*Σακελλαρίου* Κυπρ. Α', 737). Ἐνιαχοῦ ἀφαιρεῖται τὸ προσκεφάλαιον κατὰ τὴν ταφὴν καὶ ἀντικαθίσταται διὰ σάκκου χρώματος (*P. von Melingo* Griechenland in unseren Tagen 1892 σ. 195 = *Dieterich* Mutter Erde ² 127 κέ. ³ 129 κέ.). Προσκεφάλαιον καὶ στῆμα παρ' ἀρχαίους: βλ. νόμον τῶν Λαβυαθῶν ἐν Δελφοῖς στ. 11—12 παρὰ *Protz-Ziehen* Leges graecorum sacrae II, 1 σ. 217· βλ. καὶ σ. 219]].

2) *Πρωτόδικος* σ. 11. [[βλ. γενικῶς περὶ δέσεως ποδῶν νεκροῦ *Zs. Ver. Volksk.* 1901 σ. 266. Πρβλ. καὶ κατωτέρω σημ. 6]].

3) Σχολ. εἰς *Εὐριπίδ.* Φοινίσ. 1626.

4) *Guy* ἔνθ. ἀν. σ. 296. [[βλ. καὶ *Καλλίνικου* ἔνθ. ἀν. σ. 201—5. Καὶ ἐν τῷ νομῷ Βίρ τῆς Γαλλίας ἐκθέτουσι τὸν νεκρὸν μὲ ἀνοικτὸν κεφάλαιον (*Leges Coutumes etc.* σ. 10). Ἐν Κύπρῳ ἐπικαλύπτεται διὰ ἀνθῶν τὸ πρόσωπον τοῦ νεκροῦ καὶ τὸ πρόσωπον (*Σακελλαρίου* Κυπρ. Α', 737). Ἐν Κύπρῳ ἐπικαλύπτεται τὸ νεκρὸν καὶ παρ' ἀρχαίους (ἔθνη). Ἐπιλάσσει τῆς ἔνθ. στ. 11—12 ἔνθ. ἀν.: «Τὸν θανόν(ν)τα (δὲ φέρειν κ)ατακεκαλυμμένον ἡσασ με(χ)ρι (ἐπὶ τὸ σ)ῆμα». *Protz-Ziehen* ἔνθ. ἀν. σ. 263. 264. Νόμος τῶν Λαβυαθῶν ἐν Δελφοῖς στ. 13—15 αὐτ. σ. 217· βλ. καὶ σ. 219. Πρβλ. καὶ *Wächter* Reinheitschriften σ. 53. *S. Reinach* Cultes, mythes et religions I, 303]].

5) *Πρωτόδικος* σ. 12. [[*Γ. Παπαδοπούλου* Γεν. περιγρ. Νισύρου σ. 69. Ξενοφάν. Δ', 236. Ἐν Βουρδουρίῳ ὁ νεκρὸς ἐτοποθετεῖτο συνήθως ἔχων τὸ πρόσωπον ἐστραμμένον πρὸς τὴν θύραν, οὕτως ὥστε τὰ βλέμματα τῶν εἰσερχομένων προσέπιπτον εὐθὺς ἐπ' αὐτοῦ (αὐτ. Γ', 336—7). Πρβλ. καὶ ὁμοίαν γερμανικὴν συνήθειαν ἐν *Zs. Ver. Volksk.* 1899 σ. 54]]. Ἵσως τὸ ἀνὰ πρόθυρα ἐστραμμένους τῶν ἀρχαίων, περὶ οὗ βλ. σ. 328 σημ. 6 καὶ 7. [[Ὡς πρὸς τὴν συνήθειαν τοῦ ἐκφέρειν τοὺς νεκρούς μὲ τοὺς πόδας πρὸς τὰ ἔμπροσ βλ. *Zs. Ver. Volksk.* ἔνθ. ἀν. καὶ 1901 σ. 153. 1901 σ. 323]].

6) *Ἀντωνιάδης* ἔνθ. ἀν. [[Ἐν Κύπρῳ δένουσι τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας διὰ κανιόσεως (*Σακελλαρίου* ἔνθ. ἀν.). Μνεῖα δέσεως χειρῶν ἐν *Γρηγορίου* τοῦ κληρικοῦ Διηγῆσει περὶ τῆς μεταθέσεως τοῦ λειψάνου τῆς δοῖας Θεοδώρας 7 σ. 41 Kurtz (τέλους Θ' ἐκ.): «τὸ τὰς χεῖρας ἐπὶ τοῦ στήθους, ὡς ἐπὶ τῶν κατοικομένων εἴθισται, δεσμοῦν σιμικίνθιον». Καὶ ἐν Βίῳ τῆς δοῖας Μελάνης 68 (τῆς Ε' ἐκ.) ἐν *Anal. Bolland.* 1903 σ. 49, 2 κέ.: «Τὸ δὲ ἅγιον αὐτῆς λειψάνον οὐκέτι τῶν κοσμοῦντων ἐδέετο· οἱ τε γὰρ πόδες αὐτῆς ἐκτεταμένοι ὑπῆρχον, καὶ αἱ χεῖρες τῷ στήθει αὐτῆς προσκεκολλημέναι καὶ τὰ βλέφαρα εὐφῶς μεμυκῶτα». Βλ. καὶ τὰς μαρτυρίας περὶ δέσεως χειρῶν, ποδῶν καὶ σιαγόνων παρὰ *Κ. Καλλίνικου* ἔνθ. ἀν. σ. 200. 201. Τὰ ἐν τάφοις τῆς μυκηναίας περιόδου εὐρεθέντα μολύβδινα σῦρματα καὶ τὰ ἐν τάφοις τῆς ἱστορικῆς περιόδου χρυσαῖα ἐλάσματα σκοπόν εἶχον, κατὰ τὴν εἰκασίαν τοῦ *Σπύη* (*Ἐφημερ.* Ἀρχαιολ. 1895 σ. 208—9), νᾶ συγκρατῶσι τὴν κάτω σιαγόνα τοῦ νεκροῦ, ἐφαρμοζομένων τῶν κρικουσιδῶν ἄκρων ἐπὶ τῶν ὧτων. Βλ. καὶ *Walters* ἐν *Ath. Mitt.* 1896 σ. 367 κέ. Πρβλ. καὶ *Χριστόφ. Μυτιληναῖον* 77, 54 σ. 49 Kurtz. *Arch. f. Religionswiss.* 1914 σ. 496—7]].

πόδας, διὰ κεχρωματισμένων ταινιῶν περιτετυλιγμένοι¹⁾). Οὕτω δὲ ποιήσαντες περικυκλοῦσι τὸ λείψανον κλαίουσαι αἱ γυναῖκες καὶ οἱ λοιποὶ συγγενεῖς, καὶ παραμένουσι μέχρι τῆς ἐκπορᾶς ἄδουσαι μοιρολόγια, περὶ ὧν ἐκτενέστερον ἐν τοῖς περὶ μοιρολογίων δμιλοῦμεν²⁾).

Ὁ Fauriel ἀναφέρει ὅτι αἱ γυναῖκες ἅμα κλείσωσι τὰ ὄμματα καὶ τὸ στόμα τοῦ νεκροῦ, ἀποχωροῦσιν εἰς γείτονα οἰκίαν συγγενοῦς ἢ φίλου των, ὅπου ἀλλάσσουσι, λευκὰ ὡς διὰ γάμον ἐνδύματα φοροῦσαι, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι φυλάττουσι τὴν κεφαλὴν ἀσκεπῆ καὶ λυτὴν τὴν κόμην. Ἐνῶ δὲ οὕτω ἐνδύονται, ἄλλαι γυναῖκες καταγίνονται διὰ τὸν στολισμὸν τοῦ νεκροῦ, ἐπιστρέφουσι δέ, ἀφίνουσαι τὰς θύρας τῆς οἰκίας ἀνεωγμένας ὅπως εἰσέρχονται οἱ γείτονες³⁾).

Εἰς πολλὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος διετηρεῖτο τὸ ἀρχαῖον ἔθιμον τοῦ θέτειν νόμισμα ἐπὶ τῶν χειλέων τοῦ νεκροῦ⁴⁾. Τοῦτο κατ' ἐξοχὴν συνηθίζεται ἐν Μακεδονίᾳ⁵⁾, Θράκῃ⁶⁾, εἰς τινὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος⁷⁾, καὶ εἰς Μικρὰν

1) Πρωτόδικος σ. 11. [[Βλ. καὶ Σακελλαρίου ἔνθ. ἀν. Ξενοφάν. Γ', 336. Ἐν Λέσβῳ λαμπάδες ἢ κανθῆλαι (*Georgeakis et Pineau Le Folk-lore de Lesbos* σ. 321). Πρβλ. καὶ Κ. Καλλίνικον ἔνθ. ἀν. σ. 201. Περὶ λαμπάδων ἢ λυχνιῶν παρὰ τὸν νεκρὸν βλ. Sartori ἐν *Zs. Ver. Volksk.* 1907 σ. 361 καὶ *Zeitschr. f. Ethn.* Geburt, Hochzeit u. Tod σ. 76 καὶ Βλ. καὶ γενικώτερον τοῦ αὐτοῦ *Antike u. moderne Totengebräuche* ἐν *N. Jhb. f. d. klass. Altert.* 1905 XV, 34—5. (Ἡσίο. καὶ Fries *Zum antiken Totenkult* αὐτ. σ. 623). *Wächter* ἔνθ. ἀν. σ. 11. Ἐπὶ τῆς *Funerariis Usi funebri* σ. 54]]

2) Ἐν Μεσσηνίᾳ «συναθροίζονται τὰ ἔθνη διανουκτερεῖσθαι τὸν νεκρὸν ἐκ ἑσπέρης τῆς πόλεως καὶ κατασκηνοῦσιν αὐτὸ πένθητον δῆματιον πάσαι αἱ φίλαι, συγγενεῖς καὶ γνωσταὶ γυναῖκες καὶ τινες ἐξ ἀπαγγελλομένων. Κάθηνται πέριξ τοῦ νεκροῦ. Ἐπ' ἀρκιστὸν κλαίουσι μὲ μαῦρα δάκρυα ἐκάστη τῶν γυναικῶν τῆς καὶ μετ' ὀλίγον τὰ δάκρυα σταματοῦν, ἢ μαστίχα τὸ κοινῶς λεγόμενον ἀντίφυχον ἄρχινάσι, τὸ βακοπότηρο περιέρχεται ἀπὸ χειρὸς εἰς χεῖρα, ἢ γλῶσσα λύεται» κτλ. (Κυριακὴ Μεσολογγ. 21 Δεκεμβρ. 1897). Ἐν Χίῳ κάθηνται εἰς εὐτελεῆ καθίσματα ἐκ σανίδων ἢ ἐπὶ πινακίων ξυλίνων ἐξ ἐκείνων, ἐν οἷς θέτουσι τοὺς πρὸς ἔψην ἄρτους, διότι θεωρεῖται ἀνάρμοστον πρὸς τὴν περίστασιν νὰ κάθηνται ἐπὶ καρεκλῶν (*Κανελλάκη Χιακ. ἀνάλ.* σ. 335—6)]].

3) *Fauriel Chants Populaires de la Grèce moderne* σ. XXXVIII.

4) *Λευκίου Ἀνατροπὴ τῶν δοξασάντων* κλπ. σ. 30 : «ἐν πολλοῖς τόποις τῆς Ἑλλάδος ἐντιθέσαιν τῷ τοῦ νεκροῦ στόματι νομισμάτιον». *Vrété Mélanges Néohelléniques* σ. 30 : «L'obole de Charon est encore mise religieusement sous la langue des morts dans certaines parties de la Grèce». Βλ. καὶ τὸ περὶ Χάρου ἄρθρον [[ἐν *Νεοελλην. Μυθολογ.* σ. 266 καὶ τὰς αὐτόθι μαρτυρίας. *Tozer Researches in the highlands of Turkey* II, 330—1]].

5) *Πρωτόδικος* σ. 14. [[Βλ. καὶ *Abbott Maced. Folklore* σ. 193. Πολλάκις τὸ νόμισμα τίθεται εἰς τὸν κόλπον τοῦ νεκροῦ (αὐτ. Βλ. καὶ *Γουαίου Πάγγ.* σ. 62, 1), ἢ εἰς τὸ θυλάκιον αὐτοῦ (ἐν *Γριντάδαις* τῆς ἐπαρχίας Γρεβενῶν : *Λαογρ.* Γ', 127)]].

6) *Βλάσιος Γ. Σκορδέλης*, ἐν *Πανδώρα* τ. ΙΑ' σ. 449. [[Ἐν τῇ περιοχῇ τῶν Σαράντα Ἐκκλησιῶν τὸ ἔθιμον κατὰ μικρὸν ἐξηλείφθη, διατηρηθὲν μόνον εἰς ὀλίγα χωρία, ὃ δακτύλιος ὁμῶς ἐθεωρεῖτο ἀπαραίτητος· οὗτος ἔφερε τὰ ἀρχικά τοῦ ὀνόματος τοῦ νεκροῦ καὶ τὴν χρονολογίαν τοῦ θανάτου (Θρακ. Ἐπετηρὶς 1897 σ. 196), ἐν δὲ τῇ ἐπαρχίᾳ Σωζοπολῆος ὁβολὸν ῥίπτουσιν εἰς τὸν τάφον (*Χουρμουζιάδου Περὶ τῶν Ἀναστηναρίων* σ. 25)]].

7) *Stephani Reise durch das nördliche Griechenland* σ. 38 [[πέραν τῆς Ὄθρους

Ἄσιαν¹⁾, ὅπου καὶ περατίκιον καλεῖται²⁾. Τὸ ἔθιμον τοῦτο εἶναι ἀρχαιότατον ὁ Λουκιανὸς ὡς γνωστὸν πολλαχοῦ μέμνηται αὐτοῦ³⁾, ἐκτὸς δὲ τούτου καὶ πολλοὶ ἄλλοι Ἕλληγες⁴⁾ καὶ Λατῖνοι συγγραφεῖς⁵⁾ σώζονται προσέτι ἱκανὰ ἀπεικονίσματα νεκρῶν φερόντων ὄβολόν εἰς τὸ στόμα ἐπὶ διαφόρων μνημείων τῆς τέχνης⁶⁾ καὶ νομίσματα δὲ εὐρέθησαν ἐπὶ νεκρῶν εἰς πολλοὺς ἑλληνικοὺς καὶ

ἐν Θεσσαλίᾳ, συνήθεια ὅμως, ἣν δὲν δύναται νὰ βεβαιώσῃ. Ἐν Μεσσηνίᾳ Καρδίτσης λέγεται ὑπὸ γερόντων τινῶν, ὅτι πρὸ ἀμνημονεύτων χρόνων ἐπακράτει συνήθεια νὰ θέτωσιν εἰς τὸ στόμα τοῦ νεκροῦ καὶ ἓνα παρᾶν (Κατ' ἀνακοίνωσιν Α. Λαδιᾶ). Κατ' ἄλλην ἀνακοίνωσιν Θεοδ. Α. Πρασιδίου, ἐκ Τιρναβίου (1888) κατὰ τὸν ἐνταφιασμὸν εἰς τῶν πλησιαιτέρων συγγενῶν ἔθετον ἐν τῇ κόλπῳ τοῦ νεκροῦ μικρὸν νόμισμα, καὶ οὕτω μετὰ ταῦτα ἐκάλυπτον τὸν τάφον. Εἰς τινὰ δὲ χωρία τῆς Θεσσαλίας, κατὰ τὸν αὐτόν, ἔθετον εἰς τὸ θυλάκιον τοῦ νεκροῦ «ἀργυρᾶν τουρκικὴν εἰκοσάραν». Ἄλλος, πρὸ εἰκοσιπενταετίας, εἶδε περικλειόμενον εἰς τὰ χεῖλη τοῦ νεκροῦ ἀργυροῦν τουρκικὸν μετζίτιον. Ἐν Κομηλιῇ τῆς Λευκάδος παλαιότερον ὁ ὄβολός τοῦ Χάρου ἦτο συνήθως γαζέτα βενετικὴ (ΚΠ. Σύλλ. Η', 453 6 σμ. *). Ἐν Καλαρρῦταις τῆς Ἠπείρου ἔθετον ἓνα παρᾶν εἰς τὸ στόμα τοῦ νεκροῦ καὶ ἐν τῷ τάφῳ κύπελλον μέλιτος· τὸ ἔθιμον ὅμως κατηργήθη ὡς εἰδωλολατρικόν, προτροπῇ τοῦ ἁγίου Κοσμᾶ (Κατ' ἀνακοίνωσιν Π. Λάμπρου). Οἱ εἰς τὰς θερινὰς τοῦ Βραδέτου νομᾶς διερχόμενοι μετὰ τῶν ποιμνίων αὐτῶν ἔθετον, μέχρι τοῦ τελευταίου τετάρτου τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, εἰς τὸ στόμα τῶν νεκρῶν ὄβολόν (Λαμπροῦ ἐν τῇ Ἠπειρ. μελετῇ Η', 37)].

1) [[Βλ. καὶ Βύρων 1878 Γ', 558 (ἐν Σινώπῃ τοῦ Πάριος) Α. Α. Παπαδοπούλου Ὁ πόδουλος Ἑλληνισμός σ. 131]].

2) Πρωτόδικος σ. 14. Ἀνάλογος ἡ λέξις πρὸς τὴν ἀρχαίαν πορθημίον. [[Πρὸς καὶ Λόγον Παχωμίου τοῦ Ρουσιάνου ἐν Δελτ. Ἰστ. Ἐκ. 1905, ὡς ἀναποτίθενται τι κέρμα ἐν τῷ χεῖρι τοῦ τελευταίου νεκροῦ διὰ πένναμα]].

3) Λουκιαν. κ. Πένθος § 10 (τ. VI σ. 926 Κεῖται· καταβάν τις ἀποθάνη τῶν οικείων, φέροντες ὄβολόν εἰς τὸ στόμα κατέθηκαν αὐτῷ μισθὸν τῷ πορθημί τῆς ναυτιλίας γενησόμενον». Βλ. καὶ Νεκρικ. Διαλογ. ΙΑ', 4. Κεῖται § 18.

4) Πανσαν. Γ', κη', 1. Ἀριστοφ. Βάτραχ. 140. Ἐπὶ αὐτ. καὶ εἰς Λυσιστρ. 599. Πούχ. λ. Δανάκη. [[Βλ. καὶ Hermann-Blümner Privatalt. σ. 367 κέ. Waser ἐν Pauly-Wissowa Realenc. III σ. 2177 λ. Charon. Willamowitz Charon und die Charongroschen ἐν Hermes 1898 τ. 34 σ. 227 κέ. Σβορώνου ἐν Διεθν. Ἐφημ. νομοματ. Ἀρχαιολ. Η', 323 κέ. Θ', 187. ΙΔ', 126 (ὁ χαρῶναιος ὄβολός εἰς τὸ στόμα, ὡς ἐπέχοντος τοῦτου θέσιν βαλαντίου). Γενικῶς περὶ τοῦ ἔθιμου βλ. Gruppe Griech. Mythol. σ. 759, 7. 878, 1· πρὸς. 405, 3. Schwartz Prähistor. Studien σ. 354. 355. Liebrecht Zur Volkskunde σ. 94. A. de Gubernatis Storia comparata degli usi funebri indo-europei 1873 σ. 49—51. Andree Ethnogr. Parallelen σ. 24 κέ (Die Totenmünze). F. S. Krauss Die Volkskunde σ. 111. Tylor Primitive Culture I, 494 (=Abbott Maced. Folkl. σ. 194). Samter Geburt, Hochzeit u. Tod σ. 203. Dietrich Mithrasliturgie² σ. 235. A. Reinach L'obole de Charon ἐν Rev. d'Ethnographie et de Sociologie 1914. Πολλῆς μελέτης ἄξιον : P. Sartori Die Totenmünze ἐν Arch. f. Religionswiss. 1899 σ. 205 κέ.]].

5) Juvenal III, 267. Vergil. Aen. VI, 299 κέ. [[Marquardt Privatleben der Römer² I, 349]].

6) Gerhard Antik. Bildwerke πίν. 109. Panofka Gemmen mit Inschriften in den Königl. Museen zu Berlin, Haag, Kopenhagen κλπ. ἐν Πρακτικαῖς τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Βερολίνου 1851 πίν. III. σ. 31. [[Pottier Les Lécythes blancs σ. 57, ὅστις ὅμως ἐσφαλμένως ἀναφέρει παράστασιν ἐν ἀγγεῖῳ Ἀρχ. εταιρείας ἀρ. 2967, διότι ἡ παράστασις δὲν εἶναι ὄβολοῦ, ἀλλὰ τοῦ ἀντίχειρος τοῦ νεκροῦ. Βλ. Wolters ἐν Ath. Mitt. 1891 XVI, 403]].

ρωμαϊκούς τάφους ¹⁾).

Οὐ μόνον δὲ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησι καὶ Ῥωμαίοις συνηθίζετο τοῦτο, ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς Γερμανοῖς ²⁾ καὶ τοῖς Βλάχοις ³⁾. Ἀκόμη δὲ μέχρι τοῦ νῦν ἀπαντᾷ παρὰ τοῖς Ἀλβάνοις ⁴⁾ καὶ τοῖς κατοίκοις τοῦ Morvan ἐν Γαλλίᾳ, ἔνθα οἱ χωρικοὶ θέτουσι νόμισμα εἰς τὴν χεῖρα τοῦ νεκροῦ πρὶν ἢ τὸν θάψωσιν ⁵⁾: ἀνάλογον εἶναι καὶ τὸ ἔθιμον τῶν χωρικῶν τοῦ Jura, οἵτινες ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ νεκροῦ ἔθετον ξύλινον σταυρὸν καὶ ἐπ' αὐτοῦ νόμισμα ⁶⁾. Ὁ Πούλιος νομίζει ⁷⁾ ὅτι ἀντὶ τοῦ ὄβολου «διὰ τὸ χριστιανοὺς εἶναι τοὺς κατοίκους, κήρινον σταυρὸν τῷ στόματι τοῦ νεκροῦ ἐντιθέασιν» ⁸⁾. Ἄλλ' ἢ συνή-

1) *Stackelberg* Die Gräber der Hellenen πίν. IV σ. 42. *Braun* ἐν *Jahrbücher des rhein. Vereines f. Alterth.* τ. XVII, σ. 1'0 κέ. [*Ross* *Reisen auf den griechischen Inseln des ägäischen Meers* 1840 I, 79 (ἐν τάφοις Ἀνάφης). III, 18 (Μήλου). Νέος Ἑλληνομν. 1905 Β', 258--9 (ἐν τάφῳ ἀθηναϊκῷ τῶν μέσων τοῦ Γ' αἰῶνος μ. Χ. χρυσοῦν νόμισμα παρὰ τὸ στόμα τοῦ νεκροῦ). Μικρὰ νομίσματα παρὰ τὸ κρανίον τοῦ νεκροῦ εὑρέθησαν καὶ εἰς δύο χριστιανικοὺς τάφους, τοῦ Γ' πιθανῶς αἰῶνος, ἐν Ὀλυμπίᾳ (*Bötticher Olympia* σ. 37).

2) *Grimm* *Deutsche Myth.* σ. 791 (3' ἐκδ.) [(694 2' ἐκδ. Βλ. καὶ III, 441 abergl. 207, πρὸλ. καὶ σ. 248). *Rochholz* *Deutscher Glaube* I, 189—192. *Simrock* *Deutsch. Myth.* § 148 σ. 605. *Zts. f. deutsch. Myth.* IV, 266. *Verhandl. d. Berliner Gesellsch. f. Anthropologie* 1897 σ. 25. *Zts. Ver. Volksk.* 1897 σ. 130. *Hessische Blätter f. Volksk.* 1902 σ. 114. 1903 σ. 154. Ἐνιαχοῦ, κατὰ παρανόησιν τοῦ ἔθιμου, ἀναπόμνηστος τοῦ ὄβολου ἢ καρεμπόσηρος ὁ νεκρὸς ἀπὸ τοῦ νῦν ἔσται (Zts. Ver. Volksk. 1906 σ. 132). III, 1907 σ. 96 (ἐν Κουγιαβίτς Πολωνίας)].

3) *Schott* *Valachische Märchen* σ. 302. [Οἱ Βλάχοι τῆς Βουκοβίνας ἐμβάλλουσι εἰς τὸν τάφον χρυσοῦν νόμισμα διὰ τὸ ἵκανόν τὸν νεκρὸν τὴν θέσιν του ἐν τῷ Ἄδῃ καὶ μὴ τοῦ τὴν διεκδικῆ ἄλλος (*Zts. f. oesterr. Volksk.* III, 182). Οἱ Ῥωμοῦνοι τῆς Τρανσυλδανίας θέτουσιν εἰς τὴν χεῖρα ἢ ὑπὸ τὴν γλῶσσαν ἢ ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιον ἢ ἐν τῇ κόμῃ τοῦ νεκροῦ χρυσοῦν νόμισμα, φόρον εἰς τὸν διάβολον ἰσάμενον ἐν ταῖς γαφύραις τῆς πρὸς τοὺς οὐρανοὺς ὁδοῦ (*W. Schmidt* *Das Jahr u. seine Tage* σ. 39). Ἐν Ῥωμανίᾳ παρὰς εἰς τὴν χεῖρα τοῦ νεκροῦ ἢ ἐπὶ τοῦ στόματος του (*V. Alexandri* *Chants popul. de la Roumanie* 1855 σ. XXXIX). Ἐν Βουλγαρίᾳ εἰς τὸ στόμα (*Schischmanov* *Légendes religieuses bulgares* σ. 62). Ἐν κεντρικῇ Σερβίᾳ θέτουσιν ἐπὶ τοῦ φερέτρου χρυσοῦν νομίσματα (*Zs. Ver. Volksk.* 1908 σ. 315). Οἱ Ἀρμένιοι θάπτουσι τοὺς νεκροὺς θέτοντες εἰς τὴν χεῖρα αὐτῶν κήριον καὶ ἀργυροῦν νόμισμα (*Zs. f. oesterr. Volksk.* X, 105)].

4) *Hahn* *Albanesische Studien* τ. I σ. 151.

5) *Baudieu* *Le Morvan* τ. I σ. 33. [Κατὰ τὸν μεσαίωνα καὶ νῦν ἔτι πολλαχοῦ τῆς Γαλλίας διατηρήθη τὸ ἔθιμον τοῦ ὄβολου (*Melleville* *Hist. de la ville de Laon* I, 179. *Nore Coutumes des provinces de France* σ. 198. 243. 291. *Ed. du Meril* ἐν *Rev. archéol.* 1860 II, 94. *Rev. trad. popul.* 1893 σ. 226. 1895 σ. 108. 1906 σ. 170. 1909 σ. 232). Ὅτι οὐχὶ σπάνιον κατὰ τὸν μεσαίωνα εἰς πολλοὺς τόπους τῆς Εὐρώπης τὸ τίθεσθαι ὄβολόν εἰς τὰ χεῖλη τοῦ νεκροῦ βλ. *Piper* *Mythologie des christl. Kunst* τ. I μ. I σ. 230]].

6) *D. Monnier* *Moeurs et usages singuliers de Jura* σ. 22.

7) *X. Πουλίου* Περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ γένους τῶν νῦν Ἑλλήνων, 1870 σ. 26.

8) [Ἐν Λέσβῳ κήρινος σταυρὸς τίθεται ὑπὸ τοῦ ἱερέως εἰς τὸ στόμα τοῦ νεκροῦ, ἵνα μὴ βρικολακιάσῃ (*Rouse* ἐν *Folk-lore* 1896 VII, 146). Διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν, ἐν Χίῳ, ἢ

θεια αὕτη ἔχει, νομίζομεν, μᾶλλον σχέσιν πρὸς τὸ ἀνωτέρω μνημονευθὲν ἔθιμον τοῦ φράττειν τὸ στόμα τοῦ νεκροῦ διὰ βάρβακος, οὐδεμίαν δ' ἀναλογίαν πρὸς τὸ ἀρχαῖον τοῦ θέτειν ὄβολόν.

*Ἐθιμόν τι, τὸ θραύειν τὰ πήλινα ἀγγεῖα, ἅτινα περιεῖχον τὰ φάρμακα, ἅμα ὁ ἀσθενὴς τελευτήσῃ ¹⁾, φαίνεται ἀνήκον εἰς τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν· τοῦτο δὲ συμπεραίνομεν, διότι ὁ λαὸς νομίζει ὅτι διὰ τοῦ κρότου τῶν θραυσομένων τούτων ἀγγείων ἐκδιώκονται οἱ δαίμονες, ὅσοι περιτρέχουσι, ζητοῦντες νὰ σύρῳσι διὰ τῆς βίας εἰς τὴν κόλασιν ψυχάς ²⁾, ἢ δὲ πρόληψις αὕτη ἔχει μεσαιωνικὸν τινα χαρακτήρα ³⁾.

*Ὁ νεκρὸς θάπτεται ὅσον τὸ δυνατὸν ταχύτερον ⁴⁾, ὡς καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ⁵⁾, οὐχὶ ὅμως ποτὲ μετὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου ⁶⁾. Τέσσαρες ἄνδρες συγγενεῖς ἢ φίλοι τοῦ θανόντος θέτουσι τὸ πτώμα εἰς τὴν νεκρικὴν θήκην, νεκροθήκην ἢ θήκην ⁷⁾ καὶ ξυλοκρέβατον ⁸⁾ συνήθως καλουμένην, καὶ ἐκφέρουσιν αὐτὸ ἐκ τῆς οἰκίας ⁹⁾, ἐν μέσῳ σπαρακτικῶν κραυγῶν τῶν γυναικῶν, αἵτινες τὸ ὕστατον αὐτὸ χαιρετῶσι· αἱ κραυγαὶ αὗται ἐπὶ τῇ ἐξόδῳ τοῦ νεκροῦ λέγονται ἐξόδι ¹⁰⁾, ἐκ τῆς λέξεως ἐξόδου, ἣτις εἰς τε τὴν Παλαιὰν Διαθήκην φέρεται με

λαζαρῶτα θέτει ἐπὶ τοῦ στόματος τοῦ νεκροῦ σπυρίον ἐκ κηροῦ ἢ βάρβακος (Καπελλάκη Χιακὰ ἀνάλ. σ. 335). *Ἐνιαχοῦ τοῦ Πόντου ἐπιτιθέτο πλάκην κήρινος φέρων ἐγκεχαράγμενον σταυρὸν (Α. Α. Παπαδοπούλου ἐνθ. ἀν. III).

1) *Quinquille Voyage dans la Grèce* τ. V σ. 135.

2) *Περὶ τῆς ἐπιταφίας* σ. 51. [[Ἐκδ. σ. 772. Βλ. καὶ Λαογρ. Συμμ. Β', 250]].

3) [[Περὶ τοῦ ἐθίμου τούτου βλ. ἐν ἐκτάσει *Ἐθιμ. τ. Β'* σ. 268—283]].

4) *H. Mathieu La Turquie et ses differents peuples* τ. II σ. 113 : «C'était faire injure aux defunts que de les garder trop longtemps à la maison». [[Βλ. καὶ Καπελλάκη Χιακὰ ἀνάλ. σ. 336—7. Γουσίου Πάγγ. σ. 65. *Abbott Maced. Folklore* σ. 197. *Ἀνάλογον συνήθειαν ταχέως ταφῆς εἰς ἄλλους λαοὺς βλ. ἐν *Zs. Ver. Volksk.* 1901 σ. 23]].

5) *Ἰλιάδ.* Ψ, 71. *Ἐνστάθ.* εἰς *Ἰλιάδ.* Θ', 410. *Ἰσαῖος* π. Φιλοκτ. Κλήρου σ. 143.

6) *Πρωτόδικος* σ. 13.

7) *Αἰτ.* σ. 14. [[Ἐν Βουρδουρίῳ ἡ θήκη κατεσκευάζετο ἐκ τοῦ προχείρου εἰς τὴν οἰκίαν, μὴ πωλουμένων ἐτοιμῶν (*Ξενοφάν.* Γ', 337)]].

8) [[Ἡ λ. ἐν τῇ σημασίᾳ τοῦ φορείου παρὰ *Ἰωάννη Ἀποκαύκῳ* (Συνοδ. γράμματα 7 ἐν Βυζαντιδῶν Α', 22). Ἐν Ἀμοργῷ λέγεται *καπιλέτιον* (*Γάσπαρη Ἀμοργός* σ. 73), ἐν Χίῳ δὲ *λαίτηρα* (*Πασπάτη Χιακ. γλωσσάρ.* σ. 209). Ὀνομαστικὰ βυζαντινὰ ἀναφέρονται ὑπὸ *Α. Καλλιρίκου* ἐν *Ἐκκλ. Κήρ.* Δ', 201]]. Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις (ληνός, πύελος, θροίτη, λάρναξ, σορός : *Ποινδακ.* Γ', 150) κατεσκευάζοντο συνήθως ἐξ ξύλου κυπαρίσσου (*Θουκυδ.* Β', 310. Πρβλ. *Plin. Nat. Hist.* XXXV, 46). [[Παρ' ἡμῖν πολλαχῶς, ἰδίως εἰς τὰ χωρία, μετεχειρίζοντο κοινὸν φέρετρον (βλ. καὶ Καπελλάκη σ. 338. *Λαογρ.* Γ', 475. *Ξενοφ.* Γ', 338). Τοῦτο, σὺνήθεος ἔτι ἐν Γιδᾷ Μακεδονίας (κατ' ἀνακοίνωσιν Δ. Λουκοπούλου), εἶχε σχῆμα κλίμακος· ὅμοιον πιθανῶς καὶ παρ' ἀρχαίοις (βλ. *Λεξικογράφους* λλ. κλίμαξ, κλιμακοφόρος)]].

9) [[*Σηκωτάδες* ἐν Χίῳ οἱ βασιτάζοντες τὸ φέρετρον (Καπελλάκη σ. 339)]].

10) [[*Ἐξόδιον καὶ χυδαῖκῶς ἐξόδι, ἢ τοῦ νεκροῦ ἐκφορά· ἔτι δὲ καὶ ἡ τῶν συγγενῶν καὶ φίλων ἐν ταῖς πενθίμοις ἡμέραις εἰς τὴν τοῦ ἀποθανόντος οἰκίαν συνέλευσις παρ' ἡμῖν [ἐν Ἡπείρῳ] λέγεται· (*Γ. Κ[ρομμυῖδη] Διατριβή* σ. 62). Ἐν Ἀμοργῷ τὰ ἐξόδια=ἐπικηδεῖος τελετὴ εἰς θανόντα ἢ πνιγέντα μακρὰν τῆς πατρίδος του (*Γάσπαρη Ἀμοργός* σ. 81). Ἐν

τὴν αὐτὴν σημασίαν ¹⁾, καὶ εἰς τὰ βαρβαρογραφικὰ ποιήματα ἀπαντᾷ ²⁾.

Τὸ λείψανον περιφέρεται διὰ τῶν κυριωτέρων ὁδῶν τῆς πόλεως ³⁾, πενθίμως κρουμένων τῶν κωδῶνων τῆς ἐκκλησίας ⁴⁾. Τὴν νεκρώσιμον πομπὴν κάλλιστα περιγράφει ὁ Ἀντωνιάδης ἐν τοῖς ἐξῆς :

Ἐμπροσθεν βαίνουσιν παῖδες, καλάθους εἰς χεῖρας κρατοῦντες,
 ἔνθα τεμάχια εἶναι τυροῦ κ' ἐκλεκτοὶ διπυρῖται
 κι' ἄλλοι πλησίον αὐτῶν εἰς ἀγγεῖα κομίζουσιν οἶνον,
 ὄστις σπονδὴν τῶν νεκρῶν εἰς καιροὺς παλαιοὺς ἐνθυμίζει, ...
 (Ταύτην τὸ ἔθνος ἡμῶν μακαρίαν καλεῖ τῶν θανόντων)...
 Εἶτα δὲ σύμπαν τὸ πλῆθος σιγῶν τοὺς θανόντας προπέμπει.
 Κ' ἤδη βαδίζουσι ἐν ὕμνοις πενθίμοις τὴν πλάνην τοῦ κόσμου
 ψάλλουσι ψάλται· σεμνοὶ δ' ἱερεῖς πρὸς τὸν ὕψιστον τείνουσι
 τῶμμα, καὶ λέγουσι εὐχὰς εἰς ψυχῆς σωτηρίαν· κ' οἱ ἄνδρες,
 δύο ποιήσαντες τάξεις μακρὰς ἐκατέρωθεν, τῶπλον
 στρέφουσι κάτω, τὴν γῆν ὡς νὰ θέλουν μ' αὐτὸ νὰ τρυπήσουν,
 ἦτις σκληρῶς πρὸς τὸ σπλάγγνον αὐτῆς ἐκισύρει ἐκεῖνον,
 ὄστις ὑπῆρξε λατρείας εἰκὼν εἰς τὴν Κρήτην, δι' ἕζη.
 Γόοι σκληροὶ γυναικῶν εἰς τὸν οἶκον τοῦ Δράκου σπαράττουσι
 πᾶσα καρδίαν δεινῶν ὑπὸ κατὰ κεφαλῶν τὰ πάθη,
 οἷα σπανίως ἐλλείπουν· ἄλλοι δὲ τὴν εἶναι ἐκεῖνος,
 ὄστις δὲν εἶδε θανόντα· ἀδελφεὸν ἢ γυναῖκα ἢ τέκνον; ... ⁵⁾.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

τῆ αὐτῆ σημασίᾳ ἐν Σύμῃ ἐξοδ. (W. Zsch. 1904, 243). Ἄλλαι σημασίαι παρὰ K. Dieterich Sprache u. Volksüberl. d. südl. Griech. στ. 219—220. Βλ. καὶ Γ. Παπαδοπούλου Γεν. περιγρ. Νισύρου σ. 93]].

1) Σκαρλ. Δ. Βυζαντίου Λεξικόν τῆς καθ' ἡμᾶς Ἑλληνικῆς λ. ἐξοδ.

2) Βλ. Διήγησιν Ἀπολλωνίου τοῦ Τυρίου στ. 395 ἐν Wagner Medieval greek Texts 1870 τ. I σ. 75. Βλ. καὶ Θρήνον εἰς τὴν μεγάλην Παρασκευὴν ἐν Christ et Parankas Antholog. carmin. Christianorum σ. 93: «ἢ ποῖα ἄσματα μέλψω, τῆ σῆ ἐξόδοι οἰκτιρμον;» [[Ἰουλιανοῦ λόγ. Η' «ἐπὶ τῆ ἐξόδῳ τοῦ ἀγαθωτάτου Σαλλουστιοῦ παραμυθητικός εἰς ἑαυτόν»]].—ἐξόδιον (Γ. Κωδιν. π. θεαμάτων σ. 47 Bonn). [[Λεόντ. Νεαπόλ. σ. 52, 18, 23 Gelzer (πρὸς καὶ σ. 171). Βλ. καὶ Ducange λ. ἐξοδος (ἐξόδιον· ἐξοδιάζειν· ἐξοδιαστικόν). Σάθα Βυζαντ. θέατρ. σ. κδ' κέ.]].

3) Τοῦτο καὶ ἐν Ρώμῃ ἐγένετο κατὰ τὴν ἀρχαιότητα. Βλ. Διονυσ. Ἀλικαρνασ. Ν', 39: «Καὶ τὴν ἐκφορὰν τοῦ σώματος διὰ τῶν ἐπιφανεστάτων τῆς πόλεως ποιησάμενοι στενωπῶν». [[Ἀπαγόρευσις ἐν Κρήτῃ τῆ 1365 ταφῆς ἐντὸς τῆς πόλεως, μεγάλῃ συνοδίᾳ κηδειῶν, φαλμωδιῶν καθ' ὁδόν, περιαγωγῆς τοῦ νεκροῦ διὰ μεγάλων ὁδῶν (Byz. Zeitschr. 1904 σ. 467)].

4) [[Κρούσεως κωδῶνων μναία παρὰ Σαχλίκη Γραφεῖς στ. 162—3 σ. 83 Wagner: «κι' ἀφῶν ἐξεψυχήσῃ | κροῦν οἱ καμπάναις δυνατά». στ. 160, 163 σ. 84: «κι' ἂν ἀποθάνῃ καὶ πτωχός... καμπάναις δὲν τὸν κροῦσιν». Βλ. γενικῶς K. M. Πάλλην ἐν Ἐπιστημον. Ἐπετηρίδι 1913 Θ', 87 κέ. Περὶ τῆς ἐννοίας τοῦ ἐθίμου: Samter Geburt, Hochzeit u. Tod σ. 62 κέ. Sartori ἐν Zs. Ver. Volksk. 1897 σ. 368—9]]. Ὅταν ὁ νεκρὸς εἶναι ἐπίσημος, πυροβολοῦσιν ἀπὸ καιρὸν εἰς καιρὸν Βλ. Ἀντωνιάδ. Κρητητῆδα σ. 354 [[δ' ἐκ σ. 360. Βλ. καὶ Κουκουλὲ Οἶνοντ. σ. 102]].

5) Ἀντωνιάδ. αὐτ. σ. 353—354. [[δ' ἐκδ. σ. 359—360. Περιγραφὰς νεκρώσιμου πομπ.

Τὸ λείψανον δὲν παρακολουθοῦσιν οἱ δεισιδαίμονες συγγενεῖς ὅταν εἶναι ὁ πρῶτος τῆς οἰκίας νεκρός¹⁾. Ἐκ δὲ τῆς ἀκολουθοῦσης τὸ φέρετρον συνοδίας προπορεύονται μὲν οἱ ἄνδρες, ἔπονται δὲ λυσίκομοι αἱ γυναῖκες²⁾, ὡς καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἐγένετο³⁾. Ἄμα φθάσωσιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ νεκροταφείου ψάλλεται ἢ νεκρώσιμος ἀκολουθία⁴⁾, καὶ ταύτης τελευτώσης διὰ τοῦ ῥοματος «Δότε τελευταῖον ἀσπασμόν, ἀδελφοί, τῷ θανόντι» προσέρχονται ἅπαντες καὶ ἀσπάζονται τὸν νεκρὸν εἰς τὰ χεῖλη καὶ τὸ μέτωπον⁵⁾. Φέρουσιν ἀκολουθῶς τὸν νεκρὸν εἰς τὸν τάφον, ὅπου ἐνθέτουσιν αὐτὸν οἱ νεκροθάπται, εἰς δὲ ἱερεὺς ἐκφωνῶν τὸ τῆς Γραφῆς «Γῆ εἰ καὶ εἰς γῆν ἀπελεύ-

πῆς βλ. καὶ ἐν Ξενοφάν. Γ', 338. *Abbott Maced. Folkl.* σ. 199—200. Γενικῶς περὶ ἐκφορᾶς νεκροῦ βλ. *K. Καλλίνικον* ἐνθ. ἀν. σ. 240 κέ.]].

1) *X. Μεγδάνου* Ἠθικοὶ χαρακτῆρες 1818 σ. 273. [[Ἐν Λακεδαίμονι ὁ πατὴρ δὲν παρακολουθεῖ τὴν κηδεῖαν ἄρρενος τέκνου του, διότι τοῦτο ποιῶν δὲν ἔχει ἐλπίδα νὰ γεννηθῇ ἄλλο ἄρρεν (Σπαρτ. ἡμερολ. 1904 σ. 70). Ἐν Χίῳ οἱ οἰκετοὶ κατὰ τὸ ἡμῶν τῆς ἀπὸ ἐκκλησίας μέχρι τάφου ὁδοῦ ἐπιστρέφουσιν εἰς τὴν οἰκίαν (*Κανελλάκη* *Χιακ.* ἀνάλ. σ. 339)].

2) [[*ΚΠ. Σύλλ. ΙΘ'*, 239. *Γ. Παπαδοπούλου* Γεν. περιγρ. Νισύρου σ. 69. Ἐν Χίῳ εἰς τινα μὲν χωρία αἱ γυναῖκες παρακολουθοῦσι μέχρι τοῦ τάφου, εἰς ἄλλα ἀναμένουσιν ἐν ὀρισμένῳ μέρει ἐν' ἀσπασθῶσι τὸν νεκρὸν (*Κανελλάκη* σ. 339). Ἀρχαιολογικῆς κηδεῖας κλείονται τὰ παράθυρα τῶν οἰκιῶν, αἱ προθῆκαι τῶν κατοικησίων καὶ (*Wachsmuth* σ. 120). Βλ. καὶ *Rev. de l'hist. des relig.* 1919 τ. 52 σ. 331—342. *Wächter Reinheitsvorschriften* σ. 53. Πρβλ. καὶ *Prott-Ziehen* *Leges graecae antiquae* II, 1 σ. 264]]. Ἐν Νέμωσι ἡ γυναῖκα ἀσπάζεται τὸν νεκρὸν ἐπὶ τῶν χεῖλεσιν αὐτοῦ, ὅταν ἐκφέρειται, τὰς δὲ γυναῖκας ὀπισθεν» (*Λημιοσθέν.* πρὸς Μακάριον § 62. *Λημιοσθέν.* πρὸς Ἐρατοσθένησ φόν. α' σ. 111. [[Ὡς πρὸς τὰς ἀκολουθοῦσας γυναῖκας βλ. *Κανελλάκη* σ. 339. *Κανελλάκη* σ. 18—20 παρὰ *Prott-Ziehen* ἐνθ. ἀν. II, 1 σ. 260' πρβλ. καὶ σ. 339. *Müller Gr. Privatalt.* σ. 463 b]]. Ἐν Ρώμῃ γυναῖκες ἠκολούθουν κοπτόμεναι τὸ λείψανον (*Serv. ad Aen.* III, 67. *Cicer. de legg.* II, 23. 59. *Plin. Nat. Hist.* XI, 37 § 157), αἱ δὲ θυγατέρες λυσίκομοι ἠκολούθουν τῶν γονέων τῶν τὸ φέρετρον (*Πλούταρχ.* Ρωμαϊκ. κεφ. 11. *Petron. Satyr.* 111).

4) [[Περὶ νεκρωσίμου ἀκολουθίας βλ. *Ζαμπέλιου* Ἄσμ. δημοτ. σ. 152—160. *ΚΠ. Σύλλ.* 1895 ΚΔ', 131. *Τοῦ Παμφίλου Μελισσηνοῦ* Τυπικὸν τῆς νεκρωσίμου ἀκολουθίας ἐν Ἐκκλ. Ἀληθεία 1905 ΚΕ', 33 κέ. 80 κέ. 117 κέ. (ἀξιόλογοι παρατηρήσεις). *Καλλίνικον* ἐνθ. ἀν. σ. 280 κέ.]].

5) Βλ. *St. Sauveur Voyage historique etc. dans les isles* 1800 τ. II σ. 54. [[Ἐν Χίῳ πρῶτον κλίνουσι πρὸς τὴν κεφαλὴν τοῦ νεκροῦ ἐκφωνοῦντες «ὁ θεὸς συχωρέσει σου», ἔπειτα πρὸς τὴν δεξιὴν πλευρὰν, μετὰ ταῦτα πρὸς τοὺς πόδας καὶ τελευταῖον πρὸς τὴν ἀριστερὰν πλευρὰν, καὶ ἀφοῦ ἀσπασθῶσι τὴν ἐπὶ τοῦ στήθους τοῦ νεκροῦ εἰκόνα, ἔπειτα ἀσπάζονται τοῦτον ἐπὶ τοῦ μετώπου (*Κανελλάκη* σ. 339). Ἀνεσπάζομαι, ἐνεσπάζομαι τὸ β. ἐν Χίῳ (*Χιακὰ Χρονικὰ Ἀμάντου* Β', 104). Ἐν Σύμῃ ἢ ἔγκυος δὲν ἀσπάζεται τὸν νεκρὸν (*Ζωγράφ.* Ἀγ. Α', 216, 83). Μνεῖα τελευταίου ἀσπασμοῦ: «Αὐτός τε ὁ ἱεράρχης ἀσπάζεται τὸν κεκοιμημένον, καὶ μετ' αὐτόν οἱ παρόντες ἅπαντες» (*Ψευδο*)*Διονυσίου Ἀρεοπαγ.* Περὶ ἐκκλ. ἱεραρχ. Ζ', 2). Καὶ ἐν Βίῳ τῆς δούκισσας Θεοδώρας 44 σ. 26 *Arsenij.* 44 σ. 26 *Kurtz*: «Ἦνίκα δὲ τὸν τελευταῖον ἀσπασμόν τῷ ἱερῷ σώματι μετὰ ψαλμωδίας τε καὶ αἰδοῦς πάντες ἀπένεμον» (ἐν κηδεῖα μοναχῆς). Βλ. καὶ *Ducange Gloss. Latin.* λ. osculum. *Sittl Die Gebärden der Griechen und Römer* σ. 72. 73 καὶ τοὺς αὐτόθι συγγραφεῖς. Πρβλ. καὶ *Γέν.* ν', 1]].

σει» ἐπιχέει ὀλίγον ὕδωρ ἐπὶ τοῦ τάφου ἐκ λαγγήνου, ἥτις μετὰ ταῦτα θραύεται¹⁾, καὶ δρᾶκα χύματος· τοῦτο δὲ ποιοῦσιν ἔλοι οἱ συγγενεῖς καὶ φίλοι τοῦ θανόντος ἐπιφωνοῦντες «Θεὸς σχωρέσοι τον!»²⁾ Εἰς τινὰ μέρη ἀφοῦ τοποθετήσωσι τὸν νεκρὸν ἐντὸς τοῦ λάκκου ῥίπτουσιν ἐπ' αὐτοῦ ἀνημμένους ἀνθρακας, ἐπιχύνοντες καὶ κανδήλιον, ὅπερ λαμβάνουσιν ἐκ τῆς παρακειμένης κοιτίδας³⁾. Ἀλλαχοῦ πρὶν ἢ τὸν τάφον καλύψωσι βάλλουσιν ἐπὶ τοῦ στόματος κεραμίδα, ἐφ' ἧς εἶναι κεχαραγμένος σταυρὸς ἢ πεντάλφα, εἰς ὧν τὰς γωνίας ἐγγράφεται τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Παναγίας⁴⁾, κατὰ τὴν ἐν χρήσει παρὰ τοῖς βυζαντινοῖς συκοπὴν [I. X. Μ(ήτηρ) Θ(εοῦ) Ν(ικᾶ). Ἰ(ησοῦς) Ν(αζωρατος) Β(ασιλεὺς) Ἰ(ουδαίων)].

Οἱ τάφοι εἶναι ἀπλούστατοι ἀνακαλοῦντες εἰς τὴν μνήμην τοὺς ἀρχαιότατους τύμβους· ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ νεκροῦ καίεται θυμίαμα⁵⁾ καὶ ἀνάπτεται ἐπὶ τινὰ χρόνον κανδήλιον, ὅπερ καὶ ἐν τῷ οἴκῳ γίνεται, ἐπὶ τεσσαράκοντα ἔλα ἡμερονύκτια κατὸν ἀδιακόπως, καὶ ἀκοίμητον διὰ τοῦτο καλούμενον⁶⁾. Ἀλλαχοῦ εἰς τὸ μέρος ἐνθα ἐξεψύχησεν ὁ νεκρὸς ἄπτουσιν ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας⁷⁾

1) *Pouqueville Voyage dans la Grèce* τ. IV κεφ. 132 σ. 409.

2) [[Βλ. Λαογρ. Σύμμ. τ. Β' σ. 268—9. 269, 1. Δράξ χύματος παρ' ἀρχαίους : *In Müller Privatalt.* σ. 462 c. *Konstantinopel*, II, 234. *Stengel Kultusal.* σ. 216 κέ. Παρ' Ἀρμενίοις : *Zs. oesterr. Ver. f. Volkshk.* X, 106· παρὰ Γερμανοῖς : *Grimm Deutsch. Myth.* III, 458 ἀπὸ τοῦ 1299· ἀπὸ τῆς Iglau : *Zs. Ver. Volkshk.* 1896 σ. 410· παρ' ἄλλαις λαοῖς : αὐτ. 1904 σ. 57, 58· καὶ γενικώτερον αὐτ. σ. 30. *Sartori Sitte u. Brauch* I, 150]] Ὁμοίως δὲ ἀντιθέτως ἔχει ὁ Πάρισιος τοῦς ἀπὸ τῆς ἀρχαίας ῥώμης ἐπιβάλλειν αὐτῷ γῆν (*Αἰλιανὸς Περικλ.* β. Β. 14).

3) *Πρωτόδικος* σ. 14.

4) *Πρωτόδικος* αὐτ. *Tournefort Relation d'un Voyage du Levant* τ. I σ. 126. [[Ἐν Λιβύῃ ὁ Ἰσραὺς ἐπέθετεν ἐπὶ τοῦ στόματος κέραμον, ἐφ' οὗ ἐχάρασσε σταυρὸν (*Ξενοφάν.* Δ', 237)· ὁμοίως καὶ ἐν Βουρδουρίῳ, ἀλλὰ τελευταίως ὁ κέραμος εἶχεν ἀντικατασταθῆ ὑπὸ κηρίνου σταυροῦ παρασκευαζομένου ὑπὸ τοῦ Ἰσραῦς (αὐτ. Γ', 339· πρὸ βλ. ἀνωτέρω σ. 332 καὶ σημ. 8). Ἐνιαχοῦ τίθεται ὑπὸ τοῦ Ἰσραῦς ἐπὶ τοῦ στόματος τοῦ νεκροῦ τεμάχιον τοῦ θραυομένου ἐπὶ τοῦ τάφου ἀγγεῖου (*Γ. Α. Σωτηρίου* ἐν Ἀρχαιολ. Δελτίῳ Β', 138, 2). Ἐν Ῥόδῳ θέτουσι τεμάχιον κεραμίδος, ὅσον τὸ δυνατόν ἀρχαίας, ἐφ' ἧς χαράσσουσι πεντάλφαν (*Μπιλιώτη-Κοιτῆ* Ῥόδος Β', 305). Ἀλλήν χρῆσιν πεντάλφας εἰς παρομοίαν περίστασιν βλ. ἀνωτέρω σ. 182. Ἐν Κύμῳ ὁ Ἰσραὺς ἐγγράφει εἰς ὄστρακον (βήσσαλο) τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ, τὸ ῥίπτει δὲ εἰς τὸν τάφον. Ἐντεῦθεν ἡ κατάρα : «Νὰ σὲ γράψουνε ἔς τὸ βήσσαλο»]].

5) *Wachsmuth Das alte Griechenl.* σ. 124.

6) *Πρωτόδικος* σ. 15. *Bybilakis Neugriechisches Leben* σ. 68 : «wird ein Licht an das Kopfende seines (τοῦ νεκροῦ) Grabes gesetzt».

7) *X. Μεγδάρον Λύχνος Διογένους ἢ Ἠθικοὶ χαρακτῆρες*, 1818. σ. 273 : «καὶ εἰς τὸν ἐνταφιασμὸν τοῦ νεκροῦ διατάσσει ὁ δεισιδαίμων νὰ βάλῃσι θυμίαμα, καὶ ὀβολὸν εἰς τὸ στόμα του· καὶ εἰς τὸν τόπον ὅπου ἐξεψύχησεν ἄπτει λύχνον τρεῖς νύκτας κατὰ συνέθειαν, καὶ παρθέται καυκίον μὲ καθαρὸν νερόν, καὶ ἄλλα τοιαῦτα κάμνει». *Bybilakis* ἐνθ. ἀν. σ. 67—8 : «bei den Griechen Sitte, eine Lampe ἀκοίμητον λύχνον in der Ecke der Stube fortwährend brennend zu erhalten, wo der Verstorbene sein Leben ausgehaucht hat».

ἢ καὶ ἐπὶ πολὺ λύχνον, καὶ θέτουσιν ἄρτους καὶ ἄγγεῖα μὲ ὕδωρ ¹⁾, ὅπως αἱ ψυχαὶ ἐπιστρέφουσαι τρώγωσι καὶ μὴ παραπονῶνται. Ἄλλα ἄγγεῖα, λέγει ὁ ποιητὴς τῆς Κρητηίδος Ἀντωνιάδης,

θέτουσι μ' ὕδωρ, διτιτοὺς προσαρμόζοντες ἄρτους
 ἐν' ἀπομένουν τοῦ οἴκου ἐνιός· καὶ κανδήλιον δ' ἅμα
 ἄσβεστον ἔχον τὸ φέγγος, μὴ τύχη καὶ στρέφουν ὀπίσω
 πάλιν αἱ δύο ψυχαί, καὶ τὸν τόπον προσβλέπουν ἐκεῖνον
 ἔρημον, ἄνευ τροφῆς κα' ἄνευ πόσεως, κ' εἰπουν μὲ πόνον·
 «Φεῦ! ἐπελάθοντο τόσον ταχέως ἡμῶν, καὶ καμμίαν
 μέριμναν πλέον δὲν ἔχουν ὀπόσων ἀνάγκη μᾶς θλίβει!»
 Οὕτω καὶ σήμερον ἔτι φρονοῦν ὅτι κáτω τοῦ τάφου
 τρώγουν θανόντες καὶ πίνουν ²⁾.

Ἐν Κρήτῃ ἀποτίθεται ἐπὶ τοῦ τάφου λάγνητος πλήρης ὕδατος καὶ ἀφίεται ἐκεῖ ἡμέρας τεσσαράκοντα· διότι κοινὴ δόξα ὑπάρχει ὅτι ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ ἡ ψυχὴ περιφερομένη ὅπου παρευρέθη ζῶσα, πίνει ἐκ τοῦ ὕδατος τούτου ἐπανερχομένη τὸ ἐσπέρας ³⁾. Τοῦτο δ' ἔχει ἴσως σχέσιν πρὸς τὴν πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος σωζομένην συνήθειαν τοῦ κενοῦν ὑδρίαν πλήρη ὕδατος κατὰ τὴν θύραν ἅμα τῇ ἐξόδῳ τοῦ λειψάνου, ὅπως λάβῃ ἀναψυχὴν τὴν τὸ πνεῦμα τοῦ νεκροῦ ⁴⁾. Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἐπεκράτει παρομοίως τῆς Ἑβραίων, ἣν ἀναφέρει ὁ Λουκιανός ⁵⁾: «τρέφονται δὲ ἄρα ταῖς παρ' ἡμῶν χάρις καὶ τοῖς καθαγιζομένοις ἐπὶ τῶν τάφων· ὡς εἴ τω μὴ εἶη καταλειπόμενος ὡς γῆς φίλος ἢ συγγενῆς ἄρτος οὗτος νεκρῶς καὶ λιμῶντων ἐν αὐτοῖς προτίθεται». Τὸ σχετικὸν πρὸς ταῦτα ἔθνη τῶν ἀρχαίων τοῦ σπένδειν ἄκρατον οἶνον

1) X. Μεγδάνος ἐνθ. ἀν. [[Πλείονα περὶ λυχνίας ἐπὶ τοῦ τάφου ἢ ἐν τῷ δωματίῳ, ἐνθα ἐξεψύχησεν ὁ νεκρὸς, καὶ ἄγγείου ὕδατος μετὰ τῆ ἄνευ ἄρτων βλ. Λαογρ. Σύμμ. Β', 278—9. Ἐν Χίῳ εἰς τὸ μέρος, ἐνθα ἐξεψύχησεν ὁ θανὼν, ἀνάπτουσιν ἐπὶ 40 νύκτας λυχνίαν (Κανελλάκη σ. 341). Ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας ἐν Κυθήροις (Γλωσσάρ. Κυθήρων ἐν Πανθ. 18', 133 λ. ρουφιανέλα). Ἄλλαι μαρτυρίαι ἐν Λαογρ. Συμμ. Β', 52, 5, 55, 2. Λυχνία ἐπὶ τοῦ τάφου καὶ θυμίαμα κατὰ πᾶσαν ἑορτὴν ἐν Κατιρλί Βιθυνίας: II. Γ. Μακροῦ Τὸ Κατιρλί σ. 101. Πρὸβλ. καὶ τὸ διόστιχον ἐν Σταματιάδου Σαμ. Ε', 315: «Φέριτε κανδήλι φερεφί μὲ μυρωδάτο λάδι, | ν' ἀνάβουμε ἔς τὸ μνημῆμά του ἀπάνω κάθε βράδυ». Ἀκοίμητον φῶς εἰς τὸν τάφον παρὰ Βυζαντινοῖς: Παχυμῆρ. Μιχ. Παλαιολ. Β', 21 σ. 125 Bonn. Ἰωάννου τοῦ Κομνηνοῦ Τυπικὸν τῆς μονῆς τοῦ Παντοκράτορος ἐν Ν. Ἑλληνομν. (Λάμπρου) Ε', 397. Γενικῶς περὶ λυχνίας ἐπὶ τοῦ τάφου ἢ ἐν τῇ οἰκίᾳ βλ. Riess ἐν Rhein. Museum 1894 σ. 182 κέ. Sartori Feuer und Licht im Totengebrauche ἐν Zs. Ver. Volksh. 1907, 13ῶς σ. 373 κέ. 375 κέ. 379 κέ.]].

2) Ἀντωνιάδ. Κρητηίδης σ. 347. [[Ὁ' ἐκδ. σ. 353]].

3) Πανδώρα τ. 1Ζ' σ. 331. Bybilakis ἐνθ. ἀν. σ. 67: «hieraus müssen wir uns die bei den Griechen übliche Sitte erklären, vierzig Tage lang nach dem Tode für den Verstorbenen ein mit Wasser gefülltes Gefäß hinzustellen». [[βλ. καὶ Λαογρ. Σύμμ. Β', 55, 2]].

4) Πρωτόδικος σ. 13. [[βλ. καὶ Λαογρ. Σύμμ. Β', 270 κέ.]].

5) Λουκιαν. π. πένθους § 9. (τ. II σ. 926 Reitz).

τοῖς νεκροῖς ¹⁾ διεσώθη καὶ παρ' ἡμῖν· εἰς τιμὴν τῶν ἀποθανόντων χύνουσι ἐνίοτε εἰς τὴν γῆν μέλανα οἶνον ²⁾, ἐν δὲ Μακεδονίᾳ, Τραπεζοῦντι, Καππαδοκίᾳ, καὶ ἀλλαχοῦ ἴσως συνηθίζουσι τὰς αὐτὰς τῶν ἐναγισμάτων ἡμέρας, ἀφοῦ ψάλλωσι μικρὸν τρισάγιον, νὰ σπένδωσιν οἶνον τοῖς νεκροῖς ³⁾· ἐν δὲ τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ δι' ἐπίτηδες ὁπῆς ἐντὸς τῶν τάφων ἐγχέουσιν οἶνον ⁴⁾.

Οἱ νεκροὶ θάπτονται εἰς τὸν περίβολον τῶν ἐκκλησιῶν, ἀρχαιότερον μὲν ἐντὸς τῶν χωρίων, νῦν δὲ κατὰ τι βασιλικὸν διάταγμα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μακρὰν τῶν οἰκιῶν. Εἰς εὐεργέτας τῶν ἐκκλησιῶν, εἰς ἱερεῖς, ἢ εἰς μεγάλους ἄρχοντας, κατ' ἐξαιρετικὴν χάριν ἐπετρέπετο νὰ θάπτονται καὶ ἐντὸς αὐτῶν τῶν ἐκκλησιῶν ⁵⁾· ἐνίοτε τῶν προϋχόντων ἢ τῶν εὐπορωτέρων τὰ μνήματα κοσμεῖ ἀπλῆ πλάξ, ἢ καὶ ἀψίς (καμάρα) τὸν τάφον ἐπιστέγουσα ⁶⁾· καὶ ὁ μὲν τάφος μνήμα ⁷⁾, μνημοῦρι ⁸⁾, λάκκος καὶ τάφος καλεῖται ⁹⁾, τὸ δὲ νεκροτα-

1) Λουκιαν. π. πένθους § 19 σ. 931. Πρὸς *Becker Charicles* τ. III σ. 121. [*Becker-Göll Char.* III, 160]. *Hermann Griechische Privatalterth.* § 39 σημείωσις 32. [² σ. 372. Βλ. καὶ *Hock Gr. Weihegebräuche* σ. 13 κέ.]].

2) Ἀνθ. Γαζῆ Λεξικὸν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης τ. I' λ. Σπονδῆ.

3) *Πρωτόδικος* σ. 17.

4) *Felows Travels in Asia minor* σ. 211 (γερμ. μεταφρ.). [*Βλ. ἐκτενέστερον Λαογρ. Σομρ. Β'*, 216 κέ., πρὸς δὲ *Lassen Griech. Folk.* σ. 536. *A. A. Παπαδοπούλου Ἑπόδ. Ἑλληνισμός* σ. 131. Ἐν Κασσίᾳ ἡμεῖς δι' οἶνου ραίνει τρεῖς τὸν τάφον ὁ ἱερεὺς ἐκάστοτε κατὰ τὰ μνημόσυνα (βλ. καὶ ἐκφραξὶς Ἀθ. Κ. Οἰκονομίδου). Σπονδῆ οἶνου καὶ θυσιᾶ ἀμύων ἐν Κασσῆ: *Λαογρ. Σομρ. Β'*, 216 κέ.].

5) [*Τὸ κεφάλαιον 212 τοῦ νομοκλήτου τοῦ Μαλαξοῦ ἀπαγορεύει τὴν ταφὴν ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας (Κ. I. Δουβουγιώρη Ἐκφραξὶς τοῦ Μανουῆλ Μαλαξοῦ 1916 σ. 79). Ἐν Ζακύνθῳ καὶ ταῖς λοιπαῖς Ἰονίοις ἀπὸ τῆς ἐνώσεως οἱ νεκροὶ ἐθάπτοντο ἐντὸς τῶν ἐκκλησιῶν, οὐχὶ ὅμως καὶ οἱ ἀτόχειροι (βλ. *Schmidt Die Insel Zakynthos* σ. 92). Ἀναγόμενοι ταφῆς ἐντὸς οἰκιῶν κλπ. ἐν Ἀσσίαις Κύπρου Α'*, 268. Β', 266 (παρὰ *Σάθα Μεσ. Βιβλ. Γ'*, 223. 473 κέ.). Τάφοι οἰκογενειακοί: *Λαμπριδίου Ἡπειρωτ. μελετ. Ζ'*, 25—6. *Ξενοφάν. Ζ'*, 50. Νεκροταφεῖα ἐκτὸς τῆς πόλεως: *Wächter Reinheitsvorschriften im griech. Kult* σ. 53]].

6) «Καὶ τὸν εἶχαι θαμμένον εἰς τὸν ἅγιον Γεώργιον (Κρήτη)... καὶ τοῦ εἶχαι καμάραν καμωμένην» (*Pashley Travels in Crete τόμ. II* σ. 226 [= *Πολίτου Παραδ. ἀρ. 965* σ. 597]). *Ἀντωνιάδου Κρητικῆς* σ. 120 [[δ' ἐκδ. σ. 127]]:

Μνημεῖον δ' ἐκείνη (ἢ καμάρα)

ἦτο πλουσίου ἀνδρὸς τεθαμένου πρὸ χρόνων ἐκείθι.

[[*Μαρμαρίνον μνήμα ἐν σαμιακοῖς διατίχοις παρὰ Σιαματιάδου Σαμιακοῦς Ε'*, 315. 324. 325. Πρὸς καὶ τὸ ἄσμα ἐν *Dieterich Sprache u. Volksüberl. d. südl. Sporaden* στ. 308, 32 κέ.]].

7) [*Βλ. περὶ τῆς λ. : Fr. Eichler Σῆμα und μνήμα in älteren griechischen Grabinschriften ἐν Ath. Mitteil.* 1914 σ. 138—143]].

8) [*Ἐν παλαιαῖς χριστιανικαῖς ἐπιγραφαῖς: μνήμα, μνημεῖον, μεμόριον, κοιμητήριον, μνημόριον, μεμούριον (Stezzula ἐν Rivista di storia antica 1897 σ. 117). Μνημόριον ἐν ἐπιτομῆτι ἐπιγραφῇ Λαοδικείας (βλ. *W. M. Ramsay ἐν Ath. Mittheil.* 1888 σ. 251). Πρὸς καὶ Ἀρμονίαν 1900 σ. 31]].*

9) [*Ἐτεραι ὀνομασίαι: μνημεῖό, ταφειό, θαφειό (Χαιζιδάκης ἐν Ἀθηνᾶ ΚΘ', 183), θαργειό ἐν Χίῳ (Πασπάτη Χιακ. γλωσσάρ. σ. 356), κιβούρι (βλ. III. Δ', 284. *Ducange**

φείον κοιμητήρι ¹⁾, καὶ περιβόλι ²⁾, εἰρωνικῶς δὲ μεγάλη μάνδρα καὶ θυμα-
ράκια.

Ἐν δὲ τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ ³⁾ πρὸ πολλῶν ἐτῶν ἐχαράσσετο ἐπὶ τῶν τάφων
σύμβολόν τι τὸ ἐπάγγελμα τοῦ νεκροῦ ἐμφαίνον. Οὕτως ἐπὶ τοῦ τάφου τῶν
καυτικῶν ἐγλυφον κώπην ἢ πλοιάριον, ἐπὶ τοῦ τῶν λιθοξόων σφύραν, καὶ οὕτω
καθεξῆς ⁴⁾. Ἐν Σμύρνῃ μάλιστα ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἀγίας Φωτεινῆς σώζονται ἐτι
μέχρι τοῦ νῦν τοιοῦτοι τάφοι ⁵⁾.

στ. 654 λ. κιδωρίον), μορμόρ' ἐν Σολάτοις Καππαδοκίας (Φαρασοπούλου Τὰ Σόλατα σ. 121).
'Αρχιλόματα δ' ἐν Ἠπειρῷ, αἱ περὶ τοὺς τάφους τιθέμεναι πέτραι ('Αραβαντινοῦ Ἠπειρ.
γλωσσάρ σ. 25), «αἷς περιστέλλουσιν ἐν κιδωρίου σχήματι τοὺς ἑαυτῶν νεκροὺς ἐν τοῖς
τάφοις» (Γ. Κ[ρομμύδη] Διατριβή σ. 323)].

1) Wachsmuth Das alte Griechenland im neuen σ. 125. [[Βλ. καὶ Ducange στ.
676]].

2) Πρωτόδικος σ. 15. [[Θαυρικό ἐν Ἠπειρῷ ('Αραβαντινοῦ ἔνθ. ἀν. σ. 42)].

3) [[Καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει κτλ. ἐπὶ τάφων τῶν ἐκείθεν καταγομένων]].

4) Πρβλ. H. Mathieu La Turquie et ses différents peuples τ. II σ. 115 : «Les
Grecs couvrent ordinairement les tombes des ^{επιθήματα} d'une profession du
defunt».

5) [[Συνήθως ἐπὶ τοῦ τάφου τίθεται σταυρός, ἢ ἐπὶ τῷ ὑψίστῳ ξύλινος. Ἐν τῷ δήμῳ
Θνασθέντος ἐπὶ τοῦ τάφου τῶν νέων τὸ λεγόμενον ^{σταυρὸς} ἐστὶν ἑξ ἑξ σταυρός, εἰς οὗ τοὺς τρεῖς
βραχίονας ἐπιτίγγονται προσηκόντα, μήλα, ἀνθὲς, καὶ ἑξαρτῶνται ^{ἀνθὲς} αἱ μανθάλια
κατὰ τὰ ἐπὶ τοῦ τῶν νεκρῶν, ἐν Ἰκαρίας, ἐπὶ τῶν ὑψίστων ὑπερκομῶν γὰρ νά κἀνε
ἢ τοσούτα τὰ προικιὰ ἔς τὸν ἄλλον κόσμον» (Κουκουλιὲ Οἰνοῦντι σ. 102). Κόσμησις τοῦ τά-
φου διὰ δεινδρολιθάνου, βασιλικῶ καὶ ἄλλων ἀρωματικῶν ὑψηλῶν καὶ ἀνθέων, ἐν Κύπρῳ
(Σακελλαρίου Κυπρ. Α', 739), διὰ θάφνης καὶ διαφόρων ἀνθέων, ἐν Κατιρλί τῆς Βιθυνίας
(Π. Γ. Μακρῆ Τὸ Κατιρλί σ. 101). Καὶ παρ' ἀρχαίοις Ἕλλησι στέφεις τῶν τάφων σελίνοις
(Πλουτάρχ. Τιμολ. 26 σ. 248), ἀνθεσι (Λουκιαν. Νιγριν. 30 τ. I σ. 72), ῥόδοις ('Αλκίφρ.
Α', 36, 5). Στέφανοι εἰς τάφους νεκρῶν : Λουκιαν. Χάρ. ἢ ἐπισκοπ. 22 τ. I σ. 519. Φιλοφ.
21 τ. III σ. 50. Π. πένθ. 19 τ. III σ. 931. Ἄλεξ. 30 τ. II σ. 238 καὶ Jacobitz αὐτ.
Βλ. καὶ Hock Gr. Weihegebräuche σ. 15. Παρὰ Ῥωμαίοις ῥόδα καὶ ἀνθη εἰς τοὺς τά-
φους, προσφορά εἰς τοὺς Manes (Roscher Lex. II, 2922).—Ἄνθη εἰς νεκροὺς : ἐν
Λακκοδικίῳ τῆς Μακεδονίας, κατὰ τὴν πρόθεσιν στολιζοῦσι τὸν νεκρὸν δι' ἀνθέων τῆς
ἐποχῆς (Γουσίου Πάγγ. σ. 62), ἐν δὲ Νισύρῳ εὐθὺς μετὰ τὸν θάνατον προσέρχονται αἱ
συγγενεῖς, γειτόνισσαι καὶ φίλαι κρατοῦσαι ἀνθη διὰ νά θέσωσιν ἐπὶ τοῦ νεκροῦ (Γ. Πα-
παδοπούλου Γεν. περιγρ. Νισύρου σ. 69). Ἄνθη καὶ ὀπωρικά παρὰ τοῖς Βλαχοφώνοις τῆς
Πίνδου (Λαογρ. Γ', 186). Κατὰ τὰ ἐξημερῶματα, ἐν Οἰνοῦντι, ἀποκαλύπτουσι τὸν καθ' ὅλην
τὴν νύκτα κεκαλυμμένον νεκρὸν καὶ τὸν στολιζοῦσι θέτοντες ἐντὸς τοῦ φερέτρου τοῦ βασι-
λικῶν, τριαντάφυλλα, μήλα, κυθῶνια, πορτοκάλια καὶ κανελλογαροῦφαλα (Κουκουλιὲ Οἰ-
νουντι. σ. 101). Καὶ ἐν Θρᾷκῃ διὰ βασιλικῶ, θρύμβου, ἐλιχρύσου, μυροφόρων καὶ ἄλλων
ἀνθέων συνήθιζον νά κοσμοῦσι τοὺς γέροντας νεκροὺς (Βιζυηνοῦ Τὸ μόνον τῆς ζωῆς μου
ταξίδιον ἐν Ἑστίᾳ ΙΖ', 403—ἐκδ. Σιδέρη σ. 30). Ἐν Γιάννιτοξ Καλαμάτας ὅταν ἀποθάνῃ
τις προσέρχονται αἱ συγγενεῖς κομίζουσαι δέσμην ἀνθέων, ἐκάστη δὲ εἰσερχομένη εἰς
τὴν θύραν προσαγορεύει γειωνυῖα τῇ φωνῇ τὸν νεκρὸν διὰ τοῦ ὀνόματος τῆς συγγενείας :
ἀδελφέ μου, ἐξάδελφέ μου κ.τ.τ. (παρὰ Γ. Βελημάχου).—Δένδρα εἰς τοὺς τάφους. Κυπά-
ρισσος καὶ βρύσις ἐν ἔσματι Ἰκαρίας (Σταματιάδου Ἰκαριακά σ. 147). Βλ. παρ' ἀρχαίοις
Hock ἔνθ. ἀν. σ. 16. Köchling De coronarum apud antiquos vi atque usu (RGVV.
XIV, 2) σ. 60]].

Σπάνια εἰσὶ τὰ παραδείγματα τῶν θαπτομένων κατ' ἰδίαν παραγγελίαν εἰς τὰ κτήματά των ¹⁾. Συνήθως ὁμοῦ οἱ ποιμένες καὶ οἱ ἀγροδίαιτοι, ἂν πλησίον τοῦ τόπου, ἐνθα ἀπέθανον, δὲν ὑπάρχῃ παρεκκλήσιόν τι, θάπτονται ἐπὶ λόφων ἢ τῆς κορυφῆς ὄρεων. Γνωστὰ δὲ τὰ δημοτικὰ ἄσματα τὰ περιγράφοντα τάφους κλεφτῶν· ὁ κλέφτης τὴν αὐτὴν ἐκφράζει πάντοτε εὐχὴν, νὰ ταφῆ ὀρθῶς μετὰ τοῦ ὄπλου του, ὅπως δύνηται εὐκόλως νὰ πολεμῆ καὶ ἐν παράθυρον νὰ ἀνοιγῆ ἐπὶ τοῦ τάφου του ὅπως χαιρετᾷ τὰ πτηνὰ κατὰ τὴν ἀνοιξιν, καὶ τοὺς διερχομένους συντρόφους του ²⁾. Ὁ δὲ ναύτης παρὰ τὸ προσφιλὲς αὐτοῦ στοιχεῖον ζητεῖ νὰ ὀρυχθῆ ὁ τάφος του, ὅπως ἀκούῃ τὰ μέχρι τοῦ νῦν διατηρούμενα ἀρχαῖκὰ παρακελεύσματα τῶν ναυτοπαίδων εἰς μῶλα καὶ τὸν ἀρμονικὴν τῶν κυμάτων ῥόχθον, ὃν τασάκις ζῶν ἀσμένως ἠκροάσθη ³⁾.

1) Πρωτόδικ. αὐτ.

2) Παιδιά μου μὴ μ' ἀφίνετε 'ς τὸν ἔρημον τὸν τόπο
γιατ' εἶν' τ' ἀρχοῦδια καὶ με τῶν, οἱ λύκοι καὶ με πίνουν (γρ. δὲ μ' ἀφίνου).
Γιὰ πάριτε με καὶ σύριτε με ψηλὰ σὲ μιὰ ῥαχοῦλα,
κόψιτε κλαδιὰ καὶ στοῦστέ μου καὶ βάλτε με νὰ κάτσω,
καὶ φτιάστε μου τὸ κιβούρι μου γιὰ μὲ δὺο νομάτους,
νὰ στέκ' ὀρθὸς νὰ πολεμῶ καὶ δίπλα νὰ γεμίζω.
Κι' ἀπ' τὴ δεξιὰ μου τὴ μεριὰ ν' ἀφήσιτε παραθύρι,
νὰ μπαινοβγαίνουν τὰ πολεμῶν τῆς ἀστῆς τ' ἀηδόνια,
νὰ φηνοῦν χαιρετισματα εἰς τὴν ἑλισσοβάλα.
(Passow ἀριθ. 104 σ. 84).

Παιδιά μὲ τὰ χαντοῦρα μου φτιάστε μου τὸ κιβούρι,
φτιάστε μου τὸ κιβούρι μου γιὰ μὲ δὺο νομάτους
νὰ στέκ' ὀρθὸς νὰ πολεμῶ καὶ ὀπίστω νὰ γεμίζω.
Καὶ 'ς τὴ δεξιὰ μου τὴ μεριὰ ν' ἀφήσιτε παραθύρι,
νὰ κρούζ' ὁ ἥλιος τὸ ταχύ, τὴ νύχτα τὸ φεγγάρι,
νὰ λάμπουν τὰ τοιαυτά μου, ν' ἀστράφτη τὸ σπαθί μου,
κι' ὅταν περοῦν κλεφτόπουλα νὰ μὲ καλημερίζουν
—Καλὴ σου μέρα, Γιώτη μου.—Καλὸ 'ς τὰ παλληκάσια.

(Ζαμπελ. Ἄσμ. 3ημ. σ. 606. Passow ἀρ. 119 σ. 95).

Μόν' κλειστέ μου τὰ μάτια μου, φιλήσιτε μ' ἕνας ἕνας
καὶ κόψιτε κλαδιὰ, στοῦστέ μου, κλαδιὰ προσκεφαλάρι,
φτιάστε καὶ τὸ κιβούρι μου πλατὺ γιὰ δὺο νομάτους,
νὰ στέκ' ὀρθὸς νὰ πολεμῶ, καὶ δίπλα νὰ γεμίζω.

(Ζαμπελ. σ. 695. Passow ἀρ. 154 σ. 119). Πρβλ. Passow ἀρ. 131 σ. 105
(Ζαμπελ. σ. 703. Εὐλαμπ. Ἀμάραντος σ. 22). ἀρ. 156 σ. 120 καὶ ἀρ. 165 σ. 125 (Tom-
maseo Canti Popolari τ. III σ. 340) [[βλ. καὶ Πολίτου Ἐκλογαὶ ἀρ. 43 καὶ τὰς ἀντίθε-
σημειουμένους παραλλαγὰς. Συναφῶς πρὸς τὸ παράθυρον εἰς τὸν τάφον βλ. H. Vischer Die
Religion der Naturvölker I, 147]].

3) Τὸν ναύκληρο παρακαλῶ καὶ τὸν καταβοκύρη,
νὰ μὴ μὲ θάψουν 'ς ἐκκλησιά, μηδὲ 'σὲ μοναστήρι,
μόνε 'ς τὴν ἄκρη τοῦ γαλοῦ, 'ς τὸν ἄμμον ἀπὸ κάτω.
'Εκεῖ οἱ ναῦταις νᾶρχωνται ν' ἀκούω τὴ φωνή τους.
'Ἐχετε 'γειάν, συντρόφοι μου, καὶ σύ, καταβοκύρη,

Ὁ λαὸς σέβεται τοὺς τάφους, καὶ οὔτε κάθηται οὔτε πατεῖ ἐπ' αὐτῶν, νομίζων προσβλητικὸν τοῦτο διὰ τοὺς ἀποθανόντας ¹⁾. Ἐξ αἰτίας τῆς δοξασίας ταύτης ἀναφέρονται τὰ ἀκόλουθα εἰς δημοτικὰ ᾄσματα :

Πέρα δεξιὰ καὶ θὲ ναυρῆς δυὸ μνήματα χτισμένα.

Μὴν τὰ πατήσης, Γιωργό μου, τί γλαῖουν καὶ τὰ δυό τους,
καὶ βγάνουν ἄγριας φωναῖς καὶ μπουμπουνάει ὁ λόγγος

—Τί φταῖμε τὰ δυὸ ἔρημα τὰ κακοσκοιτωμένα ;

Ποῖος εἶναι κ' ἦρτε καὶ πατεῖ τὴν πλάκα τοῦ μνημάτου ;

Δὲν φτάνει κτλ.

Μὸν ἦρτονε νὰ χάσωμε καὶ τὸν γλυκύ μας ὕπνο ²⁾.

καὶ

Κ' ἓνα μνήμ' ἦτον ξέχωρα ξεχωριστὰ πὸ τ' ἄλλα,

δὲν τό εἶδα καὶ τὸ πάτησα ἀπάνου 'ς τὸ κεφάλι,

κι' ἀκούω τὸ μνήμα καὶ βογγᾶ καὶ βαρυνασσιενάζει

« Ἄν εἶσαι Τοῦρκος, πάτει με' Ὀβριός, κορνιάχισέ με . . .

Δὲν ἦρτες τόπο νὰ διαβῆς καὶ δρόμο νὰ περάσης ;

Μόν' ἦλθες καὶ μὲ πάτησες ἀπάνου 'ς τὸ κεφάλι.

Τάχα δὲν ἦμουν κ' ἐγὼ νιός, δὲν ἦμουν παλληκάρι κλπ. ³⁾.

καὶ ἐν παραλλαγῇ τοῦ ἀνωτέρω ᾄσματος

Δὲν τό 'δα καὶ τὸ πάτησα ἀνάμεσα ἀπ' τὰ μάτια
κ' εἶχε τὰ μάτια τ' ἀνοικτὰ κ' ἐμπεῖκε γόμο μῆλα ⁴⁾.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Οἱ ἐκ τῆς κηδείας ἐπανερχόμενοι νίπτονται ὅπως καθαρῶς τοῦ μολύσματος ⁵⁾, κατ' ἀρχαιοτάτην συνήθειαν καὶ ἐπὶ τὴν οἰκίαν τοῦ πενθοῦντος

καὶ οὐ ἔα λέσα μου γλυκό, γλυκότερο ἔα μύλα .

Ἐλυωσαν τὰ ματάκια μου, ἔλυωσαν καὶ δὲ βλέπω .

(*Fauriel Chants popul. de la Gr.* τ. II σ. 106. *Passow* σ. 275 ἀρ. 391). [[Ἀναγραφὴν τῶν παραλλαγῶν βλ. ἐν *Λαογρ.* Δ', 170]].

Κοί μένα νὰ μὲ θάψετε πίσω 'π τὸν ἅγιο Γιώργη,

ν' ἀκούω τὰ μουσιόπουλα, ποῦ λὲν ἐλέσα ἰαλέσα .

(*Passow* σ. 275 ἀριθ. 391 α).

Ὁ Γερμανὸς Conze, ἐξ οὗ τὸ ᾄσμα ὁ *Passow* παρέλαβε, μὴ γινώσκων καλῶς τὴν γλῶσσαν, ὡς καὶ ἐξ ἄλλων ᾄσμάτων ὑπ' αὐτοῦ δημοσιευθέντων φαίνεται, ἴσως ἔγραψε κακῶς ἀντὶ

ν' ἀκούω τὰ μουσιόπουλα νὰ (ἦ ποῦ) λὲν τὸ ἔγια—λέσα .

1) [[*Πρὸς* καὶ *Ἡοῖοδ.* Ἔργ. 750 καὶ *Σίττ* αὐτ. 751. *Senec. Tro.* 1087. *Γρηγορ. Ναζιανζ.* Ἐπιγρ. 51, 3. *Wächter Reinheitsvorschriften* σ. 53. Ἰσότης τοῦ τάφου παρὰ *Ρωμαίους* : *Roscher Lex.* II, 236]].

2) *Passow* ἀρ. 148 σ. 114. *Σακελλαρ.* Κυπρ. τ. Γ' σ. 24.

3) *Passow* ἀρ. 149 σ. 115.

4) *Passow* σ. 116. [[Ἀναγραφὴν τῶν παραλλαγῶν βλ. ἐν *Λαογρ.* Γ', 572]].

5) *Πρωτόδικος* σ. 13. *Κορῶν* Ἄτακτα τ. Β' σ. 404 κέ. *Rouqueville Voyage en Grèce* τ. VI σ. 147. [[*Βλ.* καὶ *Λαογρ.* Σόμμ. Β', 273 καὶ τὰς αὐτ. ἐν σημ. 2 μαρτυρίας]].

ἀφικνούμενοι, λέγει ὁ Πολυδεύκης ¹⁾, ἐξιόντες ἐκαθαίροντο, ὕδατι περιρραϊνόμενοι, τὸ δὲ προὔκειτο ἐν ἀγγείῳ κεραμέῳ, ἐξ ἄλλης οἰκίας κεκομισμένον, τὸ δὲ ὄστρακον ἐκαλεῖτο ἀρδάνιον» ²⁾. «Ἔθος ἦν, λέγει καὶ ὁ τοῦ Ἀριστοφάνους σχολιαστής ³⁾, μετὰ τὸ ἐκκομισθῆναι τὸ σῶμα, καθαρμοῦ χάριν ἀπολούεσθαι τοὺς οἰκίους τοῦ τεθνεώτος». Ἀλλὰ καὶ ἐν Ρώμῃ παρομοία συνήθεια ἦν ἐν χρήσει ⁴⁾.

Ἐν Κρήτῃ μετὰ τὴν κηδεῖαν ἐπιστρέφουσιν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἀπαθανόντος ὄλοι οἱ συγγενεῖς καὶ οἱοὶ δῆποτε ἄλλοι ⁵⁾, καὶ ἐκεῖ κάμνουν τὰ πορθόρια ἢ πορθιάτικα. εἶναι δὲ ταῦτα δεῖπνον ἐκ κυάμων συγκεῖμενον, ἐκάστου τῶν δαιτυμόνων φέροντος μέρος εἰς τὸ συμπόσιον· κατ' ἐξαιρέσιν δὲ εἰς τὴν περίστασιν ταύτην καταλύεται ἔλαιον καὶ νηστήσιμος ἂν εἶναι ἡ ἡμέρα. εἰς τινὰ δὲ πεδινὰ χωρία τῆς Κρήτης οἱ συγγενεῖς παύουσι τὰς ἐργασίας των ⁶⁾, καὶ μετὰ τὸ περίδειπνον, εἰς ὃ μόνον ζυμαρικὰ φέρουσι, παίζουσι τὰ παλαίθια (ἀμάδες) ⁷⁾.

Τὴν δὲ ἐσπέραν τῆς κηδεῖας καὶ τὰς ἐπομένας δύο παρατίθεται δεῖπνον εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ θανόντος εἰς ἅπαντας τοὺς συγγενεῖς καὶ φίλους, ἕκαστος δὲ τῶν δαιτυμόνων εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ φέρῃ φαγητόν ⁸⁾, διότι ἀπαγορεύεται νὰ ἀνάπτηται πῦρ εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ τεθνεώτος ⁹⁾· εἰς τὴν τράπεζαν

1) Πολυδεύκ. Η', 65.

2) Βλ. καὶ Ἡσύχ. λ. Ἀρδάνιον· Ἐπιπέδου· Ἐκκλησ. 1033.

3) Σχολ. Ἀριστοφ. Νεφ. 523.

4) *Études Gallias* τ. III σ. 378. [Βλ. πλείονας μαρτυρίας περὶ ἑρμαιοῦ καὶ ἄλλοις λαοῖς ἐν Λαογρ. Συμμ. Β', 271—5].

5) [[Ἐν Γιάννινα Καλαμάτας, κατὰ τὴν ἐπινόησον, εἰς φέρει τὴν σινδόνα, ἣτις ἐκάλυπτε τὸ λείψανον, κατὰ τρόπον ὅπου νὰ κέρταται ὀλίγον μέχρι τῆς οἰκίας (Κατ' ἀνακοίνωσιν Γ. Βασιμάχου). Ἐν Σύμῃ αἱ συνοδούσασαι τὴν κηδεῖαν γυναῖκες δὲν ἐπιστρέφουσιν εἰς τὴν οἰκίαν των, ἀλλ' εἰς τὴν τοῦ τεθνεώτος διὰ «νὰ πάρουν πίσω τὰ ἄμποδα τοῦ ἀγγέλου», καθότι νομίζουσιν ὅτι ἄλλως ὀδηγοῦσι τὸν ἄγγελον τοῦ θανάτου ἀπὸ τοῦ νεκροταφείου εἰς τὴν οἰκίαν των (ΚΠ. Σύλλ. 10', 242. Ζωγρ. Ἀγ. Α', 217 § 87). Καὶ ἐν Κορινθῇ οἱ ἐκ τῆς κηδεῖας ἐπανερχόμενοι οὐδένα ἐπισκέπτονται, διότι πιστεύεται ὅτι φέρουσι δυστυχίαν ἢ θάνατον (Rev. trad. pop. IX, 467). Ἐν Πιτσιρλί καὶ Τεπετζίκ τῆς Ἐρυθραίας δὲν ἐπανήρχοντο διὰ τῆς αὐτῆς ὁδοῦ, δι' ἣς διήλθεν ἡ κηδεῖα, ὅπως μὴ ἀποθάνωσι καὶ ἄλλοι. Ὁ δὲ Ἰσρεὺς ὤφειλε νὰ μείνῃ δύο ὥρας κατ' ἐλάχιστον μετὰ τὴν ταφὴν εἰς τὸν περίβολον τοῦ ναοῦ καὶ νὰ ἐπανέλθῃ ἐπίσης δι' ἄλλης ὁδοῦ (ΚΠ. Σύλλ. 10', 139). Ὡς πρὸς τὴν πρόληψιν τῆς δι' ἄλλης ὁδοῦ ἐπανόδου πρβλ. Zs. Ver. Volksk. 1901 σ. 269]].

6) [[Παῦσις πάσης ἐργασίας μέχρι τῆς ταφῆς τοῦ νεκροῦ παρὰ τισι λαοῖς: Zs. Ver. Volksk. 1900 σ. 118 κέ.]].

7) Παρὰ Α. Μιχελιδάκη δ. φ.

8) Κατὰ τὸν *Guys* (Voyage littéraire en Gr. 1776 τ. I σ. 289) εἰς τὸν πλησιέστερον συγγενῆ ἀνατίθεται ἡ περὶ τοῦ δεῖπνου φροντίς.

9) *Stephanopoli Voyage en Grèce* τ. II κεφ. 37 (Les funeraillies' ἐν Μάνῃ) σ. 35. [[Καὶ ἐν Mentonnais τῆς Γαλλίας δὲν ἀνάπτουσι πῦρ ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ νεκροῦ, οὐδὲ τρίγυνοι κρέας (Rev. trad. pop. IX, 117). Παραπλήσιον τὸ περικοκόν ἔθος τοῦ νὰ οὐέννηται ἐπὶ ἐννέα ἡμέρας πᾶν πῦρ ἐν τῇ οἰκίᾳ τεθνεώτος, ν' ἀνάπτηται δὲ τὴν δεκάτην ἡμέραν νέον πῦρ (Roscher Lex. II, 2525). Περὶ τῆς καταθλιπτικῆς ἐπηρείας τοῦ πυρός ἐπὶ τῆς ψυχῆς βλ. Sartori ἐν Zs. Ver. Volksk. 1907 σ. 370—1 σὺμ. 4]].

ἐστρωμμένην κατὰ γῆς κάθηνται πρῶτοι οἱ ἱερεῖς καὶ μετ' αὐτοὺς οἱ πρεσβύτεροι καὶ οὕτω καθεξῆς ἀναλόγως τῆς ἡλικίας· ἀρχίζουσι δὲ τὸ φαγητὸν μετὰ τὴν εὐλογίαὶν τοῦ ἱερέως, λέγοντες ὁ Θεὸς συγχωρέσοι καὶ ἐλεήσοι τὴν ψυχὴν του ¹⁾· τὸ δεῖπνον τοῦτο λέγεται παρηγοριά ²⁾, διότι οἱ προσερχόμενοι παρηγοροῦσι τοὺς τεθλιμμένους εἰς τὴν οἰκίαν ³⁾, ὅπως διὰ τοὺς ἀρχαίους λέγει ὁ

1) *Stephanopoli* ἔνθ. ἀν.

2) *Λευκίου* Ἀνατροπὴ κλπ. σ. 30. Ὁ *Vrété* (*Mélanges néohelléniques* σ. 35) ἐσφαλμένως συγχέει τὴν παρηγορίαν μὲ τὴν μακαρίαν. [[Αἱ δύο λέξεις πολλάκις συγχέονται (βλ. καὶ κατωτέρω σ. 352, 2 περὶ μακαρίας). Ἐν Μακεδονίᾳ μακάριο ἢ μακαριὰ λέγεται τὸ μετὰ τὴν ταφὴν κοινὸν γεῦμα, περὶ οὗ βλ. *Γουσίον* Πάγγ. σ. 64. *Abbott Maced. Folk.* σ. 203—4. Καὶ ἐν Ἄρτῃ μακαριὰ τὸ μετὰ τὴν κηδεῖαν ἐξ ἐράνου γεῦμα, ἐπαναλαμβανόμενον καὶ ἄλλας ἡμέρας μέχρι τῆς ἐνάτης ἀπὸ τῆς τελευτῆς (*Σεραφεῖμ* Δοκίμιον ἱστορικῆς τιμῆς περιλήψεως Ἄρτης καὶ Πρεβέζης σ. 187—8)]. *Bybilakis* ἔνθ. ἀν. σ. 67. *Neigebaurer u. Aladenhoven Handbuch für Reisende in Griechenland* σ. 231. [[Τὴν παρηγορίαν ἀνάγουσιν εἰς τὰ Πάθη τοῦ Χριστοῦ πολλὰ παραλλαγὰι τοῦ θρήνου τῆς Μεγ. Παρασκευῆς· βλ. ΚΠ. Σὺλλ. Η', 404 στ. 97 κέ.: «βάλε κρασί μίς' εἰς τὸ γαλί, λέγει ὁ Χριστός εἰς τὴν Παναγίαν, καὶ ἀφράτο παξιμάδι | καὶ δεῖξε ταῖς παρηγοριοῖς τὰ παρηγοριῶνται οἱ μόνταις». Αἰτ. 16', 201: «γὰ φέριτε μου γλυκὸ κρασί καὶ ἀφράτο παξιμάδι, | γὰ κάμω τὴν παρηγορίαν γὰ γὰ τὴν εὐρ' ὁ κόσμος». Βλ. καὶ Ἀραβαντιν. Δημ. ἔομ. Ἡπειρ. σ. 125 ἀρ. 157 στ. 21 κέ. *Μανωλακάκη* Καρπαθικὰ σ. 268 ἀρ. 93. *Μιχαηλίδου* Περὶ Καρπαθικὰ δημοτικὰ ἔσοματα 1913 σ. 83 ἀρ. 59 στ. 25 κέ. (=Τοῦ αὐτοῦ Δημ. ἔομ. Ἡπειρ. 1928 σ. 252 ἀρ. 47). Πρὸς Ἄνατολ. Ἐπιθεώρ. Σμύρνης 1873 Β', 32. *Κουρμέντων* ἄνθ. ἀνθ. σ. 97. 100. ΚΠ. Σὺλλ. Θ', 359 ἀρ. 9: «Βάλε κρασί εἰς τὸ μαστραπὴ καὶ παξιμάδι, | γὰ μακαρίσῃ τὸ Χριστὸν τὸ γὰρ ὁ κόσμος οὐκ ἔσθ'».

3) Ἡρωτοδικός σ. 16. Ἡ Ποικίλλου κατὰ τόπον τὰ ἐπιθέματα κατὰ τὸ περίδειπνον, ὅπου νεκροδέειπνον καὶ νῦν ἐνιαχοῦ καλεῖται (βλ. *Κουρμέντων* ἄνθ. ἀνθ. σ. 302. *Ξενοφάν.* Ζ', 50). Ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Κουρμέντων, κατὰ τὴν ἐπάνοδον εἰς τὴν οἰκίαν ὁ οἰκοδεσπότης σφάζει ἐν τῇ πλείονα σφαχτιά, ἀναλόγως τῆς κοινωνικῆς του θέσεως καὶ τοῦ χωρίου· κατασκευάζει δ' ἐξ αὐτῶν δύο φαγητά, ὧν τὸ ἕτερον ἐπάναγκας νὰ εἶναι κρέας μὲ ρύζι· καὶ ἐκ τῶν συγγενῶν ἐκάστη οἰκογένεια φέρει κανίσκι, ἧτοι μίαν πίτταν (τυρόπιτταν συνήθως), ψωμί καὶ κρασί. Τὸ περίδειπνον λέγεται τὸ κοινόν, μετέχουσι δ' οὐ μόνον ἡ οἰκογένεια καὶ οἱ συγγενεῖς, ἀλλὰ καὶ ὁ τυχὼν καὶ οἱ πτωχοί. Τὸ κοινόν ἐξακολουθεῖ μέχρι τῶν τεσσαράκοντα ἡμερῶν. Μὲ κανίσκια ἔρχονται καὶ συγγενεῖς ἐξ ἄλλων χωρίων. Ἐν Μαλιτζίνᾳ τῆς Λακεδαιμονίας (κατ' ἀνακοίνωσιν Δ. Γραφειάδου), τὸ ἐσπέρας τῆς ἡμέρας τῆς κηδεῖας πηγαίνουν οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ συγγενεῖς τοῦ ἀποθανόντος μὲ ἐτοιμασίαν φαγητοῦ, συντρώγουν καὶ παρηγοροῦν τοὺς οἰκείους. Τὴν ἐνάτην πάλιν ἡμέραν μετὰ τὸν θάνατον πηγαίνουν οἱ συγγενεῖς καὶ φίλοι, καὶ ἐξ ἄλλων χωρίων, εἰς τὴν οἰκίαν καί, πρὶν ἢ εἰσελθεῖν, φωνάζουν ἐξωθεν, κατόπιν μοιριολογοῦν καὶ μετὰ ταῦτα τρώγουν. Ἐνιαχοῦ τῆς Γορτυνίας ἐκάστη συγγενικὴ οἰκογένεια μαγειρεύει ἐκ περιτροπῆς καὶ κομίζει τὰ τρόφιμα διὰ τὸ περίδειπνον. Ἐν Λαγκαδίῳ οἱ συγγενεῖς καὶ φίλοι στέλλουσιν εἰς τὴν πενθοῦσαν οἰκογένειαν γλυκὰ «διὰ νὰ γλυκάνουν τὸ Χάρο»· ἄλλος χαλβά καὶ ῥακί, ἄλλος κουραμπιέδες καὶ οἰνοπνευματώδη ποτά. Ἐν Μισσηνικῷ Καρδίτσης (κατ' ἀνακοίνωσιν Α. Λαδιά), ἅπαντες οἱ συγγενεῖς τοῦ νεκροῦ κάμνουσι πλακοῦντια καὶ τρώγουσιν αὐτὰ ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ νεκροῦ μετὰ τὴν κηδεῖαν· κρέατα δὲν συνηθίζουσι νὰ τρώγῃσι. Ἐν Ἀθήναις τὴν πρώτην ἡμέραν τρώγουσι μόνον φάρικα. Καὶ ἐν Ἄρτῃ ἡ μακαριὰ συνίσταται ἐξ ἰχθύων, οὐχὶ δ' ἐκ κρεάτων ποτέ (*Σεραφεῖμ* ἔνθ. ἀν.). Οὐδ' ἐν Σύμῃ κρεωφαγοῦσιν ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ θανόντος πρὸ τῆς παρελεύσεως τεσσαράκοντα ἡμερῶν ἀπὸ τοῦ θανάτου του (*Ζωγράφ.* Ἀγ. Α', 217 § 88)· τὸ δὲ περίδειπνον συνίσταται ἀπαραιτήτως ἐκ τριῶν ἄρτων, τυροῦ ἢ ἰχθύος παστοῦ, τριῶν κρομμύων καὶ οἴνου, τὸ τρώγουσι δὲ μόνον οἱ ἐκκλησιαῆρχαι καὶ οἱ νεκροθάπται· ἐν τῇ οἰκίᾳ οἱ συγγενεῖς πίνουν

Λουκιανός ¹⁾ «καὶ πάρεσιν οἱ προσήκοντες, καὶ τοὺς γονέας παραμυθοῦνται τοῦ τετελευτηκότος». Καὶ ἡ μὲν παρηγοριὰ εἶναι τῶν ἀρχαίων τὸ περιδεῖπνον «ἢ ἐπὶ τοῖς ἀποθανοῦσιν ἐστίασις» τελούμενον μετὰ τὴν ταφὴν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἀποθανόντος ἢ τοῦ πλησιεστέρου συγγενοῦς ²⁾. Τὰ δὲ πορθόρια μᾶλλον ὁμοιάζουσι πρὸς τοὺς ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου ἀναφερομένους τάφους, ἧτοι ἐπικήρεια δεῖπνα ³⁾ οὐχ ἦττον δὲ καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Αἰγυπτίοις ἐτελοῦντο συμπόσια

κανέλλαν (αὐτ. § 90). Ἐν Νισύρῳ περιβοηθία (=παρηγοριὰ) ὀνομάζεται ζωμός οἰσοδήποτε, ὃν φίλοι, γείτονες ἢ συγγενεῖς φέρουσι πρὸς τοὺς πενθοῦντας εἰς τὴν οἰκίαν (πρὸς καὶ Παπαδοπούλου Γεν. περιγρ. Νισύρου σ. 70) Ἄλλαι εἰδήσεις μαρτυροῦσαι τὴν ἔκτασιν τοῦ ἐθίμου τῶν νεκρικῶν δεῖπνων καὶ τὰ κατ' αὐτὰ: *H. Mathieu La Turquie et ses différents peuples* II, 114. *Γρηγ. Παλιουρίτου Ἀρχαιολ. ἑλλην. Β'*, 269. *Παπαζαφειροπούλου Περιουναγωγὴ* σ. 186. *Κουκουλιὸς Οἰνοῦντ.* σ. 102. *Lamarre-Picquot Souvenirs* (éd. Pernot 1918) σ. 65 (ἐν Πάργῳ). *Ζωγρ. Ἀγ. Α'*, 206 (Χιμάρα). *Λαογρ. Γ'*, 163 (Καδακλῆ). *Βάλληριδα Κυθν.* σ. 114. *Georgeakis et Pineau Folkl. de Lesbos* σ. 322. *Πασπάτη Χιακὸν γλωσσάρ.* σ. 275 λ. παρηγοριές. *Κανέλλῃ Χιακ. ἀνάλ.* σ. 340—1. *Σακελλαρίου Κυπρ. Α'*, 738. *Π. Γ. Μακρῆ Τὸ Κατιρλί* σ. 100. Ἐπιθεώρησις Κων/πόλεως 12 Ἰανουαρ. 1889 (ἐν Ἀπολλωνίᾳ [Βαλουκισέρ;] ὅτι μετὰ τὴν ταφὴν «μεταβαίνουσι πάντες οἱ συνοδεύσαντες τὴν κηδεῖαν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ νεκροῦ, ἐνθα παρατίθεται πολυποικίλος τράπεζα»). *Ξενοφάν. Γ'*, 340 (ἐν Κονσταντῶν). *Morosi Studi sui dialetti greci della terra d'Otranto. Lecce* 1870 σ. 94. *Bellagrine Il dialetto greco-calabro di Bova. Tor.* 1880 σ. VI—VII (ἐν ταῖς ἑλλ. ἀρχαίοις τῆς κάτω Ἰταλίας ἢ παρηγοριὰ λέγεται *parafsonia* ἢ *parassomia*). *Φυσιολ. ἱστορ. τῆς Κορσικῆς* σ. 99. *Νεκρικὸν δεῖπνον κατὰ τὰ μνημόσυνα ἐν Κισσικίᾳ τῆς Πόντου* (Ἀρχ. ἑλλ. γλ. Α' γ' 108) κατὰ τὸ τεσσαρακονθήμερον καὶ τὸ ἑξήκοντον μνημόσυνον, ὡς καὶ κατὰ τὴν ἀνάγκην τῶν λειψάνων, παρὰ τοῖς Βλαχωνίοις τῆς Μίνδος (Λαογρ. Γ', 187). Πρὸς καὶ *Ῥάλλη καὶ Ποτλῆ Σύντ. Ε'*, 387. *Παρηγοριὰς Ἰων. Müller Gr. Privatalt.* σ. 463 a (² σ. 219). *Περιδεῖπνα κατὰ τὴν τρίτην, ἕκτην, ἑνάτην καὶ τεσσαρακοστὴν ἡμέραν παρὰ τοῖς Ἀσίοις* (*Arch. f. Religionsw.* 1914 σ. 490)).

1) *Λουκιαν.* π. πένθους § 24.

2) *Πολυδεύκ. Η'*, 66. 146 Γ', 101. Ἐτυμολογ. Μέγ. σ. 699, 43. *Ἀρτεμιδώρ. Ὀνειροκριτ. Ε'*, 82. *Ἀθην. Η'* σ. 344 b. Ζ' σ. 290 c. [[*Ιων. Müller Gr. Privatalt.* σ. 463 d. (² 223)]]]. Πρὸς *Cicer. de legg.* II, 22. *Le Bas Monuments recouv. par la comm. de Morée* τ. II σ. 207—215. *Varro apud Nonnius* σ. 549. *Hieronym. Opera* IV, 266 h. (Colonn. 1616) «Moris est lugentibus, ferre cibos et praeparare convivium, quae Graeci περιδεῖπνα vocant, et a nostris vulgo appellantur parentalia». Πρὸς τῶν περιδεῖπνων παρὰ Ῥωμαίους βλ. ἐν ἐκτάσει *Marquardt Römische Privatalterth.* τ. I σ. 382. [[*Roscher-Lex.* II, 236 κέ.]].

3) *Ἰλιάδ. Ψ*, 29: αὐτὰρ ὁ (Ἀχιλλεύς) τάφον μενοεικέα δαίνυ.

πολλοὶ μὲν βόες ἀργοὶ δρέχθηον ἀμφὶ σιδήρῳ
σφαζόμενοι, πολλοὶ δ' οἶες καὶ μηκάδες αἶγες,
πολλοὶ δ' ἀργιόδοτες ὕες θαλέθοντες ἀλοισφῆ,
εὐόμενοι τανύοντο διὰ φλογὸς Ἥφαιστοιο
πάντη δ' ἀμφὶ νέκυν κοτυλήρηντον ἔρρεεν αἷμα.

Ἰλιάδ. Ω, 801:

αὐτὰρ ἔπειτα
εὐ συναγχιζόμενοι δαίνυντ' ἐρικυδέα δαῖτα
δώμασιν ἐν Προιάμοιο, διοισρεφῆος βασιλῆος.

Ὡς οἷγ' ἀμφίπερον τάφον Ἐκτορος Ἰπποδάμοιο.

[[Πρὸς καὶ *Ιων. Müller Gr. Privatalt.* σ. 462 b (² 215). *Τσοῦντια Μυκῆναι* σ. 15]]

ἐν τῷ μεταξὺ τῆς ταριχεύσεως καὶ τῆς ταφῆς ¹⁾, καὶ παρὰ τοῖς Ἰνδοῖς μετὰ τὴν κηδεῖαν ²⁾, ἐκτὸς δὲ τούτων παρὰ τοῖς Ἑβραίοις ³⁾, τοῖς Σλάβοις ⁴⁾, τοῖς Σκώττοις ⁵⁾, τοῖς Γάλλοις ⁶⁾ κλπ.

Τὰ ὑπὲρ τῶν τεθνεώτων μνημόσυνα ¹⁾ καίτοι ἀντιμαχόμενα πρὸς τὰ δόγματα τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, ἣτις δὲν παραδέχεται καθαρτήριο ²⁾, τελοῦνται ὁμως ἀκριβῶς κατὰ προσδιορισμένας ἐποχάς, ἐπειδὴ νομίζεται ὅτι μεγάλως τὴν ψυχὴν τῶν ἀποθανόντων βλάπτει ἢ τούτων ἔλλειψις ³⁾. Τὸ τῶν μνημοσύνων ἔθος εὐρίσκομεν καὶ εἰς τὴν ἀρχαιότητα· «ἀγύρται καὶ μάντις, λέγει ὁ Πλά-

1) *Wilkinson Manners and customs of the ancient Egyptians* τ. II σ. 356.

2) *Feydeau Usages funèbres et sepultures* τ. I σ. 268 κέ. [[Παρὰ τοῖς Πέρσαις καὶ ἄλλοις νεωτέρους λαοῖς : *Rev. hist. relig.* 1899 τ. 39 σ. 246]].

3) *Ἱερμ. ΙΓ', 7. Θ', 40. Ἰεζεκιήλ ΚΔ', 17.* [[Βλ. καὶ *Κοντιογόνου Ἑβρ. ἀρχαιολ.* σ. 361. Παρὰ τοῖς Σημίταις καὶ τοῖς Ἰνδογερμανοῖς : *Schultze Ebräisch. Mythol.* 1875 § 60]].

4) *Chodzko Contes Slaves* σ. 331. [[Βλ. καὶ *Dostojevski Ἑγκλημα καὶ Τιμωρία* Βιβλ. Ε' κεφ. β']].

5) Ἐν τῇ Μνηστῆ τοῦ Λαμπερμούρ ὁ *Walter Scott* περιγράφει τὰς κραιπλάς, αἵτινες ἐν Σκωττίᾳ ἐγίνοντο μετὰ τὴν ταφὴν εὐγενοῦς.

6) Περὶ τῶν ἐπικηδεῖων δεῖπνων τῶν τελομένων ἐν πολλαῖς ἐπαρχίαις τῆς Γαλλίας πρὸ τοῦ πτώματος βλ. *Laprade Erreurs et préjugés des paysans en L'illustration* τ. XIX σ. 11. [[Πρόσθετε καὶ τὰς ἐξῆς μαρτυρίας : *Mémoires I; 94. Nore Coutumes, mythes et traditions des provinces de France* τ. 11 (ἐν Argentière), 244 (ἐν Νορμανδίᾳ), 291 (ἐν Αὐστρ.) *Rev. trad. pop.* 1893 τ. 199 (ἐν Αὐστρ.) 1896 τ. 589 (ἐν τοῖς κρηταιοῖς τοῦ Μετῶν) *Rev. hist. relig.* 1910 τ. 32 σ. 312 κέ. (ἐν Σαβοῖτᾳ). Παρ' ἄλλοις λαοῖς : *Arch. per le tradiz. popolari* 1900 σ. 168 (ἐν Ἰταλίᾳ). *Bulletin de Folklore, Liège* 1898 σ. 12 κέ. 14 κέ. 22 κέ. (ἐν Βελγικῇ). *Rev. trad. pop.* 1909 XXIV, 467 (ἐν Μессίν τῆς Ἑλβετίας). *Kocher's Deutsch. Glaube I, 204* (πολλοῦ τῆς Ἑλβετίας καὶ ὅτι ἡ ἐν Ἀρσαύτῃ σύνοδος κατεδίκασεν ὡς ἀντιχριστιανικὸν καὶ ἀπάνθρωπον ἔθιμον τὴν περὶ τοὺς τάφους κραιπάλην). *Zs. Ver. Volksk.* 1899 σ. 55 (ἐν τῆς Μαρσχεν τῆς Γερμανίας). *Am Ur-Quell I, 48* (Dithmarch ἐν Holstein). *W. Schmidt Das Jahr u. seine Tage* σ. 41 (παρὰ τοῖς Ρωμοῦνοις τῆς Τρανσυλθανίας pomeana). *Zs. oesterr. Volksk.* VI, 64 (ἐν Βοσνίᾳ καὶ Ἑρζεγοβίῃ). *Rev. hist. relig.* 1901 τ. 44 σ. 112—3 (παρὰ τοῖς Ἀρμενίοις). *Αἰτ.* 1900 τ. 42 σ. 33 (παρὰ τοῖς Ἀλγογκίνοις τῆς Ἀμερικῆς). Παρὰ τοὺς τάφους συμπόσια : *La tradition* 1895 σ. 106 κέ. *Rev. trad. pop.* 1900 σ. 153—4. *Zs. Ver. Volksk.* 1901 σ. 19. *Arch. f. Religionswiss.* 1914 σ. 488 κέ. Περὶ τῆς συνηθείας νὰ κομίζωσιν οἱ συγγενεῖς τὰς τροφὰς βλ. *Waitz Anthropol.* III, 196]].

7) [[Γενικῶς περὶ μνημοσύνων βλ. *Νεκταρ. Κεφαλαῖα Μελέτη περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς καὶ περὶ τῶν ἱερῶν μνημοσύνων*, Ἀθ. 1901. *S. Reinach L'origine des prières pour les morts ἐν Cultes, mythes et religions I, 316 κέ. H. Usener Heil. Theodosios* σ. 135 κέ. *K. Krumbacher Studien zu den Legenden des heil. Theodosios* σ. 341 κέ. 353 κέ.]].

8) [[*Pègues Hist. et phénomènes du volcan et des îles volcaniques de Santorin* 1852 σ. 520. 529—530]]. Ὁ *Tournefort* (*Voyage du Levant III* σ. 263) λέγει τοῦτο περὶ Ἀρμενίων. Πρβλ. καὶ *Voltaire Dictionnaire philosophique* ἀρθρ. Purgatoire.

9) [[Πρβλ. παράδοσιν *Σαλαμίνος ἐν Πολίτου Παραδ.* ἀρ. 927 σ. 567—9 καὶ παραπλοσίαν παρὰ *Λεοντίῳ Νεαπόλ.* σ. 52—3 *Gelzer*]].

των ¹⁾, ἐπὶ πλουσίων θύρας ἰόντες πείθουσιν ὡς ἔστι παρὰ σφίσι δύναμις ἐκ θεῶν ποριζομένη θυσίαις τε καὶ ἐπιφθαις, εἴτε τι ἀδίκημά του γέγονεν αὐτοῦ ἢ προγόνων, ἀκεῖσθαι μεθ' ἡδονῶν τε καὶ ἐορτῶν . . . βιβλίων δὲ δμαδον παρέχονται Μουσαίου καὶ Ὀρφέως, Σελήνης τε καὶ Μουσῶν ἐγγόνων, ὧς φασί, καθ' ἃς θυηπολοῦσι, πείθοντες οὐ μόνον ἰδιώτας ἀλλὰ καὶ πόλεις, ὡς ἄρα λύσεις τε καὶ καθαρμοὶ ἀδικημάτων διὰ θυσιῶν καὶ παιδείας ἡδονῶν εἰσὶ μὲν ἐτιζῶσιν, εἰσὶ δὲ καὶ τελευτήσασιν, ἃς δὴ τελετάς καλοῦσιν, αἵ τῶν ἐκεῖ κακῶν ἀπολύουσιν ἡμᾶς, μὴ θύσαντας δὲ δεινὰ περιμένει». Τὴν δοξασίαν ταύτην ὑπαινίσσονται καὶ οἱ ἑξῆς στίχοι τοῦ Ὀμήρου ²⁾:

Στρεπιοὶ δέ τε καὶ θεοὶ ἀδοί,
τῶν περ καὶ μείζων ἀρετὴ τιμὴ τε βίη τε.
Καὶ μὲν τοὺς θυέεσσι καὶ εὐχολῆς ἀγανῆσιν
λοιβῆ τε κνίσση τε παραιτωπῶσ' ἄνθρωποι
λισσόμενοι, οἷε κέν τις ὑπερβῆη καὶ ἀμάρτη.

Ὅτι καὶ παρ' Ἑβραίοις ἡ τοιαύτη ὑπῆρχε πρόληψις ἐξάγομεν ἐκ τῆς βιβλίου τῶν Μακκαδαίων, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι ὁ Ἰούδας ἐπεμψεν ἐκ τῶν λαφύρων τοῦ πολέμου διςχιλίαις ἀργυρᾶς δραχμᾶς διὰ τὰ ἀμαρτήματα τῶν τεθνεώτων ³⁾.

Τὰ μνημόσυνα τελοῦνται τὴν τρίτην ἑβδομάτην, καὶ τεσσαρακοστὴν ἡμέραν μετὰ τὸν θάνατον, πρὸς δὲ εἰς τὸ τέλος τῆς τριμηνίας, τῆς ἑξαμηνίας καὶ τοῦ ἔτους ⁴⁾. Μετὰ τὴν τοῦ ἔτους παρέλευσιν γίνονται μνημόσυνα ὑπὲρ ὧν τῶν

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

¹⁾ *Πρωτ. Πολιτ. Β' § 7.* (τ. II σ. 264 B. A. 305 ed. St.). [[*Πρόβλ. καὶ Reinach* ἐνθ. ἀν. I, 312 κέ. 316 κέ.]].

²⁾ Ἰλιάδ. I, 497 κέ.

³⁾ Μακκαβ. Β', εἶ', 43. 45. [[*Libri apocryphi vet. Testam. ed. Fritzsche* σ. 318. — Ὁ *S. Reinach* (ἐνθ. ἀν.) ὑποστηρίζει ὅτι τὸ ἔθιμον τῶν μνημοσύνων ἦτο ἀγνωστον παρ' Ἑβραίοις, καθότι ἡ μόνη περὶ αὐτοῦ μαρτυρία ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ εἶναι ἡ ἐν τῇ Β' βιβλίῳ τῶν Μακκαδαίων· περὶ δὲ τῆς ἐπιδράσεως αἰγυπτιακῶν δοξασιῶν ἐπὶ τοῦ γράψαντος αὐτὸ βλ. ὅσα ὁ αὐτὸς λέγει αὐτ. σ. 312. 322 κέ. Ὅτι μόλις κατὰ τὸν Α' π. X. αἰῶνα εἰσῆχθη εἰς τινὰς ἑβραϊκὰς κοινότητας τὸ ἔθιμον βλ. αὐτ. σ. 325]].

⁴⁾ *Πρόβλ. καὶ Ricaut Hist. de l'église Grecque 1710* σ. 299. [[*Βλ. καὶ Κοραῖ* Ἔτ. Δ', 122. *Νομοκάν. ἐν Foklore 1894* V, 277. Ἄλλαι μαρτορίαὶ κατὰ τόπους: Ἐθν. Ἀγωγή 1902 Ε', 247 κέ. *Λαογρ. Γ'*, 476 (Μάνη). *Abbott* σ. 205. 207 κέ. *Κανελλάκη* σ. 340. 341. *Οἰκονομοπούλου* *Λαριανά* σ. 85—6. *Δελτ. Ἰστ. Ἑταιρ. Γ'*, 337—8 (Πάτριος). *Ζωγρ. Ἀγ. Α'* 116 § 84 (Σόμη). *Γάσπαρη Ἀμοργός* σ. 73. *Ξενοφάν. Γ'*, 341 (Βουρδούρ). Ἐν Σινασφ τῆς Καππαδοκίας τὰ μνημόσυνα διακρίνοντο εἰς μικρὰ (ἄμωμας) καὶ μεγάλα, ἅτινα καθόκια μὲν ἐλέγοντο ὅταν διενέμοντο καὶ τροφαὶ εἰς πτωχοὺς, μνημόσυνα δ' ὅταν μόνον ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ κόλλυθα καὶ εἰτα γεῦμα προσεφέρετο ἐν τῇ οἴκῳ· ὑποχρεωτικὰ μνημόσυνα τὰ τριήμερα, ἑννεάμερα, σαραντῆμερα, τρίμηνα, ἑξάμηνα, ἑννεάμηνα, χρονιάτικα, δίχρονα καὶ τρίχρονα, τὰ κατόπιν προαιρετικὰ (Ἀρχιελοῦ Σαραντίδου *Σινασός* σ. 82). Ὀνομασία τῶν μνημοσύνων ἐν Κῦθῳ: *τρίτα, νιάμερα, σαράντα, ξάμηνα, χρόνια* καὶ τὸ μετὰ δύο ἔτη *διελάχορα* (*Βάλληνα* *Κυθν.* σ. 114. *Πάριεργα* σ. 63. 64). *Χρονογύρια* τὰ, ἐν Οἰνῳ τοῦ Πόντου, τὸ ἐπέτειον μνημόσυνον (Ἡ ἐν Οἰνῳ διάλεκτος, *Γλωσσ. ἑταιρ.* 1903). Ἐν Χιακοῖς ἐγγράφοις τοῦ 11^{ου} αἰ. εἴρηται ὁ τύπος *μνημονήματα* καὶ *μνημοσήματα*, ἐν ἐγγράφῳ δὲ τοῦ 1612 *ἐμνημόσυνα* (*Πασπάτη Χιακόν* *γλωσσάρ.* σ. 237). Ὁμοίως ἐν ἐγγράφῳ τοῦ 1702: *μνημόσυνον ταγιατόν*, τὸ μετὰ ποικίλων σακχαρωτῶν καὶ ἐδεσμάτων τελούμενον (αὐτ. σ.

τεθνεώτων τῆς οἰκογενείας ¹⁾ τὴν πρώτην μὲν Παρασκευὴν τῆς ἀπόκρεω διὰ τοὺς λαϊκοὺς, τὴν δευτέραν δὲ Παρασκευὴν διὰ τοὺς ἱερωμένους, καὶ κατὰ τὴν Παρασκευὴν τῆς Πεντηκοστῆς ἥτις καὶ Ρουσαλιῦ λέγεται, καὶ περὶ τῆς ἐμιλοῦμεν ἰδιαίτερος ²⁾. Γενικῶς δὲ αἱ τοιαῦται Παρασκευαὶ λέγονται τῶν ψυχῶν ἢ ψυχοπαράσκευα ³⁾. Αἱ ἱεροτελεστία λέγονται συλλείτουργα, ὅταν πολλοὶ ἱερεῖς τελοῦσι τὴν λειτουργίαν καὶ δεσποικὴ λειτουργία, ὅταν εἰς τὴν τελετὴν παρίσταται καὶ ἄρχιερέυς. Ἐκτὸς τούτων συνήθη εἶναι καὶ τὰ σαρανταλείτουργα, ἥτοι διανομὴ τεσσαράκοντα ἄρτίσκων, κηρίων καὶ λιθάνου εἰς τεσσαράκοντα ἱερεῖς ὅπως τελέσωσι δεήσεις ὑπὲρ ἀναπαύσεως τῆς ψυχῆς τοῦ ἀποθανόντος ⁴⁾.

353). Τὰ ἱκανά, ἐν Χίῳ, τὰ μετὰ θάνατον ἀφιέμενα χρήματα διὰ μνημόσυνα, κόλλυθα καὶ τῶν ἱερέων τὰ ὀφειλόμενα (Λύτ. σ. 168). Ψυχομοῖροι καὶ ψυχομερίδιον, ἐν Κόθην, τὸ τρίτον τῆς τοῦ ἀποθανόντος περιουσίας, ὃ ἐδίθετό ποτε εἰς τὸν ἀρχιερέα ὑπὲρ ἀναπαύσεως τῆς ψυχῆς (Βάλληνοδα Πάρεργα σ. 122). Ἐν Συλάτοις Καππαδοκίας μερίδα ἐλέγετο τὸ φυλλάδιον, ἐν ᾧ ἐγράφοντο «τὰ ὀνόματα τῶν ζώντων καὶ νεκρῶν, ὅπως ἀναγνώσῃ αὐτὰ ὁ ἱερεὺς ἐν τῇ θεῖᾳ λειτουργίᾳ» (Φαρασοπούλου Τὰ Σύλατα σ. 120). Εἰς τὰ χωρία τῆς Τήνου ὁ κληροδοτῶν μικρὰν ἐκκλησίαν (ἐξωκκλησίαι) εἰς τὸν κληροδόμον του, ὀφείλει νὰ κληροδοτήσῃ καὶ ἓνα ἄγρον γιὰ τὸ λάδι τῆς ἐκκλησίας· ὁ δὲ κληρονόμος ὑποχρεοῦται εἰς τὴν μνήμην τοῦ ἁγίου, ἐπ' ὀνόματι τοῦ ὁποίου τιμᾶται ἡ ἐκκλησία, ἱερατὴν τὴν θεῖαν λειτουργίαν νὰ φέρῃ κἀνίστρον πλήρες τεμαχίων ἄρτου, τυροῦ, ὅσον ἀποξηραμένου καὶ τεμαχισμένου καὶ οἶνον, τὰ ὅποια διανέμει εἰς τοὺς κεκλημένους εἰς τὴν λειτουργίαν τὸν κλητόν τῆς ἐκκλησίας γιὰ τὸ μακάριο (Παρά Στυλιανῆς Καραλή 1888)

1) Βλ. καὶ Σκευλάκης Κυπρ. Α', 713—51].
2) Βλ. Αἰτωλικὴ Ἐπιθεώρησις Σύγγραμμα περίθετον. Ἔτος Α', σ. 97—101. [Ἡ ἰστορία κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους μνημόσυνα κατὰ τὴν Πεντηκοστήν ἐτελοῦντο μόνον τὰ Σάββατα βλ. Βαλοαμῶνα εἰς Λαοδικεῖας καν. 5. ἐκ τῆς ἐκτῆς καὶ Ποιτῆ-Συντάγμ. Γ', 219]].

3) Πρβλ. Ricaut ἐνθ. ἀν. (2 ψυχοπαράσκευα). Πρὸς τὰ ψυχοσάββατα βλ. Προμηθεὺς Βόλου 1893 Β', 400. Οἰκονομοπούλου Λερισκὰ σ. 86. Abbott σ. 208 (πρβλ. καὶ v. Negelein ἐν Zs. Ver. Volksk. 1904 σ. 29). Ξενοφάν. ἐνθ. ἀν. Ἀνάλογος συνήθεια καὶ πρὸ ἀρχαίους: Μαρίνου β. Πρόκλου 36 σ. 89. Ἡμέραι ψυχῶν καὶ δεῖπνα παρὰ τοὺς τάρους ἐν Βοσνίᾳ καὶ Ἐρζεγοβίνη: Zs. oesterr. Ver. Volksk. VI, 64—5]].

4) [Ἐἰς τινὰ χωρία τοῦ Πηλίου πλὴν τῶν σαρανταλείτουργων συνηθίζονται καὶ τὰ καλούμενα θεοδικαλείουργα ἢ σκουτέλια, ἅτινα διὰ τοὺς δευτερονύμφους εἶναι ὑποχρεωτικῶς διπλά (Προμηθεὺς Βόλου ἐνθ. ἀν.). Ἐν Λέρῃ σαραντάρια λέγονται «τὰ μνημόσυνα τῶν ἐνομάτων τῶν ἀποθνήσκοντων τῆς οἰκογενείας ἐπὶ τεσσαράκοντα κατὰ σειρὰν λειτουργίας» περὶ ποῦσι δ' ἐπὶ τούτῳ δοχεῖον πλήρες οἴτου καὶ λαμπάδα, ἐμψυομένην ἐν αὐτῷ, ἐπιτρῆθ δὲ τὸ μέγεθος, ὅπως ἀνάπτηται κατὰ τὰς 40 ταύτας ἱερολογίας» (Οἰκονομοπούλου ἐνθ. ἀν.). Κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς κηδείας, ἐν Σινασῷ τῆς Καππαδοκίας, διενέμοντο εἰς τοὺς ἱερεῖς χρήματα, σαρανταρίκια λεγόμενα, ὅπως ἐπὶ 40 ἡμέρας μνημονεύωσι τὸν ἀποθανόντα (I. Σαρανταίδου Ἀρχιελεῖου Σινασός σ. 81). Ταῦτα ἐν Πάτμῳ λέγονται σαραντάρια (Δελτ. Ἱστ. Ἑθν. Ἑταιρ. Γ', 337). Σαρανταλείουργα παρὰ Βυζαντινοῖς βλ. Βίον τῆς δοῖας Θεοδώρας (τέλους θ' ἐκ.) § 46 σ. 27 Arsenij. σ. 26 Kurtz: «ἐπὶ τὰ εὐλαβεστάτους ἱερεῖς παρεσκευάσασθαι (ἢ θυγάτηρ τῆς δοῖας) ποιεῖν τὰ κατὰ τὴν παράδοσιν τῆς ἁγίας ἐκκλησίας ὑπὲρ τῶν κατοιχομένων γινόμενα τεσσαρακοστά, αἰτησάμενη καθ' ἡμέραν ἓνα τούτων ἐνταῦθα παραγενόμενον τὴν θεῖαν ἐπιτελεῖν λειτουργίαν». (Παρά Kurtz ἐλλείπει τὸ τεσσαρακοστά). Πρόθεσις καὶ σαρανταλείουργον ἐν διαθήκῃ ἐκ Μήλου τοῦ ἔτους 1748: Ν. Ἑλληνισμ. Λάμπρου Β', 445.—Μνημόσυνα αἰώνια κατὰ τὰ μέσα τοῦ ΙΖ' αἰ. ἐν Χίῳ: Κανελλάκη Χιακ. ἀνάγλ. σ. 426—440 (ἐκ κωδίκων τῆς μονῆς τῶν Μουδῶν)].

Αί τοιαῦται τελεταί ἦσαν καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἐν χρήσει· τὰ τρίτα, ὧν μνεῖαν ποιοῦνται πολλοὶ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς ¹⁾, παραγγέλλονται καὶ ὑπὸ τῶν ἀποστολικῶν κανόνων : «Ἐπιτελείσθω δὲ τρίτα τῶν κοιμωμένων ἐν ψαλμοῖς» ²⁾. Τὴν ἐνάτην ἡμέραν (ἔνατα) παρετίθετο συμπόσιον μεγαλύτερον παρ' Ἑλλησιν ³⁾, ὡς καὶ παρὰ Ῥωμαίοις ⁴⁾. Ἀντὶ δὲ τῆς τεσσαρακοστῆς, ὡς παρ' ἡμῖν γίνεται, «ταῖς τετελευτηκόσιν ἤγετο ἢ τριακοστὴ διὰ θανάτου ἡμέρα, καὶ ἐλέγετο τριακάς» ⁵⁾,

1) Ἀριστοφάν. Λυσιστρ. 613. Ἰσαῖος π. Μενεκλ. κλήρου § 37. Πολυδεύκ. Η', 146.

2) [[Μαρτυραὶ περὶ μνημοσύνων παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς : «εἰς τὰ τρίτα τοῦ παιδός» (Λεόντ. Νεαπόλ. σ. 55, 2 Gelzer). Ἐνατα : βλ. Παχυμέρ. Α', 19 σ. 55 Bonn (περὶ μνημοσύνου τοῦ βασιλέως Θεοδώρου τοῦ Λάσκαρη τὴν ἐνάτην ἡμέραν), Νικηφ. Γρηγορ. Α', 3 σ. 65 Bonn (τῷ 1258). 1Β', 3. 4 σ. 578 (τῷ 1341). Καντακουζην. Γ', 1 σ. 14 Bonn (περὶ τοῦ μνημοσύνου τοῦ βασιλέως Ἀνδρονίκου τοῦ νέου τῷ 1341) : «μετὰ δὲ τὴν ἐνάτην τῶν ἐπὶ τοῖς τετελευτηκόσι συνήθως γεγεννημένων Ἰλασμῶν» αὐτ. σ. 15—6 (περιγραφή τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει μνημοσύνου). «ταῖς λειτουργίαις τὰ τρίτα καὶ τὰ ἐννέα καὶ τὰ λοιπὰ» (Ἀποκάλυψις Θεοτόκου ἐν Vassiliev Anecd. graec.-byzant. σ. 133). «τελέσασα τὰ τοῦ — ἀνδρός τρίτα καὶ ἔνατα» (Βίος δόσις Θεοδώρου 20 σ. 12 Arsenij.—Ἐλλείπει ἐκ § 20 σ. 12 Kurtz). «Τὰ τεσσαρακοσιὰ» (Βίος τῆς δόσις Μελάνης 56 ἐν Anal. Bolland. 1903 σ. 39 τοῦ Ε' αἰ.). «τρίταϊαν, ἐνναταϊαν καὶ τεσσαρακοστήν» (Τιμαρίων § 39 ἐν Ellissen Anal. IV, 83). «τρεις συνάξεις κατ' ἐνιαυτόν» (Λεόντ. Νεαπόλ. σ. 53, 8 Gelzer). βλ. καὶ Duncange στ. 387 λ. ἐνιαύσια, ἔννατα, στ. 349 λ. μνημοσύνον. στ. 1612—3 λ. τρίτα. Ἐν χειρογρ. τοῦ Ἀγ. Ὄρους βλ. Lambert Catalogue of the greek mss on Mount Athos τ. I σ. 15 κέ. ἀρ. 101 (20), 25—49 σ. 25 ἀρ. 149 (22), 24—6. 28. σ. 25 ἀρ. 176 (49), 3. σ. 260 ἀρ. 2917 (243), 23. σ. 289 ἀρ. 3230 (157), 12. σ. 294 ἀρ. 3261 (188), 2. σ. 311 ἀρ. 3300 (157), 12. σ. 294 ἀρ. 3261 (188). Ἐν κηρυγματικῇ διαθήκῃ τῶν ἐτῶν 1497, 1498, 1500 καὶ 1502 : Ἰάθρα Μεσ. βιβλ. Γ' σ. 667, 6 κέ. 669, 23 κέ. 669—670. βιβλ. Β' 682, 23 κέ. Διάταξις ἐν διαθήκῃ περὶ μνημοσύνων τοῦ διαθέτου καὶ τῶν οικειῶν Μιχαὴλ Ατταλειάτου Διάταξις παρὰ Σάθα Μεσ. Βιβλ. Α', 20. 22, τῶν κητόρων καὶ τῶν οικειῶν : αὐτ. σ. 33. (Nissen Die Diataxis des Michael Attaleiates σ. 44). Προσάξεις ἔνεκα τοῦ μνημονεύσθαι : αὐτ. σ. 32. (Nissen σ. 44). Διάδοσις νομισμάτων ἐν μνημοσύνοις : αὐτ. σ. 23. βλ. καὶ Ἰωάννου τοῦ Κομνηνοῦ Τυπικόν τῆς μονῆς τοῦ Παντοκράτορος φ. 14 β. 15 α ἐν Ν. Ἑλληνομν. Λάμπρου Ε', 396. 397.—Ὡς δικαιολογίαι τῶν τακτικῶν ἡμερῶν τῶν μνημοσύνων ποικίλαι ἐφέροντο ὑπὸ θεολογούντων ἢ μὴ καὶ ἢ ἐσχετίζοντο πρὸς τὰς περιουσίας τῆς ψυχῆς, ἢ πρὸς τὸ ἀνθρώπινον σῶμα καὶ τὴν διάπλασιν τοῦ ἐμβρύου, ἢ πρὸς τὴν ἐπιφάνειαν καὶ τὴν ἀνάληψιν τοῦ Χριστοῦ : βλ. Ἰω. Αυδοῦ Περὶ μηνῶν Δ', 26 σ. 84—6 Wünsch. (Byz. Zeitschr. 1901 X, 453—4. Krumbacher Byz. Litteraturgesch. ³ σ. 620, ἑλλ. μεταφρ. Β', 428). Amphilocheios von Ikonion Rede über die unfruchtbaren Bäume, zum ersten Mal herausg. v. B. Z. Jurjew 1901 § 49 σ. 39—40. Φίλιππον Μονότροπον ἐν Migne Patr. gr. τ. 127 στ. 877. Vassiliev ἐνθ. ἀν. σ. 320. Γενικῶς ὡς πρὸς τοὺς ἀριθμοὺς τοὺς προσδιορίζοντας τὰς ἡμέρας τῶν μνημοσύνων βλ. v. Negelein ἐν Zs. Ver. Volkssk. 1901 σ. 17 κέ. 1904 σ. 29. Rohde Kl. Schriften I σ. X σημ. 1. Πρβλ. καὶ Wochenschr. f. kl. Philolog. 1892 σ. 996. Rev. hist. relig. 1899 τ. 39 σ. 238 κέ. 252. Λαογρ. Σύμμ. Β' σ. 52, 5. 55, 2]].

3) Ἰσαῖος π. Κίρων. Κλήρου § 39. [[βλ. γενικῶς ὡς πρὸς τὰ ἔνατα Leist Gräco-ital. Rechtsgeschichte σ. 34 κέ.]].

4) Plaut. Aulul. II, 45. Pseudal. III, 2. 4 κέ.—(novemdialia). Becker Gallus τ. III σ. 378 (γ' ἐκδ.).

5) Ἡούχ. [[Ἀποκατα.]] λ. Τριακάς. βλ. καὶ Πολυδεύκ. Α', 66. [[βλ. καὶ νόμον Γαμβρείου τῆς Μυσίας ἐν CIG ἀρ. 3562 στ. 9—11 : «ἐπιτελεῖν δὲ τὰ νόμιμα τοῖς ἀποι-

δτε καὶ τῇ Ἐκάτῃ προσεφέροντο δεῖπνα ¹⁾). Τὰ δὲ εἰς τὸ τέλος τοῦ ἔτους τελούμενα, ἀναλογοῦσι πρὸς τῶν ἀρχαίων τὰ γενέσια ²⁾).

Κατὰ τὰ μνημόσυνα διανέμονται κόλλυβα, ἅτινα σπερνά ³⁾ καὶ συγχώρια ⁴⁾ λέγονται διότι ἕκαστος τρώγων ἐξ αὐτῶν εὐχεται εἰς τὸν Θεὸν νὰ συγχωρήσῃ τὴν ψυχὴν τοῦ ἀποθανόντος ⁵⁾. Ἡ χρῆσις τῶν κολλύβων εἶναι ἀρχαία καὶ ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Βυζαντινοῦ Νικηφόρου τοῦ Καλλίστου ⁶⁾, συγγραφῆς ἐκ-

χομένοις ἔρχατον ἐν τρισὶ μηνῶν». Ἐν Ἰουλίῳ τῆς Κέω ἀπηγορεύθη τὸ ἔθιμον διὰ νόμου : «ἐπὶ τῷ θανόντι τριηκόσ(τια μὲ π)οισ᾽ν» (Ἀρχαιολ. Ἐφημ. 1859 ἀρ. 3527 στ. 20—21 = *Protz-Ziehen* II, 1 ἀρ. 93 Α. Βλ. καὶ αὐτ. σ. 265. *Darete Inscr. juridiques grecques* σ. 16). Παρ' Ἀργείοις ἐτελεῖτο θυσία τῷ Ἀπόλλωνι ἅμα τῷ θανάτῳ, τὴν τριακοστὴν δὲ ἀπὸ τοῦ θανάτου ἡμέραν τῷ Ἑρμῇ (*Πλουτάρχ.* Ἑλλ. καφ. 24. Βλ. καὶ *Roscher Lex.* I, 2374)].

1) Ἀθην. Ζ' σ. 325 α. *Boeckh Corpus Inscriptionum Graecarum* τ. I σ. 550. ἀρ. 1031, 12. [[Κοινὸν δεῖπνον τῶν συγγενῶν κατὰ τὴν 30ὴν ἡμέραν : *Bekker An. gr.* σ. 263, 19 κέ.]].

2) Ἀμμων. π. Ὅμηρ. λέξεων λ. γενέσια. [[Γενικῶς περὶ τῶν ἐπιμνημοσύνων τελετῶν παρ' ἀρχαίους βλ. *Iw. Müller Gr. Privatalt.* σ. 463 d. (β' ἐκδ. σ. 223). Πρβλ. καὶ *Hock Gr. Weihegebräuche* σ. 15 κέ.]].

3) *Ricaud* ἔνθ. ἀν. Ἡ λ. σπερνά συνηθίζετο ἐν Ἑλλάδι ἀπὸ τῆς ἐπιμνημόσυνου πρὸ πάντων. [[Καὶ ἐν Ἑπιανῆσιν βλ. *N. Λαγαρούμητ* ἐν Πανδ. Γ', 191. *Ἡ ἐπιμνημόσυνου Volksl. Neugr.* σ. 56, 57. *H. Τοιτοῦλην* ἐν Ἑστία 1890 Β', 237. Οἱ Καραλαῖοι (Κισσαίων Γορτυνίας) τὰ ὀνομαζοῦσι σπινοῖα (κατ' ἀνακοίνωσιν Ν. Λάσκαρη)].

4) *Καλαμῶν Ἐπιμνημόσυνου* σ. 411. [[Ἐν Ἑλλάδι ὄχι μόνον τὰ διανεμόμενα κατὰ τὰ ψυχολογικά ἢ τὰ μνημόσυνα κόλλυβα, ἐκ οἷτου ἐφύθη καὶ τὰ τετραγώνων μεγάλων τεμαχίων ἄρτου· κκλοῦνται ἐπίσης καὶ κομμάτια· πρὸς δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ μικρὰ τετράγωνα τεμάχια ἄρτου διανεμόμενα τοῖς πτωχοῖς κατὰ τὰ μνημόσυνα (κατ' ἀνακοίνωσιν Ἀλ. Α. Παπαγιαννοπούλου), ἢ ἀναπάμμο (Ζωγράφ. Ἀγ. Α', 33), ἀναπαμίματα τὰ (Ἀραβαντινοῦ Ἡπειρ. γλωσσάρ. σ. 20). Ἄλλαι ὀνομασίαι : *μυχοῦδια* ἐν Διμιτσάνῃ· *μπούλια* ἐν Βρουλιᾷ Σελλασίας· *πατηγόρι* ἐν Κεφαλληνίᾳ (*H. Τοιτοῦλης* ἔνθ. ἀν.)· *ἀπαλαγιά* καὶ *ἀπαλαγία*, ἢ, ἐν Χίῳ, «τὰ συνήθη γλυκύσματα καὶ ἐδώδια προσφερόμενα τοῖς εὐρισκομένοις ἐν τοῖς μνημοσύνουσι» (*Πασπάτη* Χιακ. γλωσσάρ. σ. 75). *Φουγάσσα*, ἐν Τήνῳ, «ἡ μακαρία, τὸ συχώριον, φωμίον διανεμόμενον τὴν Κυριακὴν ἀπολείτουργα ὑπὲρ ψυχῆς ἀποθανόντος» (*Βάλληδα* Πάρεργα σ. 117). Ἀπανταχοῦ σχεδὸν τῆς Ἑλλάδος τὰ κόλλυβα λέγονται καὶ ἀπλῶς *σιτάρι* (βλ. Π. Π. Α', 571)].

5) [[Γενικῶς περὶ κολλύβων βλ. *H. Καρολίδην* ἐν Ἀρμονία 1900 σ. 205—6. Πρβλ. καὶ *Annuaire de l'Assoc. pour l'encourag. des études grecques* 1874 σ. 376, 1. *Samter Familienfeste* σ. 13. *Timoschenk* Βυζαντιναὶ παροιμίαι. Βαρσοβία 1895 (ῥωσιστὶ) σ. 20 σημ. 3. (βλ. καὶ Π. Π. Α', 572, 1). Περὶ τῆς ἔριδος τῶν ἐν Ἀθῶνι μοναχῶν περὶ κολλύβων βλ. *Ἰεζ. Βελανιδιώτου* Ἀνέκδοτος πατριαρχικὴ ἐγκύκλιος τοῦ ἐθνομάρτυρος Γρηγορίου τοῦ Ε' ἐν Ἐκκλησιολ. Φάρμ 1911 Η', 197—204. *L. Petit* La grande controverse des colybes ἐν *Echos d'Orient* 1898 II, 321—331 (=Byz. Zeitschr. 1900 IX, 614). Πρβλ. καὶ *Σταματιάδου* Ἰκαρ. σ. 80]].

6) *Νικηφόρ. Καλλίστ.* Ἐκκλησιαστ. Ἱστορ. X, 12. [[βλ. καὶ *Ducange* στ. 686—7 λ. κόλυβον]]. Ὁ *Wachsmuth* (ἔνθ. ἀν. σ. 122) νομίζει ὅτι συμβολικῶς ἐκφράζει τὴν τῶν νεκρῶν ἀνάστασιν, συμπεραίνων τοῦτο ἐκ τοῦ ἐξῆς χωρίου τοῦ Εὐαγγελίου (Ἰωάνν. ΙΒ', 24) : «Ἐάν μὴ ὁ κόκκος τοῦ σίτου πεσῶν εἰς τὴν γῆν ἀποθάνῃ, αὐτὸς μόνος μένει· ἐάν δὲ ἀποθάνῃ, πολὺν καρπὸν φέρει». [[βλ. καὶ *Ukert* *Gemälde* σ. 279. *Maltzew Begräbnis-ritus* σ. XXXII]].

κλησιαστικῆς ἱστορίας· ἡ δὲ παράδοσις ἐν τῷ συναξαρίῳ τῶν Ἁγίων Θεοδώρων, ὧν ἡ μνήμη τελεῖται τὴν πρώτην ἑβδομάδα τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς, ἀναφέρει ὅτι τὸ πρῶτον ἐγνώσθησαν κατ' ἔμπνευσιν τῶν ἁγίων τούτων ἐπὶ τῶν χρόνων Ἰουλιανοῦ τοῦ Παραβάτου ¹⁾. Ἡ λέξις εἶναι ἀρχαία· «κόλλυβος, σμικρὸς ἀρτίσκος» ἐρμηνεύει ὁ Σχολιαστὴς τοῦ Ἀριστοφάνους ²⁾, τρωγᾶλια δὲ ὁ Ἡσύχιος ἐξηγεῖ.

Τὰ κόλλυβα κατασκευάζονται ἐκ καλῶς κεκαθαρισμένου σίτου βραζομένου εἰς χύτραν ἐνθα τίθενται καὶ φύλλα λεμονέας ὅπως μεταδώσωσιν ἄρωμά τι· τὸν οὕτω βεδρασμένον σίτον ἀναμιγνύουσι μὲ πεφρυγμένον σήσαμον καὶ θέτοντες αὐτὸν εἰς πολλὰ μικρὰ πινάκια κοσμοῦσι διὰ κόκκων ῥόδου, ἀμυγδάλων, ἀσταφίδων, πετροσελίνων καὶ τῶν τοιούτων καὶ τὸν ἀποστέλλουσιν εἰς διαφόρους γείτονας, οἵτινες τρώγουσι συγχωροῦντες τὸν νεκρὸν ³⁾· εἰς τοὺς γείτονας στέλλουσι προσέτι καὶ χυλόν, εἶδος ἀφεψήματος κατασκευαζομένου ἐκ τοῦ ζωμοῦ τῶν κολλύβων καὶ ἀλεύρου, σησάμου, σταφίδων καὶ μέλιτος ⁴⁾. Ἐν δὲ τῇ

1) [[Βλ. καὶ Σάθα Εἰσαγ. εἰς τὸ Κρητ. θέατρ. σ. σνδ'. *Hip. Delehaye Les légendes grecques des saints militaires*, 1909 σ. 16. 25. 148 κέ. 150. Πρβλ. καὶ *Μανουὴλ Φιλῆ Carm. Γ'*, 71 τ. II σ. 136 Miller]].

2) Εἰς Πλοῦτ. 768. [[Κόλλυβα ἐν τῇ ἐπιστολῇ τοῦ μηνός : IG III, 74 στ. 24. (= *Dittenberger Sylloge* ² ἀρ. 633. τ. 2 σ. 2042. Βλ. καὶ *Protz-Ziehen II*, 1 σ. 149 σμ. 8. Πρβλ. καὶ Ρωμαίων ἐν Ath. *Mittell.* 1874 τ. 29 σ. 234). Περὶ τῆς λ. βλ. *Σβορώνου ἐν Δελφ.* Ἐφημ. νομ. Ἄρχαιολ. 1907 τ. 1 σ. 128. καὶ περὶ τῆς μετακινήσεως τῆς ἐπιγραφῆς τῆς τ. 1 σ. 128. καὶ *Μακρ. Critschko Philologische Studien*, Sofia 1893 σ. 14-15]].

3) [[Περὶ τοῦ τρόπου παρασκευῆς κόλλυβων βλ. προσέτι Ἐστίαν 1890 Β', 237 (ἐν Κεφαλληνίᾳ). *Μπιλιώτη-Κατῶν Ῥόδος Β'*, 1890 τ. 2 σ. 217. *Σταματιάδου Σαμακὰ Ε'*, 306, 2. Συνόροδα εἰς τὰ κόλλυβα : *Π. Γεννάδιος ἐν Γαλ. Nature* 1886 σ. 186. Ὁ Πτωχοπρόδρομος περιγράφων τὰς ἀνάγκας τῆς οἰκογενείας του λέγει πρὸς τοὺς ἄλλοις :

Οὐ θέλουν εἰς τὰ κόλλυβα τῶν προτελευτησάντων
ἀμύγδαλα, ῥοῖδια, καρδοκουκουνάρια,
καὶ κανναβοῦριν καὶ φακὴν καὶ στραγαλοσταφίδας :

(ἐν *Rev. Archéol.* 1875 τ. 29 σ. 62).

* Ἄλλαι μαρτυρίαι περὶ κολλύβων παρὰ τῷ καθ' ἡμᾶς λαῷ ἢ τῶν κατὰ τὴν παρασκευὴν αὐτῶν ἐπιζομένων : Ἐθν. Ἀγωγή 1902 σ. 248 (Σαλαμίς). *Abbott Maced. Folk.* σ. 201. 208 κέ. *Λαογρ. Γ'*, 136 (Κηπουριὸ Γρεβενῶν). *Βάλληρδα Κυθνικὰ* σ. 114. *Καναλιὰκη Χιτικὰ ἀνάλ.* σ. 340. *Δελτ. Ἰστ. Ἐθν. Ἐτ. Γ'*, 337 κέ. (Πάτριος). *Οἰκονομοπούλου Λερισκὰ* σ. 85. *Ζωγρ. Ἀγ. Α'*, 216 § 84 (Σύμη). *Ξενοφάν. Γ'*, 341. 342 (Βουρδούρ). Πολλὰ περὶ κολλύβων, ἑορτασίων καὶ ἐπιμνημοσύνων, περὶ τῆς πρὸς μαντικὴν χρησιμοποίησεως αὐτῶν, τοῦ τρόπου τῆς διανομῆς κτλ. βλ. ἐν τῷ διηγήματι τοῦ Παπαδιαμάντη Ἄγια καὶ πεθαμένα (Ἀκρόπολ. 11 Φεβρουαρίου 1896 = *Α. Παπαδιαμάντη Οἱ μάγισσες* ἐκδ. Φέξη 1912 σ. 33 κέ.). Ἐορταστικὰ κόλλυβα παρὰ Βυζαντινοῖς βλ. *Παχυμέρ. Μιχ. Παλ. Γ'*, 12 σ. 453 Bonn. Κανίσκια διὰ κολλύβων καὶ ἐν ὄρισμέναις ἡμέραις : *Ἰω. Κομνηνοῦ Τυπικόν ἐν Ν. Ἑλληνομν. Ε'*, 396. Μολυβδόβουλλον Κωνσταντίνου Ῥογαρίου ἐν Δελφ. Ἐφημ. νομ. Ἄρχαιολ. 1907 Γ', 347. Κόλλυβα ὡς τροφή : Βίος δαΐου Θεοδώρου (ἐκ κώδ. τοῦ 18' αἰ.) § 6 φ. 196 παρὰ *Θεοφ. Ἰωάννου Μνημ. ἀγιολ. σ. 366*]].

4) *Πρωτόδικος* σ. 16. [[Βλ. καὶ *Κοραῖ Ἄτ. Δ'*, 301. *ΚΠ. Σόλλ. Η'*, 494]].

Κάσση ¹⁾ καὶ τῆ Κρήτῃ ²⁾ κατασκευάζουσι πίτταν (ψυχόπιττα ³⁾, ἄρτος) ἦν ἐμβάπτοντες ἐντὸς μέλιτος διανέμουσι μετὰ τῶν κολλύδων τοῖς γείτοσι.—Μέγα μέρος τοῦ σίτου θέτουσιν εἰς μέγαν δίσκον (πλαδένα ἐκ τοῦ ἀπλάς), καὶ κοσμοῦσι μετὰ μεγάλης φιλοκαλίας διὰ σακχαρικών, ῥόδων, ἀμυγδάλων, πετροσελίνου, κινναμώμου, πεφρυγμένων ἐρεβίνθων κλπ., τὸν δὲ δίσκον τοῦτον φέρουσιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ διανέμουσι μετὰ τὸ τέλος τοῦ μνημοσύνου ⁴⁾. Οἱ περιηγῆται Sonnini καὶ Saint-Sauveur περιγράφουσι ὡς ἐξῆς τοιαύτας προσφοράς κολλύδων ἐπὶ τῶν τάφων θετομένων: «Φέρουσιν, λέγει ὁ πρῶτος ⁵⁾, εἰς τὸν τάφον συχνὰς προσφοράς, πλακούντων, οἴνου, ἐρύζης, καρπῶν καὶ τῶν τοιούτων, ἐστολισμένους δι' ἀνθέων καὶ ταινιῶν· ἐκεῖ τὰς διανέμουσι καὶ τὰς τρώγουσι, καὶ τὸ εἶδος τοῦτο τοῦ φαγητοῦ, ἐξ οὗ ἔτι καὶ νῦν προσπαθοῦσι νὰ προσφέρωσι εἰς τὸν νεκρὸν, καλεῖται κόλιθα». «Ἐνὰ πᾶσαν τριμηνίαν, λέγει ὁ ἕτερος ⁶⁾, φέρουσιν ἐπὶ τοῦ τάφου ἐψημένον σῖτον, ἄρτους, πλακούντας, οἶνον καὶ ἔλαιον· προσεκάλουν θρηνοῦντες τὸν νεκρὸν, νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὸ φαγητόν· ὁ δὲ παπᾶς τῆς ἐκκλησίας, ἐνθα ἦν ὁ νεκρὸς τεθαμμένος, δὲν ἔλειπε νὰ ἐπωφεληθῇ τῆς περιστάσεως». Αἱ πληροφορίες αὗται, αἵτινες εἰσὶν ὀλίγον παραμειορφωμένα· ἔνεκα ἀγνοίας τῶν καθ' ἡμᾶς ἔθιμων, ἀναφέρονται κατὰ μέγα μέρος εἰς τὴν δοξασίαν, καθ' ἣν οἱ νεκροὶ τρώγουσιν ἐκ τῶν εἰς αὐτοὺς προσφερομένων, περὶ ἧς ἐκτενῆ ποιούμεθα λόγον ἐν τοῖς περὶ Βρικόλακων καὶ ἐν τοῖς περὶ Ρουσαλιῶν.

Οἱ Ἰνδοὶ εἶχον ἔθιμον, ἀνάλογον πρὸς τὴν ἑλληνικὴν τῶν κολλύδων. Οἱ νόμοι τοῦ Μανου διατάσσουσι πρὸς τιμὴν καὶ ἀναπαύσιν τῶν νεκρῶν προσφορὰν ἐξ ἄρτων ἢ ἐξ ἄλλου εἴδους ἄρτων ἢ ἄρτους ⁷⁾ καὶ κρέας, μετὰ ῥιζῶν καὶ καρπῶν, ἦν ἀφοῦ τιμήσῃ τοὺς θεοὺς, τοὺς τοῦ οὐρανοῦ καὶ ἐφ' οὐρανοῦ, τοὺς ἀγίους, τοὺς νεκροὺς καὶ ζῶντας, νὰ τρώγῃ οὐκικοδεσπότης μετὰ τῶν περὶ αὐτόν ⁸⁾. Τὸ δ' ἔθιμον τοῦ μοιράζειν κόλλυδα ἔθίζεται καὶ ἐν Ἑλλάδι ⁹⁾.

¹⁾ Ἀνάλογος συνήθεια εἶναι ἡ μακαρία, οἶνος μετὰ διπύρων καὶ ἄρτίσκων ⁹⁾,

1) Προϊόδικος σ. 17.

2) *Bybilakis* σ. 69.

3) [[Βλ. καὶ Κοραῖ Ἑστ. Δ', 706. Κατὰ τὸν Κανελλάκη (Χιακ. ἀνάλ. σ. 337) ψυχόπιττα καὶ ψύτση, «συνιστάμενον ἢ ἀπὸ πίττας ἢ ἄρτους, τυρόν, μέλι, ἐλάτας κ.τ.λ.» καὶ διανεμόμενον μετὰ τὴν κηδείαν]].

4) *Tournefort Voyage du Levant* τ. I σ. 193 κέ. *Theotoky Détails sur Corfou* σ. 51. [[Στολισμὸς κολλύδων: Ζωγράφ. Ἑστ. Α', 382 λ. βαράκι. Πρὸς καὶ δύο δημ. ᾄσματα περιγράφοντα τὸν στολισμὸν τοῦ δίσκου, τὸ ἐν παρὰ *B. Schmidt Griech. Märchen, Sagen u. Volkslieder* σ. 158 ἀρ. 17, τὸ δ' ἕτερον ἐν ΚΗ. Σόλλ. Η', 427 ἀρ. 21 καὶ τὴν ὑποσημείωσιν αὐτ., πρὸς δὲ καὶ τὸ διόστιχον παρὰ Σταματιάδῃ ἐνθ. ἀν. σ. 325]].

5) *Sonnini Voyage en Gr. et en Turquie* 1801 τ. II σ. 153.

6) *St. Sauveur Voyage historique etc. dans les isles. An VII (1799)* τ. II σ. 55—56.

7) *Lois de Manou, livre XI, traduction Loiseleurs Deslongchamps* σ. 186—187.

8) *Hahn Albanesische Studien* τ. I σ. 151.

9) Κοραῖς εἰς Ἑλλιοδώρ. Αἰθιοπικά τ. Β' σ. 75.

ἢ μετὰ τυρῶν καὶ ἄρτου ¹⁾, διανεμόμενος ἐν ταῖς ἐκφοραῖς ²⁾. Ἡ λέξις εἶναι

1) *Πρωτόδικος* σ. 14. Πρὸς καὶ *Ricaud Hist. de l'église grecque* 1710 σ. 298. «Enfin (μετὰ τὸν τελευταῖον ἀσπασμόν) chacun mange un morceau de pain, et boit un verre de vin, en souhaitant du repos à l'âme de leur ami, et de la consolation à la famille affligée»

2) [Ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Κουρέντων βράζουν σίτον εἰς λέβητας μεγάλους καὶ μοιράζουσι αὐτὸν μετ' ἄρτου εἰς τοὺς πτωχοὺς παρὰ τὸν τάφον. Ἐν Τήνῳ κατὰ τὴν πρόθεσιν ἐν τῇ οἰκίᾳ εἰς τῶν συγγενῶν ἢ φίλων προσφέρει εἰς τοὺς περὶ τὸν νεκρὸν ὀλοφυρομένους συγγενεῖς τὸ λεγόμενον *θιάσο*, ἧτοι ἐκχύλισμα ὀρύζης καὶ ἀμυγδαλῶν, ἐπιπασσόμενον μὲ κανέλλαν καὶ παρατιθέμενον ἐντὸς κυπέλλων μετὰ τῆς θυματῆς πολυτελείας, ὡς ἀναφυκτικόν· ἐν δὲ τοῖς χωρίοις, ἐνόσφ ὁ νεκρὸς εὐρίσκειται ἐν τῇ οἰκίᾳ, οἱ φίλοι ἢ καὶ τινες τῶν συγγενῶν ἐτοιμάζουσι ἐντὸς τοῦ μαγειρείου τὰ λεγόμενα *ξεροτήγαρα*, ἧτοι λεπτὰ φύλλα ζύμης, τὰ ὅποια περιπτύσσουσι κυλινδροειδῶς καὶ τηγανίζουσι μὲ ἔλαιον, γαμίζουσι δ' ἐξ αὐτῶν κάνιστρα καὶ στέλλουσι εἰς τὸ νεκροταφεῖον, ἐνθα μετὰ τὸν ἐνταφιασμόν διανεμόνται ἀνά ἕν εἰς τοὺς παρευρισκομένους γιὰ τὸ *συχώριον* (Κατ' ἀνακοίνωσιν Στυλιανῆς Καραλή). Καὶ ἐν Χίῳ κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον ἐτοιμάζουσι τὰ λεγόμενα *φροῦτα*, εἰς τινὰ δὲ χωρία τὸ *ψυχοπίτι* (βλ. ἀνωτέρω σ. 351 σημ. 3) καὶ εἰς τὸ Πυργί *πιλάφι* λαθερόν, τὸ ὅποion προσφέρεται εἰς πάντας τοὺς κατοίκους (*Κανελλάκης* ἐνθ. ἀν.). Τὸ *πιλάφι* συνηθίζεται καὶ ἐν Ἀραβανίῳ καὶ ἄλλοις χωρίοις τῆς Καππαδοκίας (αὐτ. σημ. 1). Ὅμοίως ἐν Βουρδούρ τὸ διδόμενον εἰς τοὺς παρακολουθήσαντας τὴν κηδείαν *μακαρία* συνίσταται ἐκ τεμαχίου ἄρτου μετὰ σταφίδων ἢ ἀπὸ *πιλάφι* (Ξενοφάν. Γ', 340). Ἐν τῇ περὶ τῆς ταφῆς, ἐν Μάνῃ, παρέχεται εἰς τοὺς παρακολουθήσαντας τὴν κηδείαν ἢ θάψιν ἰσθμίου βραστῆς φάβας, εἰς ἣν ἐμβάπτων ἕκαστος τεμάχιον ἄρτου *σχωριὰ τὸν νεκρὸν* (Δεσφ. Γ', 475—6). Ἐν Κύθῳ δὲ γλύκασμα μετὰ ὀσπύνης τὸ «*συχώριον*» (*Βαλλάνης Κυθ. σ. 114*) κόκκοι βρασμένῃς κριθῆς καὶ οἴνου, ἀναφυκτικὸν ἐν Θεσσαλίᾳ, κατὰ τὸν *Howey* ἐν *Comptes rendus des séances de l'Académie des inscriptions et des belles-lettres* 1868 IV, 226. Εἰς Γιάννισσαν τῆς Καλαμάτας μετὰ τὴν ταφὴν διανεμόνται εἰς τοὺς συνοδεύσαντας τὸ λείψανον ἐκ τῶν κομισθέντων κολλύθων καὶ οἴνου ἐν δὲ ὁ θανὼν ἦτο γέρων καὶ εὐπορος, χάλκινα κερμάτια (Κατ' ἀνακοίνωσιν Γ. Βελημάχου ἱερέως). Ὅμοίως ἐν Χίῳ μετὰ τὴν ταφὴν διανεμόνται χρήματα, πρὸς δὲ ἄρτος, τυρὸς καὶ ἕτερα ἐδέσματα (*Πασιάτη* Χιακ. γλωσσάρ. σ. 223 λ. μακαριά. Βλ. καὶ σ. 394 λ. ψίκι), εἰς δὲ τὸ χωρίον Παρπαριά σοῦπα «μὲ κανένα συκαλάκι ἔς τὴ μακαριά τοῦ συχωρεμένου», ἄρτος καὶ «κανένα μεταλλικάκι» (Χιακ. Χρον. Α', 84), ἄρτος ἢ χρήματα εἰς τοὺς πτωχοὺς ἐν Λέσβῳ (*Georgeakis et Pineau* Folkl. de Lesbos σ. 321—2), χρήματα ὡς *μαρινοιάτικα* ἐν Συλάτοις Καππαδοκίας (*Φαρασοπούλου* Τὰ Σύλατα σ. 41). Κατὰ τὴν ἐκ τοῦ ναοῦ ἐξοδὸν ἄρτος καὶ οἶνος προσφέρεται ἐν Ῥόδῳ εἰς τοὺς παρισταμένους (*Μυλιώτη-Κοιτῆ* Ῥόδος Β', 305). Εἰς τοὺς ἐπιστρέφοντας δ' εἰς τὴν οἰκίαν διανεμόνται ἐκ κανίστρων σῦκα, ἄρτος, ὀπώραι καὶ διάφορα γλυκύσματα, ἐν Ἀμοργῷ (*Γάσπαρη* Ἀμοργός σ. 73), σταφίδες, ἀμύγδαλα κ.τ.τ. ἐν Λευκάδι (ΚΠ. Σύλλ. Η', 428), ἄρτος, τυρὸς, ἢ ἐν καιρῷ νηστείας ἐλαίαι καὶ οἶνος, ἐν Κύπρῳ, τοῦτο δὲ λέγεται *παρηγορικά* (*Σακελλαρίου* Κυπρ. Α', 738), καφές καὶ βραχὴ ἐν Χίῳ (*Κανελλάκης* σ. 339), ἢ καφές καὶ οἰνόπνευμα ἐν Λιδίῳ (Ξενοφάν. Δ', 237) κ. ἀ. *Μακαρία* ἐν Συλάτοις ἐκαλοῦντο τὰ διανεμόμενα φαγητὰ εἰς τοὺς κατοίκους τοῦ χωρίου κατὰ τὴν πρώτην Κυριακὴν μετὰ τὴν ταφὴν, ὡς καὶ τὴν τεσσαρακοστὴν ἡμέραν (*Φαρασόπουλος* ἐνθ. ἀν.).—Ἀνάλογοι συνήθειαι ἄλλων λαῶν: Εἰς τινὰς δῆμους τῶν κάτω Ἀλπεων φέρουσι εἰς τὸ κοιμητήριον ἀσκὸν οἴνου, δι' οὗ κερνώσι τοὺς παρευρεθέντας (*Note Coutumes, mythes et traditions des provinces de France* σ. 11). Ἐν Escoussens (παρὰ τὰ Πυρηναῖα) εἰς κάλαθον θέτουσιν ἄρτον καὶ φιάλην οἴνου, ἃ μετὰ τὴν κηδείαν δίδουσι εἰς τὸν πτωχότερον τῆς ἐνορίας (αὐτ. σ. 94). Διανομὴ τροφίμων ἐν Σαβοῖᾳ: *Rev. hist. relig.* 1910 τ. 62 σ. 342, εἰς πτωχοὺς ἐν Βελγικῇ: *Bulletin de Folklore, Liège* 1898 σ. 13. Διανομὴ ἄρτου εἰς τοὺς

ἀρχαία καὶ κατὰ τὸν Ἄρποκρατίωνα ¹⁾ ἐσήμαινε τὰ νεωστὶ ἀληλεσμένα ἄλφιστα, μέλιτι ἀναδευμένα καὶ ἀσταφίσι καὶ χλωροῖς ἐρεθίνθοις μεμιγμένα, ἃ τοῖς τὰ ἱερὰ τελοῦσιν ἔνεμον. Παρὰ δὲ τοῖς χωρικοῖς, πλὴν τῶν ἄλλων, ἐπικρατεῖ ἡ συνήθεια τοῦ τελεῖν κρεωδακισίαν τὴν πλησιεστέραν ἐπίσημον ἑορτὴν, τὴν ἐγγίζουσιν πρὸς τὴν ἡμέραν, καθ' ἣν συμπληροῦται ἔτος ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ οἰκείου αὐτῶν, ὅτε φέρουσιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν κρέας, ὅπτὸν συνήθως, καὶ ἄρτον εἰς τεμάχια ἐντὸς κανῶν, καὶ οἶνον καὶ διανέμουσι πᾶσι κοινῶς τοῖς συνεκκλησιασθεῖσιν, ἵνα συγχωρήσωσι τὸν τελευτήσαντα ²⁾).

Ὁ θάνατος ἐπὶ ξένης γῆς θεωρεῖται τὸ μέγιστον τῶν δυστυχημάτων. Πολλὰ δημοτικὰ ἄσματα οἰκτεῖρουσι τὸν ἀποθνήσκοντα εἰς τὴν ξενιτειάν, ὅπου οὔτε προσηκόντως τελοῦνται τὰ ἐπικηδεῖα οὔτε αὐτὴ ἢ ταφὴ γίνεται ὡς πρέπει. Ἰσοῦ πῶς δύο τούτων ἐκφράζονται.

Παρακαλῶ σε, Κύριε μου, καὶ προσκυνῶ σε, Θεέ μου,
τοῦ ξένου δός του ξενιτεῖα κι' ἀρωσῖα μὴν τοῦ δίνεις,
τί ἢ ἀρωσῖα θέλει στρώματα, θέλει προσκεφαλάδια,
θέλει μαννοῦλα ἔς τὸ πλευρό, γυναῖκα ἔς τὸ κεφάλι,
θέλει κι' ἀρσενικὸ παιδὶ κοινὸ νερὸ νὰ φέρῃ.

Ἔγὼ τὸ εἶδα μὲ τὰ μάτια μου ἔς ἕνα ἀποθνήσκοντα.
Τὸν πῆγαν καὶ τὸν ἔθαψαν σὰν τὸ σκεπὴν τὸν τάφο
δίχως θυμιάματα καὶ κερί, δίχως παπᾶ καὶ ψάλτη ³⁾.

Θεέ μου, μεγαλοδύναμε, μεγάλο τ' ἄγαθά σου!
τοῦ ξένου δός του ξενιτεῖα, κι' ἀρωσῖα μὴν τοῦ δίνεις
γῆ ἀρωσῖα θέλει στρώματα, θέλει προσκεφαλάδια,
θέλει μαννάδες κι' ἀδερφαῖς, ἀδέρφια κι' ἀξαδέρφια.

Νά εἶχα τὸν οὐρανὸ χαρτί, τὴ θάλασσα μελάνι,
γιὰ νὰ γραφα τὰ ντέρτια μου καὶ τὰ παράπονά μου.
Μὰ τί εἶδαν τὰ ματάκια μου, μὰ τί εἶδαν τὰ καϊμένα,
τοὺς ξένους πῶς τοὺς θάφτιουνε, τοὺς ξένους πῶς τοὺς πᾶνε,
χωρὶς λιβάνι καὶ κερε, χωρὶς παπᾶ καὶ ψάλτη ⁴⁾.

πτωχούς: Arch. per le tradiz. popoi. 1898 σ. 47. Προσφορά ἄρτων κατὰ τὰς κηδείας ἐνηλίκων ἐν Ἰταλίᾳ: Αὐτ. 1900 σ. 467. Ἄρτος καὶ οἶνος μοιραζόμενος κατὰ τὴν ταφὴν, παρὰ τοῖς Ῥωμοῦνοισι τῆς Τρανσυλβανίας: W. Schmidt Das Jahr und seine Tage σ. 41]].

1) Ἄρποκρατίων λ. Νεφέλατα.

2) Πρωτόδικος σ. 17. [[Πρβλ. καὶ Βάλληνηδα Κυθν. σ. 115. Σταματιάδου Ἰκαριακά σ. 114—5]].

3) [[Kind Anthol. σ. 140 ἀρ. 10]]. Ζαμπελ. Ἄσματα Δημοτικά σ. 726. Passow σ. 249 ἀριθμ. 341.

4) Χασιώτη Συλλογὴ τῶν κατὰ τὴν Ἑπαιρον δημοτ. ἄσματων σ. 86 ἀρ. 21. [[Βλ. καὶ Μαρούσου Τραγ. ἔθν. Β', 70. 85. Passow σ. 271 ἀρ. 385. Ἀρμενιανοῦ Δημ. ἄσμ. Ἑ-

Ὅταν τις ἀπέθνησκειν εἰς ξένην χώραν, πρῶτιστον τῶν συγγενῶν καθήκον ἐνομίζετο ἢ ἀνακομιδὴ τῶν ὀστέων τοῦ τεθνεώτος, ἢ καὶ αὐτοῦ τοῦ πτώματος ἢ εἰς τὴν πατρίδα γῆν μετακόμισις, ἐὰν ἢ χώρα, ἐν ἣ ἀπέθανεν, ἀπέδειχεν ὀλίγον διάστημα. Ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ ἀποθνήσκοντες, ὡς ἐνθερμοτέραν εὐχὴν τὴν εἰς τὴν πατρίδα ταφὴν αὐτῶν ἐξέφραζον.

Δημήτριος ὁ Χαριτόπουλος, Ἑλληὴν ἐκ Στερεᾶς Ἑλλάδος γράφων ἐν Ζακύνθῳ (7 Ἰουνίου 1708) τὴν διαθήκην του, ἀπευθύνει τὰς ἐξῆς παρακλήσεις πρὸς τὸν ἀδελφόν του : «Καὶ ἂν δώσῃ ὁ Πανάγαθος καὶ πανοικτίρμονας Θεὸς νὰ ἐλευθερωθῇ τὸ δυστυχισμένο γένος μας ἀπὸ τὸν τρομερό, καὶ ἀπάνθρωπο, καὶ ἀντίχριστο, καὶ ἀνελεήμονον Ἀγαρηνόν, νὰ ξεθάψῃ τὰ κόκκαλά μου, καὶ τὰ κόκκαλα τοῦ μακαρίτου ἀδερφοῦ μας Φιλοθέου, ποῦ τὰ ἔχω κρυμμένα μὲ μία σακκούλα ἔς τὴ σπηλιά, ποῦ ἐγνωρίζει, καὶ νὰ τὰ θάψῃ μαζί καὶ κοντὰ ἔς τὰ κόκκαλα τῶν γονιῶν μας εἰς τὴν ἐκκλησιὰ τῆς πατρίδος μας· μὰ τὸ ξαναλέγω, ὅταν ἐλευθερωθῇ, καὶ ὄχι τώρα ποῦ εἴμαστε σκλάβοι. Καὶ ἂν κάμῃ ἔτσι νάχῃ τὴν εὐχὴ τοῦ Φιλοθέου καὶ ἐμένα, ἀλλέως τὴν κατάρα μας· γιατί ἔτσι μὲ ὤρ- κισε ἔς τὸ Εὐαγγέλιον ὁ μακαρίτης Φιλόθεος ὡς ἂν ἐξεψύχου»¹⁾. Ἐν τινι δημοτικῷ ἀνεκδότῳ ἄσματι τῆς Μάνης, μήτηρ τις λέγει πρὸς τὴν κόρην της· Προτιμῶ νὰ ξενιτευθῆς, καὶ εἰς ξένην νὰ ταφῆς χώραν, ἢ νὰ κάμω ὅ,τι θέλεις·

Καλὴ εὐχὴ νὰ ξενιτευθῆς,
καὶ πλοῦτε νὰ ξεποθαφτῆς,
πασὰ τὰ κόκκαλά μου
τὰν ξέν' ἀπὸ τὸ σπίτι μας.

Ἐν γένει δὲ εὐρίσκομεν τοιαύτας εὐχὰς ἐπιχρατούσας παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλησι²⁾ καὶ τοῖς Ἑβραίοις³⁾.

πείρ. σ. 207 ἀρ. 344. Ζωγράφ. Ἀγ. Α' σ. 184 ἀρ. 10. σ. 311 ἀρ. 37. Πασαγιάννη Μα- νιάτικα μοιρολόγια σ. 171 ἀρ. 225]].

1) Χρυσσαλὶς τ. Γ' σ. 525. Κ. Ν. Σάθα Τουρκοκρατουμένη Ἑλλάς 1869 σ. 411. Ὁ ποιητὴς Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης, δημοσιεύων τὴν διαθήκην ταύτην, λέγει : «Ἡ ὡς ἐκ θαύματος διασωθεῖσα διαθήκη τοῦ... Δημητρίου Χαριτοπούλου, περιουσία ἀνεκτίμητος καὶ πολιτικόν Εὐαγγέλιον περιέχον ἐν τῇ ἀπλοϊκωτέρᾳ αὐτοῦ διατυπώσει τὸ σύμβολον τῆς ἐθνικῆς πίστεως κλπ.» (Ἀθανάσης Διάκος 1867 σ. 163, 174—175. [[Ποιήματα 1891 Β', 358, 369—370. Βίος καὶ ἔργα 1908 Γ', 271, 280]]).

2) Κατὰ τὸν Πλούταρχον (Ἀγησίλ. 40) λακωνικόν ἔθος ἦτο «τῶν μὲν ἄλλων ἐπὶ ξένης ἀποθανόντων αὐτοῦ τὰ σώματα κηδεύειν καὶ ἀπολείπειν, τὰ δὲ τῶν βασιλέων οἴκαδε κομίζειν». Οὕτω μετηνέχθη τὸ λείψανον τοῦ Ἀγησιλάου ἐξ Αἰγύπτου εἰς Σπάρτην (Πλούταρχ. Ἀγησίλ. 40. *Corn. Nep. Agesil. VIII, 7*). Ἐπίσης τὸ τοῦ Φιλοποίμενος (Πλούταρχ. Φιλοποίμ. 21. *Justin. XXXII, i, 6* κέ.), τὰ ὀστά τοῦ Κίμωνος (Πλούταρχ. Κίμ. 19, 4. Ἡροδότ. Γ', 103. *Πανσαν. Α', κε', 11*), τοῦ Θησεῶς (Πλούταρχ. Θησ. 36. Κίμ. 8. *Διοδώρ. Σικελ. Δ', 62*), τοῦ Θεμιστοκλέους (Θουκυδ. Α', 138. Πλούταρχ. Θεμιστοκλ. 32. *Nep. The- mist. X, 5*), τοῦ Εὐμένους (Πλούταρχ. Εὐμέν. 19. *Nep. Eumen. XII, 4*), Δημητρίου τοῦ Πολιορκητοῦ (Πλούταρχ. Δημήτρ. 53) καὶ ἄλλων· τὸ αὐτὸ λέγεται παρ' Ὀμήρῳ περὶ Σαρπηδόνοιο (Ἰλιάδ. II, 666 κέ.).

3) «Ποιήσεις με ἐπ' ἐμέ ἐλεημοσύνην καὶ ἀλήθειαν, λέγει ὁ Ἰακώβ τῷ Ἰωσήφ, τοῦ μὴ θάψαι με ἐν Αἰγύπτῳ· ἀλλὰ κοιμηθῆσομαι ματὰ τῶν πατέρων μου, καὶ ἀρῆς με εἰς

Ἐτέλουν δὲ τακτικῶς καὶ τὰ μνημόσυνα τῶν οὕτως ἀποθνησκόντων· ὁ Fau-riel μάλιστα ἀναφέρει ἔθιμόν τι, ὅπερ ἂν καὶ ἀρχαῖον φαίνεται¹⁾, δὲν εἶναι ἔμως ἤδη ἐν χρήσει. Ὅταν τις ἀποθάνῃ εἰς τὰ ξένα, λέγει οὗτος²⁾, θέτουσιν ἐπὶ τῆς νεκρικῆς κλίνης ὁμοίωμά τι αὐτοῦ, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου ἀρμόζουσι τινὰ τῶν ἐνδυμάτων τοῦ θανόντος· καὶ εἰς τὸ ὁμοίωμα ἐκεῖνο θρηγοῦσιν, ὡς θὰ ἐθρήγουσαν ἂν ἀληθὲς πτώμα πρὸ αὐτῶν εἶχον³⁾. Τὰ εἰς παρομοίας περιστάσεις ἐκφωνούμενα μοιρολόγια εἶναι πῶς τῶν ἄλλων θλιβερώτερα⁴⁾· καὶ νομίζουσι μεγάλην δυστυχίαν, ὅταν συγγενῆς τις ἀποθάνῃ μακρὰν εἰς ξένην γῆν, διότι δὲν δύνανται νὰ περισυνάξωσιν ἡμέραν τινὰ τὰ λείψανά του, ὅπως εἰς τὸν κοινὸν τῶν πατέρων τάφον τὰ καταθέσωσιν. Ὅμοιον ἔθιμον ἀπαντᾷ καὶ παρ' Ἀλβανοῖς⁵⁾.

Οἱ Ἕλληγες τρέφουσιν ἄκρον σεβασμὸν εἰς τὰ λείψανα τῶν προγόνων, καὶ μετ' ἐπιμελείας φυλάττουσιν αὐτὰ ἐν ἐπίτηδες σάκκοις μετὰ τὴν ἀνακομιδὴν⁶⁾. Οἱ κάτοικοι τῆς Πάργας, ὅταν ἡ ἀτυχῆς αὕτη πόλις ἐπωλήθη εἰς τὸν

Αἰγύπτου, καὶ θάψεις με ἐν τῷ τάφῳ αὐτῶν» (Γένεσ. ΜΖ', 29 κέ. Βλ. καὶ ΜΘ', 29) κέ. καὶ Ν', 21 : «καὶ συνανοίσατε τὰ ὀστέα μου ἐντεῦθεν μεθ' ὑμῶν»).

1) Ὅμοιον ἴσως εἶναι τὸ ἀρχαῖον τῶν κενοταφίων ἔθιμον, καὶ τῆς προθέσεως τῶν ὀστέων· «ἐπεὶ δ' ἐκομίσθη τὰ ὀστέα τοῦ ἀδελφοῦ, οὐ προῦθ' ἐπὶ τῆς ἐπιφύσεως», λέγει ὁ Ἰσαῖος (π. Ἄουτυφίλου κλήρου α', 7).

2) *Fauriel Chants populaires de la Grèce* τ. I σ. 241. [[Βλ. καὶ Π. Γ. Μακρ. Τὸ Παλαιὸν σ. 101. Πρβλ. καὶ Βύλλ. ΜΘ', 24 (καὶ σ) γίνε- νῆσθε σ. 333, τὸ παραθερημένην σημεῖον τῆς λ. ἐπίφασε ἐπιφύσεως Ὁ ἐν τῇ Ἐθνικῇ Π. νακοθήκῃ πίναξ τοῦ Νικηφόρου Λύτρα «Ταριανὸν μοιρολόγι» περὶ τῆς τοιαύτης σκηρῆς]].

4) [[Βλ. Βάλληγδα Κυθν. σ. 115. Πρβλ. καὶ ἀνατολίτικον μοιρολόγι Νισύρου ἐν Ζωγρ. Ἄγ. Α', 408—9 ἀρ. 2]].

5) *Hahn Albanesische Studien* τ. I σ. 152.

6) Ἡ ἀνακομιδὴ τῶν λειψάνων, ἤτοι ἡ τῶν ὀστέων ἐκ τοῦ τάφου ἀνόρυξις, γίνεται συ- νήθως μετὰ τὴν λήξιν τριῶν ἡμερῶν ἀπὸ τῆς ταφῆς, καὶ κοινῶς λέγεται *ξέχωσμα καὶ ἀνοιγμα* (τὸν ξεχώσανε τὸν νεκρό). [[Ἐν Λέσβῳ ἐνίοτε καὶ μετὰ παρέλευσιν διατίας (*Georgeakis et Pineau Folkl. Lesbos* σ. 322· βλ. καὶ σ. 346). Ἐν Μάνῃ μετὰ πάροδον ἔτους (Λαογρ. Γ', 476), ἐν δὲ Νισύρῳ μετὰ ἓν ἔτος καὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας (*Γ. Παπαδοπούλου Γεν. περιγρ. Νισύρου* σ. 70—71). Ἐν Βουρδούρ ἀνακομιδὴ τῶν λειψάνων ἀγίνετο μόνον ὁσάκις ἐπρόκειτο νὰ ἐνταφιασθῇ ἐν τῷ αὐτῷ τάφῳ ἕτερος νεκρὸς (*Ξενοφάν. Γ', 342*)]]. Γίνεται δὲ ἡ ἀνόρυξις ἐπὶ παρουσίᾳ ἱερέως τινός, ὅστις φροντίζει περὶ τῆς ἐπιμελοῦς συλ- λογῆς τῶν ὀστέων. Ταῦτα συλλέξαντες καὶ καθαρίσαντες τοῦ ἐπικολλήσαντος χύματος θέ- τουσιν ἐντὸς λευκοῦ ὑφάσματος καὶ μετ' αὐτοῦ ἐντὸς κιθωτίου ἐκ ξύλου κυπαρισσίνου, ἀφοῦ πρότερον πλύνωσι δι' εὐώδους μέλανος οἴνου, φέρουσιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ὅπου, τελε- σθέντος μνημοσύνου, ἀσπάζονται πάντες οἱ συγγενεῖς τὸ κρανίον, καὶ τελευταῖον καταθέτου- σιν αὐτὰ οὕτως ἔχοντα ἐν τῷ κοιμητηρίῳ (*Πρωτόδικος* σ. 17. 18) ἢ μᾶλλον χωρευτηρίῳ. [[*Κοιμητήρι* ἐν Μακεδονίᾳ (*Abbot Maced. Folkl.* σ. 210), ἐν Νισύρῳ (*Γ. Παπαδόπουλου* ἐνθ. ἀν. σ. 71), ἐν Λέσβῳ (*Georgeakis et Pineau* σ. 322), ἐν Βουρδούρ (*Ξενοφάν. ἐνθ. ἀν.*) ὀνομάζεται ὁ τόπος, ἐνθα φυλάσσονται τὰ ἐκταφέντα ὀστέα]]. Ἐκεῖ δὲ παρατηροῦσιν ἐάν ἀπουνετέθῃ καθ' ὀλοκληρίαν τὸ σῶμα ἢ οὐ, ἐξ οὗ, ὡς ἐν τοῖς περὶ Βρικολάκων εἰπο- μεν [[ἐν Ἰλισσῷ 1870 Β', 404]], ἐξάγουσι περὶ τῶν ἀρετῶν ἢ κακιῶν τοῦ θανόντος. [[Περὶ τῆς συνήθειας ταύτης βλ. καὶ τὰς ἐξῆς μαρτυρίας : *Ch. Swan Journal of a Voyage up the Mediterranean*, Lond. 1826 I, 191. *Abbott* ἐνθ. ἀν. σ. 210 κέ. Λαογρ. Γ',

Ἐπιπλοῦσα ὑπὸ τῶν Ἄγγλων, ἔκαυσαν τὰ λείψανα τῶν πατέρων των, ὅπως μὴ ἀτιμασθῶσιν ὑπὸ τῶν Τούρκων· ἰδοὺ πῶς δημοτικόν τι ἄσμη περιγράφει τὴν συγκινητικὴν ταύτην πράξιν :

Βλέπεις ἐκείνη τὴ φωτιά, μαῦρο καπνὸ ποῦ βγάνει ;
ἐκεῖ καίγονται κόκκαλα, κόκκαλα ἀντρειωμένων,
ποῦ τὴν Τουρκιά τρομάζανε καὶ τὸ βεζίρη κάψαν.
Ἐκεῖ ναι κόκκαλα γονιοῦ, ποῦ τὸ παιδὶ τὰ καίει,
γὰ μὴν τὰ βροῦνε Λιάπηδες, Τούρκοι μὴν τὰ πατήσουν ¹⁾.

Ἐπιπλοῦσα αἰσθήματα ἐπεκράτουν καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἐξάγομεν ἐκ τῶν γνωστοτάτων τοῦ Αἰσχύλου στίχων :

ὦ παῖδες Ἑλλήνων ἴτε
ἐλευθεροῦτε πατρίδα
θῆκας τε προγόνων ²⁾.

Τὸ πένθος ἐπὶ τῷ θανάτῳ συγγενοῦς (θλίψις) διαρκεῖ πλείοτερον ἢ ὀλιγώτερον χρόνον κατὰ τὸν βαθμὸν τῆς συγγενείας, καὶ τὴν στοργήν, ἣν πρὸς αὐτὸν ἔτρεφον· ἀρκεῖ ἐν ἔτος διὰ τοὺς ἐγγυτέρω τῷ γένει ὄντας, ὡς γονεῖς, σὺν τῶν τέκνων, τρεῖς μῆνας διὰ τοὺς ἀπωτέρω, καὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας διὰ τοὺς φίλους καὶ σχετικούς ³⁾.

Ὁὖν πένθοντες τρέφουσι μακρὰν τὴν κόμην ⁴⁾ καὶ μελανοκίμωναν

476—7. Ἀρχελάου Σαραντιδου Συναξ. σ. 82. Ἀνακομιδὴ ὄστων παρ' ἄλλοις λαοῖς : *Abbott* σ. 218 κέ. *Rochholz Deutch. Glaube I*, 219 κέ. *H. Vischer Religion bei den Naturvölkern I*, 145. *Zts. Ver. Volksk.* 1902 σ. 15. *Arch. f. Religionswiss.* 1904 σ. 266. 1906 σ. 385 κέ.]]

1) *Ugo Foscolo Parga* σ. 443. *Ζαμπελ.* σ. 641. [Ἀραβαντινοῦ] Χρονογραφία τῆς Ἡπείρου τ. Β' σ. 205. *Passow* σ. 168. ἀρ. 222. [[Πολίτου Ἐκλ. ἀρ. 9 Α]]

2) *Αἰσχύλ.* Περσ. 402. 405.

3) *Πρωτόδικος* σ. 17. *Vrété Mél. néohell.* σ. 36. [[βλ. καὶ Χρυσοαλλίδα Β', 264. *Abbott Maced. Folkl.* σ. 204. Μακρότατον καὶ ἀσθηρότατον τὸ πένθος ἐν Ἀτταλείᾳ (*Δ. Ε. Δανιήλογλου Περιήγησις εἰς τὴν Παμφυλίαν*, Κων/πολ. 1855 σ. 173). Ἐπί πολλά ἔτη παρὰ τοῖς Νισυρίοις καὶ μάλιστα ταῖς γυναῖξι (*Γ. Παπαδοπούλου Γεν. περ. Νισύρου* σ. 70). Ἐν Λέσβῳ τὸ πένθος διαρκεῖ ἐφ' ὅσον ὁ νεκρὸς παραμένει ἐν τῷ τάφῳ, ἤτοι δύο ἢ τρία ἔτη, μέχρι τῆς ἀνακομιδῆς τῶν λειψάνων (*Georgeakis et Pineau* ἐνθ. ἀν. σ. 322). Διάρκεια πένθους παρ' ἀρχαίοις : βλ. νόμον Γαμβρείου Μουσίας στ. 11—13 (*CIG* ἀρ. 3562. *Dittenberger* ³ ἀρ. 1219). *Iw. Müller Gr. Privatalt.* σ. 464 b. (β' ἐκθ. σ. 225—6)]].

4) [[Ἐπὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας δὲν ἐξυρίζοντο ἐν Ψαρῶσι (Χρυσοαλλ. ἐνθ. ἀν.). Καὶ ἐν Κύθῳ (*Βάλληνα Κυθν.* σ. 115), Μακεδονίᾳ (*Abbott* ἐνθ. ἀν. *Γουσίου Πάγγ.* σ. 64) κ.ά. δὲν ἐξυρίζονται, ἐν δὲ Βουρδούρ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας οὐδὲ ἔκαιρον τὴν κόμην (*Ξενοφάν.* Γ', 340). Ἄλοστοι καὶ ἀκτένιστοι παραμένουσιν ἐν Ἰκαρίᾳ (*Σταματιάδου Ἰκαριακά* σ. 114) καὶ ἐν Στερνίτῳ (κατ' ἀνακοίνωσιν Κ. Κασμάτη 1894). Ἐν Ἡπείρῳ μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, κατὰ τὴν μαρτυρίαν *Γρ. Παλιουρίτου* (Ἀρχαιολ. ἑλλην. Β', 262), οἱ πανθοῦντες ἀφήνον μακρὰν τὴν κόμην, ἐκούρευον δὲ καὶ τὴν χαιτήν τῶν ἱππῶν]]. Ὁ Λάκων Νικήτας Νηφάκης κατὰ τὴν [[προ]]παρελθοῦσαν ἑκατονταετηρίδα ζήσας, ἰδοὺ τί λέγει περὶ

σιν¹⁾, ὡς καὶ οἱ ἀρχαῖοι²⁾, καὶ ὅλα τὰ ἔθνη σχεδὸν ἐποίουν καὶ ποιοῦσι³⁾. Αἰ-
 ρε γυναῖκες καθ' ὅλον τὸ διάστημα τοῦ ἔτους διαμένουσιν οἴκαδε, ἂν δὲ σπου-
 δαία ἀνάγκη τύχῃ νὰ ἐξέλθωσιν, ἐξέρχονται διὰ μελανοῦ πέπλου κεκαλυμμέ-
 ναι⁴⁾, δὲν πορεύονται εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ ἀπέχουσι πάσης διασκεδάσεως,
 οὔτε ἄσματα ψάλλουσαι⁵⁾. Αἱ ἐσθῆτές των εἰσι μέλαιναί καὶ ἐν τῇ ἀτημελήτῃ

τῶν Μανιατῶν, ὅταν θέλωσι νὰ ἐκδικηθῶσι τὸν θάνατον φονευθέντος συγγενοῦς των :

Δὲν θέλουν νὰ ἀλλάξουσι, δὲν θέλουν νὰ πλυθοῦσι,

καὶ μήτε ματαμπερίζονται ἂν δὲν δικαιοθοῦσι.

Τοὺς βλέπεις μὲ τὰ γένεια καὶ καταλερωμένους,

ὅαν βρικολάκους ἄγριους καὶ πάντ' ἀματωμένους. (Ἱστορία τῆς Μάνης

ἐλγρ, στ. 259 κέ. ἐν *G. L. Maurer* Das Griechische Volk τ. III σ. 101). Καὶ ἐν Σερβίᾳ
 τὸ μὴ κείρεσθαι τὸν πώγωνα θεωρεῖται σημεῖον πένθους (*Dora d' Istria* Les femmes en
 Orient, βιβλ. III ἐπ. 2 τ. I σ. 207 μεταφρ. Αἴμ. Σκουζέ). [[Περὶ κουρᾶς τῆς κόμης καὶ
 ξυρίσεως τοῦ πώγωνος εἰς ἔνδειξιν πένθους παρ' ἀρχαίοις καὶ νεωτέροις λαοῖς βλ. *L.*
Sommer Das Haar in Religion und Aberglauben der Griechen 1912 σ. 64 κέ.
Samter Geburt, Hochzeit u. Tod σ. 179 κέ. *Waitz* Anthropol. III, 196. 387.
Andree Ethnogr. Parallelen σ. 150—152. Σύρισμα καὶ κούρευμα κατὰ τὸ ἐπέταιον
 μνημόσυνον παρὰ τοῖς Χριστοῦροις τῶν Καυκασίων : *Arch. f. Religionswiss.* 1899
 σ. 293]].

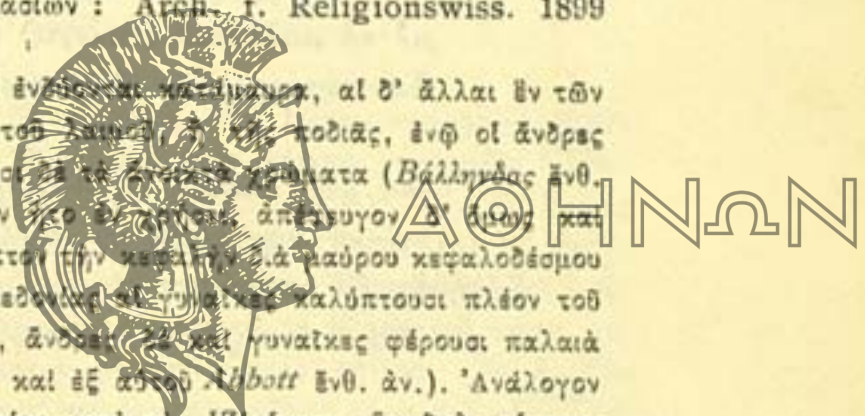
1) [[Ἐν Κόθινῳ αἱ μὲν στενωτάται συγγενεῖς ἐνδύονται κατὰ τὸν ἄνδρα, αἱ δ' ἄλλαι ἐν τῶν
 ἐνδυμάτων φοροῦσι μαῦρον, ἢ τῆς κεφαλῆς, ἢ τοῦ σώματος ἢ τῆς κοδιᾶς, ἐνῶ οἱ ἄνδρες
 μαυρίζουσι τῆς κεφαλῆς τὸ κάλυμμα, ἀποφεύγουσι δὲ τὰ ἐνδύματα ἄσπρα (Βάλλημος ἔνθ.
 ἂν.) Ἐν Βουρζούρ τὸ τελείων μαυροῦσθαι δὲν εἶναι ἐπιβεβηκὸς ἀπέχουσι δὲ ἀφ' ἑαυτῶν καὶ
 ἐκεί τὰ ζωηρὰ χρώματα, αἱ δὲ γυναῖκες ἐκάλυπτον τὴν κεφαλὴν ἀσπράου κεφαλοδέσμου
 (Ξενοφάν. ἔνθ. ἂν.). Ἐν Λακκοδικίῳ τῆς Μακεδονίας αἱ γυναῖκες καλύπτουσι πλέον τοῦ
 συνήθους τὸ πρόσωπόν των διὰ τῆς καλύπτρας, ἄνδρες δὲ καὶ γυναῖκες φέρουσι παλαιὰ
 ἐνδύματα κινουῦντα τὸν οἶκτον (Γούσιος ἔνθ. ἂν. καὶ ἐξ αὐτοῦ *Abbott* ἔνθ. ἂν.). Ἀνάλογον
 συνήθειαν ἐπικρατοῦσαν ἐν τοῖς νήσοις τοῦ Αἰγαίου κατὰ τὴν 12^α ἑκατ., ὅτι δηλ. αἱ πεν-
 θοῦσαι μητέρες καὶ αἱ χῆραι δὲν ἤλλασσον ἐνδύματα καὶ ἐσώρρουχα, μέχρις ὅτου κατέ-
 πιπτον ταῦτα εἰς ῥάκη, ἀναφέρει ὁ Ἰησουῖτης μοναχὸς *Robert Sauger* ἐν τῇ ἀνωνόμως
 ὑπ' αὐτοῦ ἐκδοθείσῃ *Histoire nouvelle des anciens ducs et autres souverains de*
l'Archipel, Paris 1698 καὶ 1699 σ. 389. Καὶ ἐν Λιβύῃ οἱ γονεῖς τοῦ θανόντος δὲν ἤλ-
 λασσον ἐνδύματα ἐπὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας (Ξενοφάν. Δ', 237)].

2) [[Ἱπποκράτ. Π. ἰσρ. νόσ. σ. 589 Kühn]]. *Εὐριπ.* Ἑλέν. 1087. Ἰφιγ. Ἀθλ. 1438.
 Ἰσαῖος π. Νικοστράτου κλήρου 7. *Πλουτάρχ.* Περικλ. 38. [[Πρὸς καὶ *Iw. Müller* ἔνθ.
 ἂν. σ. 462 c. (3' ἐκδ. σ. 216)]. Περὶ τῶν Ρωμαίων βλ. *Juvenal* X, 245. *Propert.* V, 7.
 28. *Macrob.* Saturn. III, xv, 4. *Tacit.* Annal. III, 2. [[Περὶ τῶν Βυζαντινῶν βλ.
Κωνστ. Μανασσῆ Παραμυθητικὸν ἐν Βυζ. Χρον. 1900 σ. 642. *Νικήτ. Χωνιάτ.* σ. 402
 Bonn (κῶδ. 250 Μονάχ. : «καὶ τὴν στολὴν αὐτῆς εἰς μαῦρον μετήμειψεν ἱματισμόν».)
Νικηφ. Γρηγορ. Εἰς τὴν ἀγ. Θεοφανῶ 7 σ. 29 Kurtz (λύπη ἐπὶ τῇ ἀπαιδίᾳ). Λευκά οἱ βα-
 σιλεῖς : βλ. *Παναρέτου* Χρονικὸν 29 ἐν Νέφ Ἑλληνομν. Δ', 282]].

3) Πρὸς *Carmeli* Storia di varj costumi sacri e profani dagli antichi fino a
 noi parvenuti 1761 τ. I σ. 207 κέ. βιβλ. I κεφ. 12. (Del vestir nero nella morte di
 alcuno). [[Βλ. καὶ *Waitz* ἔνθ. ἂν. I, 365. III, 196. Γενικῶς περὶ τοῦ μέλανος χρώματος
 ὡς πένθιμου βλ. *Zs. Ver. Volksh.* 1913 σ. 152]].

4) *Πρωτόδικος* σ. 17. [[Βλ. καὶ ἀνωτέρω σημ. 1]].

5) [[Βλ. *R. Sauger* ἔνθ. ἂν. Π. Γ. Μακροῆ Τὸ Κατιρλί σ. 101. Ξενοφάν. Γ', 340.
Abbott ἔνθ. ἂν. Δαογρ. Γ', 476. Ἐν Στεμνίτῃ τῆς Γορτυνίας «ὅταν κανενὸς πεθαίνῃ συγ-

ένδυμασίᾳ των ἐκδηλοῦσι τὴν ψυχικὴν αὐτῶν θλίψιν¹⁾. Τὴν τοιαύτην παρὰ ταῖς γυναῖξι τῆς θλίψεως ἐκδήλωσιν ἄριστα εἰκονίζουσι τὰ ἐξῆς δημοτικῶν ἄσμάτων τεμάχια :

Νὰ πῆτε τῆς ἀγάπης μου, τῆς ἀγαπητικῆς μου,
νὰ μὴν ἀλλάξῃ τὴ Λαμπρὴ, ἔς τὴν ἐκκλησιὰ μὴν πάη,
νὰ μὴν τὰ πλέξῃ τὰ μαλλιά, νὰ μὴν τὰ δῆξῃ πίσω,
νὰ μὴν τὰ βάλῃ τὰ φλωριά, νὰ μὴν τὰ καμαρώσῃ,
γιατ' εἶναι ὁ Μῆτρος ὄρωστος καὶ θέλει νὰ πεθάνῃ²⁾.

καί :

Ν' ἀγκουρμασιῶ τὴ Λούκαινα, τὴ μαύρη τὴν Διαλέττα,
πῶς κλαίει, πῶς μοιρολογᾷ, πῶς χύνει μαῦρα δάκρυα.
Σὰν τὴν τρυγὸνα χλίβεται, σὰν τὸ παπὶ μαδιέται,
σὰν τοῦ κοράκου τὰ φτερὰ μαυρίζ' ἢ φορεσιά της³⁾.

καί :

Τοὺς κλαῖνε χώραις καὶ χωριὰ τοὺς κλαῖνε βιλαέτια,
τοὺς κλαίγ' ἢ τσοῦπρα τοῦ παπᾶ, αὐτὴ ἢ μαυροματοῦσα,
αὐτ' ἢ φεγγαρομέτωπη καὶ χαμηλοβλεποῦσα,
μὲ τὰ μαλλάκια ξέπλεον τὰ χέρια σταυρωμένα.
Σὰν τὴν τρυγὸνα χλίβεται, σὰν τὸ παπὶ μαδιέται⁴⁾.

καί :

Νὰ μὴν ἀλλάξῃ τὴ Λαμπρὴ καὶ τὰ φλωριά μὴ βγάλλῃ⁵⁾
καὶ νὰ μὴν πλέξῃ τὰ μαλλιά ἔς τὴν ἐκκλησιὰ μὴν πάη⁶⁾.

Συνήθεις δὲ ἐκφράσεις :

Σὰν τοῦ κοράκου τὰ φτερὰ μαυρίζ' ἢ φορεσιά της⁷⁾

καί :

Σὰν περδικούλα (ἢ τρυγὸνα) θλίβεται καὶ σὰν παπὶ μαδιέται⁸⁾.

Ἐν Κρήτῃ ὅμως καὶ ἐν πολλαῖς ἄλλαις τοῦ Αἰγαίου πελάγους νήσοις κεί-

γενῆς, δὲν πᾶσι ἔς τὴν ἐκκλησιὰ ἕως νὰ περάσουν 40 ἡμέραις» (παρὰ Κ. Κασμάτη ἐξ ἀνακοινώσεως μαθητοῦ 1894). Ἄοιτία τῶν πενθουσῶν ἐπὶ τριήμερον ἐν Νισύρῳ (Γ. Παπαδόπουλος ἐνθ. ἀν.))].

1) [Ῥυπαρότης ἐνδύματος πένθους δηλωτικὴ εἰς δημῶδη μοιρολόγια : «καὶ βάλῃ τὰ χηριάτικα τὰ λεροφορεμένα» (Ἡπίρου. ΚΠ. Συλλ. Η', 279). «Χήρα, ποῦ κάθησαι ψηλά, κατέβα παρακάτω | καὶ κάθησε ἔς τοῖς ἄσχημαίς, ἔς τοῖς λεροφορεμέναις» (Παπαζοφειροπούλου Περιουναγ. σ. 190, 2. Λάσκαρη Λάστα σ. 560, 2). Βλ. καὶ ἀνωτέρω σ. 357, 1]].

2) *Passow* Carmina popularia σ. 123 ἀρ. 162. [[Βλ. καὶ Ἀρχ. νεοτ. ἑλλ. γλ. Α', β', 113 ἀρ. 14]].

3) *Passow* σ. 49 ἀρ. 55.

4) Ζαμπελ. σ. 661 ἀρ. 78. *Passow* σ. 140 ἀρ. 190.

5) Κακὴ γραφὴ ἀντὶ βάλῃ.

6) Ζαμπελ. σ. 640 ἀρ. 52. *Passow* σ. 28 ἀρ. 31.

7) Ζαμπελ. σ. 650. *Marcellus Chants du peuple en Grèce* τ. I σ. 180, *Fauriel Chants popul.* τ. II σ. 128. *Passow* σ. 129 ἀρ. 254, σ. 255 ἀρ. 350.

8) Ἀδτ.

ρουσιν αἱ χῆραι τὴν κόμην, δι' ἃ καὶ ἡ ὕβριστικὴ προσφώνησις κουρεμένη θεωρεῖται καὶ βαρεῖα κατάρρα ¹⁾). Αἱ χῆραι δὲ καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἔχειρον τὴν κόμην, εἰς δῆλωσιν πένθους ²⁾).

Ἄρκεται προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίαι συνδέονται μὲ τὰς περὶ νεκρῶν δοξασίας, ὧν ἱκανὰς ἐν τοῖς περὶ βρικόλακων ἐξεθέσαμεν ³⁾). ἔκτος τούτων, ἐν Ἄντιπάρῳ, ὅταν ἀποθάνῃ ἄνθρωπος, τὴν πρώτην, τὴν δευτέραν καὶ τὴν τρίτην ἡμέραν οὐδεὶς τολμᾷ νὰ πατήσῃ ἔξω τοῦ κατωφλίου εὐθὺς μετὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου μέχρι τῆς ἀνατολῆς ⁴⁾), καὶ τοῦτο διότι νομίζουσιν ὅτι αἱ ψυχαὶ πλανῶνται τὴν νύκτα καὶ κακοποιοῦσιν ὅν τινα ἀπαντήσωσιν.

Ἐν Σύρα πιστεύουσιν ὅτι δὲν πηγαίνει σὲ καλὸ ἄμα σκουπίσωσι τὴν οἰκίαν, ἐν ἣ ἀπέθανέ τις, πρὶν ἢ παρέλθωσι τρεῖς ἡμέραι· τούτων δὲ παρελθουσῶν σκουπίζουσι καὶ θάπτουσι τὰ σαρώματα ⁵⁾). Ἐνῷ τοῦναντίον ἀλλαχοῦ εὐθὺς ἄμα ἐκφέρουσι τὸν νεκρὸν καθαρίζουσιν ὅλην τὴν οἰκίαν ⁶⁾).

1) [[Περὶ τῆς προελεύσεως τῆς ὕβριστικῆς σημασίας τῆς λέξεως *κουρεμένη* πρβλ. Λαογρ. Σύμμ. Β', 339—340. Ἐν Ἠπειρῷ καὶ Ἐλλάδι ἡ σφρα λέγεται *κουριμαδιά* ἢ *κουριμαδία* (βλ. Χασιώτ. σ. 83 ἀρ. 18. Οἰκονομίδου Τέχνη 185. Οὐλύπου σ. 72). Ἐν Κρήτῃ κείρου τὴν κόμην αὐτῆς καὶ ἡ μήτηρ τοῦ νεκροῦ (βλ. Ἐπιμηρίδα (Κορομηλά) 22 Μαΐου 1894 σ. 2: <Ἐπάνω του [τοῦ νεκροῦ τοῦ δολοφονηθέντος Λιάση] ἀδρανῆ ἐπέκειντο τὰ ὄπλα του καὶ τὰ μαλλιά τῆς Σφακιανῆς μητρὸς του, ἔτσι κατὰ τὸ ἔθιμον τοῦ τόπου τῆς ἐξέφρασε διὰ τῆς προσφορᾶς ταύτης τὸ βαθύτατον, τὸ σπικελιατικὸν πένθος>. Ἐν Χιμάρα ἡ μήτηρ, ἡ ἀδελφὴ καὶ ἡ σύζυγος τοῦ θανόντος κείρουσι τὴν κόμην μέχρι τοῦ μέσου τοῦ ὠτός, αἱ δὲ λοιπαὶ συγγενεῖς μέχρι τρίτης ἐξαδέλφης λύουσι τοὺς πλοκάμους των (Ζωγρ. Ἄγ. Α', 205). Περὶ τῆς συνηθείας τοῦ λύειν τὴν κόμην εἰς δῆλωσιν πένθους μαρτυροῦσι καὶ δημῶδη τινα ἄσματα (βλ. Χασιώτ. σ. 119 ἀρ. 45. Φοτία 1890 Β', 4016), ἐν δὲ Σταρεᾷ Ἐλλάδι τὸ θηλ. *ξέπληη* κατήντησε νὰ σημαίνῃ τὴν χῆραν, καὶ κατάρρα ἐκ τούτου νὰ σὲ ἰδῶ *ξέπληη!* ([Γ. Αἰγιάν] ἐν Ἀθηνᾶς Ναυπλίου 1831 σ. 79. Ἐφ. Φιλολ. 1859 12', 994). Γενικῶς περὶ ἀποκοπῆς τῆς κόμης βλ. Rev. hist. relig. 1900 τ. 42 σ. 43 κέ.]].

2) *Εὐριπίδ.* Ἐλέν. 1187—1188. [[*Φιλοσοφία*, ἐπ. 16 ἐν Epistol. gr. ed. Hercher σ. 473]].

3) [[βλ. Ἰλισσὸν 1870 Β', 401 κέ. 450 κέ. Γ', 3 κέ. καὶ τὸν ἀνέκδοτον Γ' τόμον τῶν Παραδόσεων]].

4) *Βάλληνδα* Τὸ ἐν Ὠλιάρῳ (Ἄντιπάρῳ) ἄντρον ἐν Πανδώρα τ. Ζ' σ. 299.

5) Παρ' Α. Χούμη (ἐκ Σύρας). [[βλ. καὶ Ζωγρ. Ἄγ. Α', 216 § 86 (Σύμης). Arch. f. Religionswiss. 1914 σ. 499. Ἐν Τήνῳ δὲν σαρώνουν τὴν οἰκίαν μέχρι τῆς ἐπιούσης (Παρά Στυλιανῆς Καραλῆ 1888)].

6) *Wachsmuth* Das alte Griechenland im neuen σ. 120. Τὸ ἔθιμον τοῦτο ἀναφέρει ὡς γινόμενον ἐν Ἀθήναις. [[βλ. περὶ τοῦ ἔθιμου: *Samter* ἐν N. Jahrb. f. d. kl. Alt. 1905 XV, 39 κέ. *Τοῦ αὐτοῦ* Geburt. Hochzeit u. Tod σ. 31 κέ. *Zs. Ver. Volksk.* 1901 σ. 264 κέ. *Fehrle* ἐν Hessische Blätter f. Volksk. 1912 XI, 216—7. Πρὸς καὶ *Wuttke* Deutsch. Glaube σ. 465 (= *Protz-Ziehen* Leg. gr. sacr. II, 1 σ. 263). Arch. f. Religionswiss. 1914 σ. 490, 499]].

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΗ ΣΗΜΕΙΩΣΙΣ

[[Βιβλιογραφία τῶν περὶ τῶν κατὰ τὴν τελευταίην πραγματευθέντων.

Γενικῶς περὶ τῶν κατὰ τὴν τελευταίην ἐθίμων βλ. *Chateaubriand* Le Génie du Christianisme μέρ. Δ' βιβλ. α', κεφ. 10—12 (κηδεία)· βιβλ. β' (τάφοι). *A. de Gubernatis* Storia popolare degli usi funebri Indo-europei. Milano 1873. *Frazer* ἐν Journal of the anthropological Institute of Great Britain and Ireland τ. XV σ. 64—101 (περὶ τῶν ἐπικηδείων συνηθειῶν θεωρουμένων ὡς μαρτυριῶν τῶν πρώτων πνευματιστικῶν ἰδεῶν). *E. Samter* Antike und moderne Totengebräuche ἐν N. Jahrb. f. das klass. Altertum 1905 τ. XV σ. 34—45. *C. Fries* Zum antiken Totenkult αὐτ. σ. 623—4. *K. Καλλιπικίου* Ἡ φροντίς τῶν νεκρῶν ἐν τῷ Χριστιανισμῷ ἐν Ἐκκλησιᾷ. Κήρυξι 1914 τ. Δ' σ. 200—205. 210—245. 281—285. 358—363. 395—399. *Hastings* Encyclop. of Religion and Ethics τ. IV σ. 411—511 (Death and disposal of the Dead).

Παρ' ἀρχαίοις: Βλ. *Hermann-Blümner* Privataltertümer IV σ. 361 κέ. *Iw. Müller* Griechische Privataltertümer σ. 461 c—464 c (² σ. 211—227). *Erw. Rohde* Psyche¹ σ. 200 κέ. ² κέ. ¹⁰ I σ. 216 κέ. *Körte* Εἰδωλον ἐν *Pauly-Wissowa* Realenc. V, 2084 κέ. Πρὸς. καὶ *F. B. Jevons* Greek Law and Folk-lore ἐν Classical Review 1895 IX, 247—250 (ἐπεξήγησις διατάξεων νόμου Ἰουλίδου τῆς ἐν Κέρῳ διὰ δεισιδαιμονιῶν γερμανικῶν προπάντων).

Νόμοι περὶ κηδείων: Λαβυαδῶν ἐν *Dittenberger Sylloge*² ἀρ. 438. *Dareste* Inscriptions juridiques grecques II, 1 κέ. ἀρ. 28. *Protz-Ziehen* Leges graec. sacrae II, 1 σ. 217 κέ. ἀρ. 74. Ἐπιτάφιοι ἐν Κέρῳ (Ἀρχ. Ἐφημ. 1859 σ. 1837 κέ. ἀρ. 3527—9). *Κορμ. IC* ἀρ. 395. *Inscript. juridiques* I, 10 κέ. ἀρ. II. *Dittenberger* ἀρ. 877/8. ³ ἀρ. 1218. *Protz-Ziehen* II, 1 σ. 260 κέ. ἀρ. 93). Γαμβρόστου Μελίας (CIG. ἀρ. 3562. *Inscript. juridiques* I, 48 κέ. ἀρ. III. *Dittenberger*² ἀρ. 879. ³ 1219. *Protz-Ziehen* II ἀρ. 12). Περὶ κηδεύσεως περὶ νόμων ἀρχαίων βλ. παρὰ *Dareste* *Inscript. jurid.* I σ. 12 κέ.

Παρὰ Βυζαντινοῖς: *Κωνστ. Πορφυρογενήτου* Ἐκθ. βασιλ. τάξ. Α', 60 σ. 275—6.

Εἰδήσεις καὶ περιγραφαὶ νεοελληνικῶν ἐθίμων: *Ricaud* Histoire de l'etat présent de l'Eglise grecque et de l'Eglise arménienne, traduite de l'anglais par M. de Rosemond, 1692 καὶ 1710 σ. 294—299. *Guys* Voyage littéraire en Grèce 1776 τ. I σ. 278—299. *Sonnini* Voyage en Grèce et en Turquie 1801 τ. II σ. 152—7. *Douglas* An essay on certain points of resemblance between the ancient and modern Greeks, 1813 σ. 133—7. *Fauriel* Chants popul. de la Grèce 1824 τ. I σ. XXXVII—XLII. (Τὴν περιγραφὴν τοῦ *Fauriel* ἀκολουθεῖ καὶ ἡ *Dora d' Istria* Περὶ τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ γυναικῶν Βιβλ. Ε', ἐπιστ. 6, τ. Α' σ. 341—2 μεταφρ. Αἰμιλίας Σκουζῆ). *Pouqueville* Voyage en Grèce 1827 τ. VI σ. 146—7. (Ἐκ τοῦ *Pouqueville* μεταφρ. *Braun* Wanderungen in Griechenland 1842 τ. II σ. 52—55). *Ukert* Bilder von Griechenland 1833 σ. 276—282. *Bybilakis* Neugriechisches Leben, 1840 σ. 63—70. *Ausland* 1841 σ. 93—4 (Einiges über Feste und Festlichkeiten in heutigen Griechenland. 3. Leichen- und Regrabnisfeierlichkeiten). *Λευκίου* Ἀνατροπὴ 1843 σ. 30—32. *Marino Papadopoulo-Vréto* Mélanges néohelléniques 1856 σ. 27—37. *Ausland* 1859 σ. 1151—2 (Ritus bei den Regrabnissen der jetzigen Griechen). *I. Πρωτοδίκου* Περὶ τῆς παρ' ἡμῖν ταφῆς μετὰ σημειώσεων καὶ παραβολῶν πρὸς τὴν ταφὴν τῶν ἀρχαίων, Ἀθ. 1860. *Mathieu* La Turquie et ses différents peuples 1862 τ. II σ. 113—5. *Wachsmuth* Das alte Griechenland im neuen 1864 σ. 105—114. 117—125. *Zecchini* Quadri della Grecia moderna² 1866 σ. 273—296 (XV. Dei funerali greci). *O. Ernst* Neugriechische Familien- und Kirchenfeste ἐν Unsere

Zeit 1881 τ. II σ. 619—621. *E. M. Edmonds* Notes on greek Folk-lore: Burial Customs in Folklore-Journal 1884 τ. II σ. 168—171. *Ἡλιακοπούλου* Νεκρικά τελεταί παρά τοῖς ἀρχαίοις καί τοῖς νεωτέροις "Ἐλλῆσι ἐν Παρνασσῷ 1893 τ. ΙΕ' σ. 841—7. *W. Miller* Greek Life in town and country. Lond. 1905 σ. 95—6. *Deschamps* La Grèce d'aujourd'hui σ. 327.

Κατὰ τόπους: *R. Kleinpaul* Οἱ νεκροὶ τῶν Ἀθηνῶν ἐν Ἑστίᾳ 1882 τ. ΙΓ' σ. 97—100. *H. Belle* ἐν *Le Tour du Monde* 1877 τ. 33 σ. 123 (Κηδεῖα ἐν Λεβαδείᾳ σ. 121 εἰκῶν). *Π. Παπαζαφειροπούλου* Περισυνταγωγὴ σ. 181—9 (Γορτυνίας). *Κουκουλιὸς* Οἰνουντιακά σ. 101—2. *Dimo et Nicolo Stephanopoli* Voyage en Grèce. Paris, an VIII (1800) τ. II σ. 33—6 (Μάνης). *A. K. Ζαφειρακοπούλου* Ἔθιμα τῆς κηδεῖας ἐν Μάνῃ ἐν *Λαογρ.* Γ', 473—7. *Saint-Sauveur* Voyage historique, littéraire et pittoresque dans les isles. Paris, an VIII (1800) τ. II σ. 49—56 (Ἑπτανήσου). *Théotoky* Détails sur Corfou σ. 42 (101. 264). 65—7. *A. Λασκαράτου* Ἡ διαθήκη μου ἐν Ποιητικῷ Ἀνθῶνι *Ζακύνθου* 1886 τ. Α' σ. 1—4 (ἀναφέρονται ἔθιμά τινα κατὰ τὴν τελευταίαν ἐν *Κεφαλληνίᾳ*[:]). *A. Paradopulo-Vreto* Memorie su di alcuni costumi degli antichi Greci tuttora esistenti nell' isola di Leucade, 1825 σ. 39—49. *I. N. Σταματιέλος* ἐν *ΚΠ. Συλλόγῳ* 1874 τ. Η' σ. 428. Ἀθ. *Κάρμα* Περί τῶν ἠθῶν καὶ ἔθιμων τοῦ χωρίου Σαβεδίκου τῆς ἐπαρχίας Δωριδος ἐν Ἐπιθεωρήσει πολιτικῇ καὶ φιλολογικῇ 1882 τ. Γ' σ. 59. *B. Βήκα* Ἔθιμα παρά τοῖς Βλαχοφώνοις (τῆς Πίνδου). Κατὰ τὴν ταφὴν νεκροῦ ἐν *Λαογρ.* Γ', 186—7. *I. Λαμπροῖδου* *Ζαγοριακά* 1870 σ. 191—202. Ἀλεξ. *Γεωργίτου* Ἡθῆ, ἔθιμα κλπ. *Χιμαραίων*. Ἔθιμα ἐπὶ θανάτῳ ἐν *Ζωγρ.* Ἀγῶνι 1891 τ. Α' σ. 205—6. *Ἰω. Μιχαήλ* Μακεδονικά, Ἑρμοῦπ. 1879 σ. 17—22. *G. F. Abbott* Macedonia Folklore σ. 192—215. Ἀστ. *A. Γουσίου* Ἡ κατὰ τὸ Παγγαῖον χώρα. Δακκοδεξιῶν, τερπικαρία, ἠθῆ, ἔθιμα καὶ γλῶσσα, *Λεψία* 1894 σ. 62—4. *Ἰω. Κ. Δρακιάτου* Ἡ ἐθνομ. ἱστορία καὶ Μακεδονίας 1870 σ. 85—9 (*Λιτοχώρου* ἐμμέτρως). *K. N. Χαριστάτου* Ἡ ἐπαρχία 40 Ἐκκλησιῶν ἐν Θρακίᾳ Ἐπιθεωρήσει 1897 τ. Α' σ. 196. *A. Χαριστάτου* Ἡ ἐπαρχία 40 Ἐκκλησιῶν ἐν Θρακίᾳ τ. 25—6 (ἐν *Ζωγρ.* ἀποσπασματικῶς). *Γ. Σκαρλάτου* Ἡ ἐπαρχία τῆς ἐπαρχίας Φιλίππουπόλεως ἐν Πανδώρα 1861 τ. ΙΑ' σ. 111—112. *Ἰω. Κ. Δρακιάτου* Ἡ Ὀδησσός (Βάρνα). Ἐν Βάρνῃ 1894 σ. 232—6. — *Βαλληνδα* Κυθνιακά. Ἐπιθεωρήσει 1882 σ. 113—5. *Zallony* Voyage à Tine 1809 σ. 120—123. *Tournefort* Relation d'un voyage du Levant, Paris 1717 τ. I σ. 126—130 (Μήλου). 130—131 (Μυκόνου). *Γαβαλά* Περί τῆς νήσου Σικίνου, 1885 σ. 44. *Εὐστρ. Γ. Δράκου* Ἔθιμα συγχρόνων Ἑλλήνων. Ε'. Αἱ κηδεῖαι ἐν *Νεολόγῳ* Κ/πόλεως 9 Ἰουνίου 1889 (Μεσοχονησίων). *Rouse* ἐν *Folklore* 1896 τ. VII, 145 (Δέσβου). *Georgeakis et Pineau* Le folk-lore de Lesbos, 1894 σ. 321—2. *Καλλιμάχη* Χιακά ἀνάλεκτα 1890 σ. 335—341. *K. N. Παπάδη* Ἐντυπώσεις ἐκ Παρπαριᾶς (Χίου) ἐν *Χιακοῖς Χρονικοῖς* Κ. Ἀμάντιου 1911 τευχ. Α' σ. 84. *Ἐπ. Γ. Σταματιάδου* Ἰκαριακά, Σάμος 1893 σ. 113—5. *M. H. Μαλανδράκη* Ἡθῆ καὶ ἔθιμα ἐν Πάτρῳ. Περί τῶν κηδεῖων καὶ τῶν μνημοσύνων ἐν *Δελτίῳ Ἱστορ. καὶ Ἐθνολ. Ἑταιρείας* Γ', 337—8. *Οἰκονομοπούλου* Λεβιακά 1888 σ. 85 κέ. *Γ. Παπαδοπούλου* Γενικὴ γεωγραφικὴ καὶ ἱστορικὴ περιγραφὴ ἀρχαία καὶ νεωτέρα τῆς νήσου Νισύρου 1909 σ. 69—71. *Ἀημοσθ. Χαβιαρῶ* *Συμαϊκά*. Α', 5. Τὰ κατὰ τὴν τελευταίαν ἐν *Ζωγρ.* Ἀγῶνι 1891 τ. Α' σ. 216—7 (πρὸ πάντων προλήψεις). *Σ. Ν. Σταματιάκη* Ἀλληλογραφία ἐκ Κρήτης ἐν Ἀστει 25 Ἰουνίου 1896 σ. 4 (κηδεῖα πολεμιστοῦ θανόντος ἐν μάχῃ, ἐν Κρήτῃ). *Γ. Λουκά* Φιλολογ. ἐπισκέψεις τῶν ἐν τῷ βίῳ τῶν νεωτέρων Κυπρίων μνημείων τῶν ἀρχαίων. Ἀθ. 1874 τ. Α' σ. 96—9. Ἀθ. *A. Σακελλαρίου* Τὰ Κυπριακά. Ἀθ. 1890 τ. Α' σ. 736—9. *Magda H. Ohnefalsch-Richter* Griechische Sitten und Gebräuche auf Cypem. 1913 σ. 243—5. *A. A. Παπαδοπούλου* Ὁ ὑπόδουλος Ἑλληρισμός τῆς Ἀσιατικῆς Ἑλλάδος 1919 σ. 130—132 (Πόντου). *Π. Γ. Μακοῦ* Βιθυνικαὶ σκιαγραφαί. Τὸ Κατιρλί καὶ αἱ περίξ αὐτοῦ κῶμαι. Κ/πολις 1888 σ. 99—101. *Ch. Swan* Journal of a voyage up the Mediterranean, Lond. 1826 τ. I σ. 219—222 (Σμύρνης). *Παο.* Ἐλευθερίου Πραγματεῖα περὶ τῶν ἠθῶν καὶ ἔθιμων τῆς κωμοπόλεως Διδειοῦ κατὰ τοὺς παλαιοὺς χρόνους. Ε'. Ἔθιμα ἐν τῷ θανάτῳ ἐν *Ξενοφάνει*

1907 τ. Δ' σ. 236—8. Κλ. Ίατρίδου Τὰ κατὰ καὶ μετὰ θάνατον ἐν Βουρδουρίῳ ἄλλοτε καὶ νῦν ἐν Ξενοφάνει 1906 τ. Γ' σ. 335—342. Σ. Φαρασοπούλου Τὰ Σύλατα, 'Αθ. 1895 σ. 41. Ι. Σαραντίδου Ἀρχελάου Ἡ Συνασόσ, 'Αθ. 1899 σ. 81—2.

Ἄλλων λαῶν : Ἄλβανῶν : *Hahn Albanesische Studien* 1853 τ. I σ. 150—2. Ρωμῶνων : *Ad. Flachs Rumänische Hochzeits- und Totengebräuche*. Berlin 1899]].

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ